

5-6
(77-78)
2014

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ

ВООЄННА ІСТОРІЯ

Заснований у 2002 році
Засновник - Всеукраїнська громадська організація
«Український інститут воєнної історії»
Виходить 6 разів на рік

Головний редактор - Сергій ЛИТВИН,
доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Печенюк І. С., кандидат історичних наук,
заступник головного редактора
Вознюк Ю. С., відповідальний секретар
Бадах Ю. Г., доктор історичних наук
Бережинський В. Г., кандидат історичних наук
Верстюк В. Ф., доктор історичних наук
Веденєєв Д. В., доктор історичних наук
Гутковський В. В., кандидат історичних наук
Карпов В. В., кандидат історичних наук
Лисенко О. Є., доктор історичних наук
Пилявець Р. І., кандидат історичних наук
Савченко Г. П., кандидат історичних наук
Савчук Ю. К., кандидат історичних наук
Сідак В. С., доктор історичних наук
Стороженко І. С., доктор історичних наук
Чухліб Т. В., доктор історичних наук

*Літературний редактор Тетяна Гілевич
Макет і верстка Дмитра Конюхова*

Оригінал-макет виготовлено ЛА «ПІРАМІДА»

**Адреса редакції:
м. Київ, вул. Грушевського, 30/1, кім. 325.
Телефон головного редактора (067) 974-15-82**

Електронна адреса: selytvyn@ukr.net

Наш сайт: www.warhistory.ukrlife.org

Журнал зареєстровано в Державному комітеті інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України, свідоцтво КВ № 5852.

Журнал є фаховим виданням у галузі історичних дисциплін
(Постанова Президії ВАК України від 15 січня 2003 р. № 1/05/1)

Схвалено Вченою радою
Українського інституту воєнної історії
(Протокол №4 від 18 квітня 2014 р.)

За достовірність фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела відповідають автори публікацій.
Редакція зберігає за собою право рецензування, редагування та скорочення статей без згоди автора,
може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи поглядів автора.

Рукописи не повертаються. Редколегія не обов'язково поділяє погляди
авторів публікованих матеріалів.

Підп. до друку 21 квітня 2014р. Формат 70×100/16.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 11,7. Обл.-вид. арк. 12,98.

Наклад 500 прим. Зам. № 530.

ЛА «Піраміда», ДК № 356 від 12.03.2001.

79006, м. Львів, вул. Плугова, 6.

ЗМІСТ

СЛОВО ДО ЧИТАЧА.....	4
----------------------	---

ОФІЦІЙНА ІНФОРМАЦІЯ

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ НА ТЕМУ: «БИТВА ПІД ОРШЕЮ 1514 РОКУ – ЯСКРАВА СТОРІНКА СПІЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ПРОТИ МОСКОВСЬКОЇ АГРЕСІЇ».....	5
---	---

ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ

ЛИТВИН С.

Литовська доба в історії України: повернення із забуття, нові погляди та переоцінки історичного і культурного спадку.....	9
---	---

ДОРОШ М.

Битва під Оршею 1514 року – Україна 2014 року: історичні паралелі	16
---	----

ПАШКОВЕЦЬ М.

Тернистий шлях до Орші. Князь Костянтин Іванович Острозький – великий гетьман Литовсько-Руської держави.....	29
--	----

АСТАПЕНКО А.

Князі Острозькі і національна ідея.....	40
---	----

СТЕПАНЮК В.

Методичні засади творення в молоді позитивного образу воїна-захисника на основі історичних джерел про битву під Оршею 1514 року.....	48
--	----

ТИМКІВ І.

Битва князя Костянтина Острозького з татарами під Вишневцем у 1512 році.....	52
--	----

КАЛІБЕРДА Ю.

Білоруський військовий рух та процес розбудови армії Білоруської Народної Республіки у 1917–1919 рр.....	75
--	----

СТУЖУК П.

Україна у Другій світовій війні: безповоротні втрати.....	93
---	----

БАДАХ Ю.

Радянсько-іранська воєнно-політична криза (1945-1946 рр.).....	104
--	-----

СИМВОЛІКА

КАРПОВ В.

Становлення Національної гвардії України та опрацювання її символіки.....	114
---	-----

Дисертації з воєнно-історичної проблематики, захищені у 2014 році.....	121
--	-----

Тематичний показник матеріалів, опублікованих в журналі у 2014 році.....	126
--	-----

ДО ВІДОМА АВТОРІВ.....	128
------------------------	-----

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Шановний читачу!

Україна в небезпеці. Ми зіткнулися з низкою викликів: неоголошеною війною з Росією, розбудовою нової держави, з несприйняттям змін в Україні значною частиною населення Сходу, куди за роки Незалежності не пропускали український світогляд, відсіювали українські цінності.

Продовжується збройна боротьба за Донбас. Вона вірогідно буде тяжкою і тривалою.

Чи є шлях зробити Донбас українським? Віримо, що є! Підвищити рівень духовності, патріотизму, прищеплювати любов і повагу до України, української мови, історії та культури.

На цьому шляху непереоціненна роль відводиться історії. Саме вона виховує патріотизм, відсутність якого у значній частини населення Сходу оголила московська агресія.

Московська агресія має глибокі коріння. У вересні виповнилося 500 років героїчної сторінки звитяжної боротьби наших предків з Московією – битви під Оршею.

Цій історичній даті Український інститут воєнної історії спільно із Спілкою офіцерів України 20 вересня 2014 року провели у Києві науково-практичну конференцію на тему: «Битва під Оршею 1514 року – яскрава сторінка спільної боротьби проти московської агресії».

Битва під Оршею 1514 року об'єднаних литовських, руських та польських військ проти московського війська є історичною подією українського, литовського польського і білоруського народів, яка має стояти в ряду славних героїчних подвигів і вселяти почуття гордості та великої поваги до наших предків. В битві яскраво проявився талант полководця Костянтина Івановича Острозького. Керуючи об'єднаними військовими формуваннями Великого князівства Литовського та Руського і Королівства Польського, він уперше в Центрально-Східній Європі використав тактику взаємодії всіх родів військ – кавалерії, піхоти і артилерії.

Наукові розвідки учасників конференції склали основу даного номера журналу. Вони висвітлюють події співзвучні сьогоденню, кличуть до єдності історично братніх народів, що 500 років тому об'єдналися проти агресії Москви.

Надаємо читачам низку статей наших постійних авторів з іншої, але дотичної до української воєнної історії проблематики, зокрема доби Другої світової війни.

Сподіваємося, що долаючи сутужний фінансово-економічний стан та зберігши своїх авторів і передплатників ми збережемо «Воєнну історію» для кращих часів.

Будьте з нами!

Головний редактор
Сергій Литвин

ОФІЦІЙНА ІНФОРМАЦІЯ

**20 вересня 2014 року у м. Києві,
в Центральному Будинку офіцерів
Збройних Сил України відбулася
науково-практична конференція на тему:
«БИТВА ПІД ОРШЕЮ 1514 РОКУ –
ЯСКРАВА СТОРІНКА СПІЛЬНОЇ БОРОТЬБИ
ПРОТИ МОСКОВСЬКОЇ АГРЕСІЇ».**

Ініціаторами і організаторами конференції виступили Спілка офіцерів України та Всеукраїнська громадська організація «Український інститут воєнної історії». В роботі конференції взяли участь представники Інституту історії України НАН України, Інституту національної пам'яті України, Товариства воєнних істориків при Міжнародному благодійному фонді «Україна-ЮНЕСКО», Національного університету оборони України, Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова, Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, Вінницького державно-

го університету, Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Вінницької філії Центру досліджень історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України, інших наукових та громадських організацій та окремі науковці і дослідники.

Науково-практична конференція присвячена 500-й річниці битви литовсько-руського і польського війська під проводом князя Костянтина Острозького проти московського війська під Оршею у вересні 1514 року.

Опираючись на літописні та історіографічні джерела, напрацювання сучасних дослідників і краєзнавців, зосереджуючи увагу на найменш вивчених і дискусійних питаннях проблеми конференція мала за мету:

а) сприяти переосмисленню історичних процесів та подій тогочасної доби через призму існування українських земель у спілці з державами Східної та Центральної Європи;

б) комплексно проаналізувати вітчизняні та зарубіжні наукові і краєзнавчі напрацювання щодо

до битви під Оршею 1514 року;

в) здійснити наукову реконструкцію перебігу битви;

г) привернути увагу суспільства, державних чинників та наукової громадськості до ювілейної дати 500-річчя битви під Оршею та до проблем її дослідження;

д) надати наукові висновки і практичні рекомендації щодо актуального для українського суспільства вибору шляху європейського розвитку та історичних паралелей щодо нинішнього спільного протистояння збройній агресії з боку Росії.

В результаті роботи конференція дійшла наступних висновків:

Битва під Оршею 1514 року об'єднаних литовських, руських та польських військ на чолі з князем Костянтином Острозьким проти московського війська є історичною подією українського, литовського польського і білоруського народів, яка має стояти в ряду славних героїчних подвигів і вселяти почуття гордості та великої поваги до наших предків. Маючи за своїми плечима багато звияжних перемог, Костянтин Острозький в Оршанській

битві продемонстрував не лише власну хоробрість та непересічні організаційні здібності, зумівши підпорядкувати єдиній стратегічній меті різномірний військовий контингент, а й виявив добру обізнаність з найпередовішими досягненнями військового тактичного мистецтва.

Проте, вона не набула належного висвітлення історіографією всіх попередніх часів. Тому правдиве висвітлення битви під Оршею має важливе значення для концептуалізації історії українського державотворення, його деміфологізації, звільнення від трактувань історичних подій, переосмислення тогочасних процесів орієнтації на захід, через призму розвитку в спільноті з західними державами.

Подальше вивчення битви під Оршею відкриє можливість наукового переосмислення тогочасних історичних процесів, подальших наукових досліджень спільної боротьби українського, литовського польського і білоруського народів проти їх поневолення з боку московського царства, що проводило агресивну політику підкорення сусідніх держав.

Конференція констатувала самовідстороненість державних органів, установ та офіційних наукових та дослідних інституцій від дослідження даної історичної події та відзначення 500-річчя звитяжної битви під Оршею. У зв'язку з ювілеєм битви немає жодної цільової наукової програми щодо її дослідження. Лише громадським організаціям деякою мірою вдалося привернути увагу суспільства, державних чинників та наукової громадськості до ювілейної дати битви та до проблем її дослідження. Проблема і надалі залишається предметом зацікавленості лише громадськості та окремих дослідників.

Враховуючи важливе історичне та міжнародне значення битви під Оршею 1514 року, її історичні паралелі щодо необхідності нинішнього спільного протистояння збройній агресії Росії проти України, конференція висловила наступні пропозиції:

Всім зацікавленим науковим установам і організаціям, навчальним і освітнім закладам науково-історичним інституціям і товариствам долучитися до вивчення, правдивого висвітлення та популяризації цієї історичної події.

Науковим установам, організаціям та товариствам здійснювати цільові комплексні наукові дослідження битви під Оршею 1514 року;

Наукові дослідження героїчних сторінок історії активніше втілювати в процеси патріотичного виховання молоді.

За заслуги князів Острозьких перед Україною, ініціювати спорудження пам'ятника «Україна – Острозьким у м. Києві»;

Здійснювати періодичні випуски серії пам'ятних поштових марок та поштових конвертів присвячених битві під Оршею 1514 року;

Створити міжнародні туристичні маршрути та розбудувати туристичну інфраструктуру на місцях битви.

Конференція рекомендувала оприлюднити доповіді і наукові висновки щодо битви під Оршею у науково-популярному журналі «Воєнна історія» та на інтернет-ресурсах учасників конференції.

Конференція звернулася до наукової громадськості України із закликом зосередити свої зусилля на відродженні української воєнної історії, її глибокому дослідженні, висвітленні та широкій популяризації в українському суспільстві.

Сергій ЛИТВИН,

головний редактор науково-популярного журналу «Воєнна історія».

ЛИТОВСЬКА ДОБА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ, НОВІ ПОГЛЯДИ І ПЕРЕОЦІНКИ ІСТОРИЧНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО СПАДКУ (ДОПОВІДЬ НА КОНФЕРЕНЦІЇ)

Понад 200 років в історії нашої країни і українського народу – від першої половини XIV століття і до Люблінської унії 1569 року – становить литовська доба, коли величезна частина українських земель входила до складу Великого князівства Литовського і Руського.

Цей період хронологічно є пропорційним до інших наступних періодів історії України – «польської епохи» (1569-1795 рр.), коли українці жили в спільній державі (Речі Посполитій) або «російського двохсотліття» (XIX-XX ст.). Проте «литовська доба» виявилася обділеною як історич-

ною пам'яттю суспільства, так і увагою до себе з боку істориків.

В російській та радянській історіографах майже немає згадок про Велике князівство Литовське і Руське, як і наступний польський 200 – літній період, а це майже півтисячоліття було піддано забуттю.... Це «провалля» між київською Руссю і козацькою добою

Для чого?

Насамперед, щоб накинути світові брехливі теорії про успадкування Московією київської державності, історії і культури Київської Русі зразу від XIII століття, викинувши з історії

справжнього спадкоємця – Галицько-Волинську державу.

Впродовж багатьох століть вперто втлумачують своєму народові і світові, що Російська держава і російський народ беруть початки від Київської Русі. І це їм майже вдалося. І дотепер вони, та і наші невігласи повторюють фальшиві теорії про варязьке походження Київської держави, про спільне давньоруське коріння, про спільну колиску трьох братніх народів.

Тоді як московити ніякі не слов'яни, формувалися на основі угро-фінських племен (чудь, весь, меря, мокша, мордва, марі), тож ніякої спільної пуповини.

А Московське царство сформувалося лише у XIII столітті, 1277 року на Суздальській землі як улус Золотої орди ханом Менгу-Тимуром. Московська історіографія сфальшувавши, змістивши на 150 років, навіть дату заснування Москви, стверджуючи про 1137 рік, начебто Юрієм Долгоруким. У ординських переписах населення 1237, а також 1254-1259 рр. Москва ще не згадується.

Від 1318 по 1598 рр. в Москві правила династія роду Чингізхана. А нова династія Романових, з 1613 року – зобов'язувалася свято берегти традиції і вірність династії Чингізидів. (Але це відступ).

Забуття ж століть нашої історії зумовлено прагненням Росії бачити на цьому просторі лише російські землі та «півден-

но-західні» і «північно-західні» краї. Їх історія була перетворена на історію Московської держави, а «братні народи» українці і білоруси дозволялося бачити лише орієнтованими на Схід.

Цим замовчуванням Москва намагалася також приховати свою багатовікову експансію українських земель та численні, безкінечні війни з Литвою і Польщею, а значить і з українським народом, що перебував у різних формах державності з ними, за володіння українськими землями.

Російська історіографія подає період після занепаду Київської Русі як окупацію частини руських земель з боку Литви та По київської державності, про льщі. Була накинута концепція, яку можна стисло зобразити у вигляді схеми «загарбання – зусилля до звільнення – визволення». На жаль вона прижилася у історичній свідомості українців.

Литовська займанщина, особливо за князювання Гедиміна (1316-1341) та Ольгерда (1345-1377) не мала характеру окупації. Місцеве населення або зберігало нейтралітет і не чинило опору або підтримувало утвердження литовського правління, яке витісняло золотоординське. Литва прихильно ставилася до української культури. Представники литовської династії (Міндовг, Любарт, Ольгерд, Коріят, Наримут) перейшли в християнство. Урядова мова великокняжої

Україна: Литовська доба 1320 - 1569.

канцелярії була руська (тобто українська). Фактично 90 відсотків населення (на кінець XIV ст.) становили русини, тобто українці і білоруси. Державний устрій

формувався на зразок Київської держави. Староукраїнське право (Руська правда) стало державним правом, стало основою Литовського статуту. У звичаях і культурі

перебирали все українське. «Ми старини не рухаємо й новини не вводимо» - було основною засадою литовської політики. Вищі верстви українського громадянства, головню ж боярство, стрічали литовську займанщину з прихильністю, входили до складу великокняжої ради, посідали високі пости у війську й адміністрації і становили провідну верству держави.

Українській історичній науці ще належить переосмислити справжню сутність співжиття зі своїми західними сусідами. На жаль і в наш час литовська доба майже не досліджується. Хоча поступово оцінки історичних процесів цієї доби кардинально змінюються, розглядаються як унікальний історичний тандем трьох країн, що було своєрідною федерацією з добровільністю об'єднання, сприятливим для суспільно-економічного та культурного розвитку українства.

Єдність народів у спільній державі дозволило розпочати процес звільнення від Золотої орди. В цьому велике значення битви на Синій Воді. Ця переможна баталія відбулася на 18 років раніше міфічної Куликовської битви 1380 року (якої можливо і не було).

650-та річниця Синьоводської битви могла стати віхою відродження правди, але пройшла малопомітно.

Після Синьоводської битви ще більше поглибилася інтеграція української земель в спільній державі. Держава носила офіційну назву Велике князівство Литовське, Руське і Жемантійське, а великокняжий титул розпочинався словами: Великий князь Литовський і Руський. Проте в багатьох, навіть сучасних, працях істориків, культурологів, політиків припускаються прикрої і суттєві помилки –означення «руське», що було в офіційній назві цього конфедеративного державного утворення, здебільшого не вживають.

У спільній державі формувався військово-службовий соціальний стан – шляхта. Її стрижнем були князі Острозькі, Вишневецькі, Збараські, Корецькі, Чорторійські, Радзівіли, Ружинські, Заславські, Немиричі, Заморські, Потоцькі, Язловецькі, Ружинські. Це наша українська шляхта. Проте й вона несправедливого віднесена до литовської та пізніше до польської шляхти. Наші славні українські родоводи вкрадені у нас. Навіть Костянтина Острозького називаємо князем литовським (до того ж у новітніх дослідженнях).

Історично невірним є також відносити історію Литви та руських князівств до Польщі від Кревської унії 1385 року. Деякі автори при цьому посилаються на патріарха та класика української історіографії Михайла Грушевського, який у четвертому томі

своєї багатотомної «Історії України-Руси», присвяченому історії України з 1340 року до Люблінської унії, говорить про «окупацію» та вводить поняття «литовсько-польської доби».

При цьому Грушевський мав на увазі те, що частина українських земель, а саме Галич зі Львовом, уже в першій половині XIV століття була загарбана Польщею і не належала до Великого князівства Литовського і Руського. Сам Грушевський відводив значно вагомішу роль власне Литві, даючи, таким чином, оцінку політичному впливові Литви в порівнянні з Польщею: саме Вільно, а не Москва чи Краків згуртував українські землі і було спадкоємцем Київської Русі.

Проте, Грушевський неправомірно стверджує, що «в процесі формування ВКЛ наші землі та наш народ відігравали другорядну роль: основу ВКЛ становили литовські і білоруські племена – руський елемент, що створював ВКЛ, був не українським, а білоруським».

Заради справедливості протистоянню польській експансії слід завдячувати саме русько-литовській опозиції очолюваної князем Вітовтом (1392-1430), князем Свидригайлом (1430-1432), а також боротьбі за незалежність руських князівств, що її очолювали князі Чарторійські, існуванню «Великого князівства Руського (1435-1452 рр).

І сучасне українське суспільство знає напрочуд мало і уявляє собі дуже туманно про спільні культурні надбання «литовської доби». Це при тому, коли достатньо поглядом окинути українські землі, щоб відзначити, що протягом литовської доби тривалістю в понад двісті років на землях України було створено чимало речей, що становлять спільну культурну спадщину спільної держави – Великого князівства Литовського і Руського. Насамперед, звісно, йдеться про пам'ятки Волині та Поділля: знаменитий Луцький замок, що пам'ятає князів Любарта, Вітовта та Свидригайла, а також Володимирський, Кременецький, Кам'янець-Подільський, Острозький, Одеський, Дубенський замки та храми.

Часто цю спадщину «литовської доби» вкривають пізніші культурні нашарування, проте і в період після Люблінської унії, коли українські землі вже належали до Речі Посполитої, залишалися міцними традиції культурної співпраці між народами та регіонами. Найвизначніші приклади: містечко Олика Радзивиллів та Млинів Ходкевичів на Волині, а також резиденції Сангушків Заславль, Славута, Підгірці.

Поглянемо на Київ. Ми не знали і ніхто не акцентував на тому увагу, що в «литовську добу» Київ відновився після монгольської навали на Подолі, над яким ви-

сочів Литовський замок з 18 вежами. Іншого центру Києва довгий час взагалі не існувало; весь Київ «литовської доби» - це і був, власне, Поділ. Тоді ж, 1494 року Києву було надано Магдебурзьке право самоврядування міста. Ратуша, що стояла на Подолі, на довгий час стала епіцентром київського міського життя. Згодом відновився і Верхній Київ, хоча й лише як частина церковних володінь: Києво-Печерська лавра, Софіївський собор тощо. Відомо, що в Києво-Печерській лаврі був руський пантеон Великого князівства Литовського і Руського, в якому, до речі похований Костянтин Острозький, а також Юліана Гольшанська, праведна діва литовського походження.

У Вільнюсі, що є також маловідомим фактом, сформувалося від XIV століття «руське місто», про українськість якого нагадує Церква Святої Трійці, znana як «українська». Саме тут Костянтин Острозький збудував православні церкви, кафедру та резиденцію Київських митрополитів.

В історичній пам'яті литовців про спільне з українцями буття є стійкий спомин про «державу від моря до моря», тобто про державу від Балтійського до Чорного моря, про славні часи і про коней князя Вітовта, яких той напував у Чорному морі.

Проблемним в історичних дослідженнях є співвідношення українських, литовських і біло-

руських «акцій» у спільній державності, в об'єктах спадщини, участі в тих чи інших процесах.

Цивілізаційний характер спільної держави був надто складним: деякі регіони України ніколи не входили до її складу; створили її давні литовці, а грамоти їх навчали давні українці. Україна тримала фронт проти Кримського ханства та Османської імперії, а Литва більшою мірою проти Тевтонського ордену та Московського царства.

Еліта перемішалася. Руські князі ставали полководцями очолювали об'єднане військо держави. Костянтин Острозький став Великим гетьманом. Його військовий талант проявився у численних битвах, але тріумфом Острозького стала битва під Оршею 1514 року.

І після Люблінської унії Литва і Україна (разом з Польщею і Білорусією) мали ще два століття співжиття, але шляхи їх розійшлися. Не вдалося зберегти «Республіку трьох народів», що слід вважати найбільшою політичною помилкою, що втягнула Україну в азійську орбіту. Литва зберігала свою автономію, та мала проблеми панування польської культури і мови. Українські землі піддані були польській експансії. Наступні століття уже в складі Речі Посполитої українці значною мірою спричинилися до протистояння московській експансії.

Отже загалом майже півтисячоліття жили поруч у спільній державі як у плавильному казані відбувалися процеси формування кількох сучасних націй (українців, литовців і білорусів).

Саме Велике князівство Литовське і Руське вірно було б вважати «спільною колискою» для українського, литовського і білоруського народів. Потрібно виходити із забуття, позбуватися історичних різних химер, нав'язаних нам століттями, відроджувати спільну історію у всіх її вимірах.

Відроджуючи сторінки нашої давньої спільної історії та відкриваючи спільну спадщину тої багатонаціональної держави ми не можемо одноосібно привласнювати її, але їй не маємо права забувати про неї. Саме через

спадкоємність, особливо через розуміння її спільності, через спілкування фахівців і навіть широких верств населення буде відбуватися повернення до родини європейських країн.

Сьогодні історичний досвід Великого князівства Литовського і Руського відкривається по-новому і набуває особливого значення. Поглиблення знань про «литовську добу» та актуалізація її спадщини можуть стати дуже важливими компонентами для співпраці народів, що творили спільну державу. Тогочасна вестернізація України, тобто її перебування в західноцивілізаційному просторі, є надзвичайно актуальним для нинішніх євроінтеграційних процесів в Україні.

ДЖЕРЕЛА

1. Мицик Ю. А. Битва під Оршею 1514 року / Ю. А. Мицик // Україна крізь віки. – К., 2000.
2. Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. – К., 2012.
3. Ульяновський В. Пам'ятник Костянтину Острозькому в Києво-Печерській Лаврі / Український історичний журнал. – 1992. – № 2.
4. Генъ О. Ф. Міста-фортеці Волині, засновані князями Острозькими // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. записки Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне, 2001. – Вип. 2.

Микола ДОРОШ,
директор загальноосвітньої школи
I – III ступенів Хмельницького району
Вінницької області, член Вінницької філії
Центру дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України при Кам'янець-
Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка, історик, краєзнавець,
автор ряду книг та монографій
на тему Синьоводської 1362 року битви.

БИТВА ПІД ОРШЕЮ 1514 РОКУ – УКРАЇНА 2014 РІК. ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ.

Синівське повернення до власної історичної спадщини є завжди позитивним явищем, бо народ знову долучається до колишніх, призабутих, перевірених часом етнокультурних зразків, які певним чином перебували недооціненими. І це закономірний процес. Попри все нам потрібно діяти на захист високих українських цінностей. Нинішні і майбутні історики, краєзнавці зобов'язані свято продовжувати виправлення рідної української історії, яка протягом попередніх століть-тисячоліть свідомо фальсифікувалася, перекручувалася і лицувалася під потрібний пануючим

окупаційним режимам штиб. Треба щиро прагнути, щоб українська нація по швидше стала в рівень із іншими великими народами, де буде в пошані реальне минуле нашого люду. Ми повинні свідомо витравити з себе негативні звички фізичного і духовного рабства і привчитися до єдності в боротьбі, в поклонінні національним звичаям, традиціям, культурі.

Як завжди, написання наукової книги вимагає від будь-якого дослідника починати свою працю з серії аргументів, що доводять актуальність обраної теми, її наукову доцільність. Думається, що

тема, заявлена на титулі статті, не потребує неухильного дотримання традиції. Актуальність її підтверджує саме життя. Відродження національної свідомості, культури українського народу, тісно пов'язане із вивченням народознавства, витоків історії заселення краю.

Його віковичне прагнення до національного відродження і незалежності отримало новий поштовх уже в наші часи. Це все вимагає від істориків, науковців, краєзнавців об'єктивного і, по можливості, всебічного висвітлення подій тих далеких часів.

Історичній науці України потрібно створити справедливую, об'єктивну і цілісну систему подій, фактів, що відбувалися на її території. Зосередити увагу не тільки на спростуванні великоросійських, радянських перекирувань, але й заглянути далеко вглиб століть і без вигадок і перебільшень дослідити і правдиво відобразити минуле українського народу, при цьому вносити реальні корективи у висновки праць найвідоміших корифеїв історичної думки, починаючи від російських науковців минулого і кінчаючи істориками сьогодення.

Протягом багатьох століть князі, царі, королі, імператори, генеральні секретарі, а тепер і президенти та міністри воюють зі справжньою історією України, вони оголосили хрестовий похід проти тих, хто намагається переписати історію. Вони чітко усвідомлюють, що знання – це не тільки сила, але й влада. Чим менше ми знаємо свою дійсну, реальну історію, тим легше нами управляти.

Історія – це досвід багатовікового життя цілого народу. І якщо відібрати цей досвід, народ поступово гине, перетворюючись у просте населення. Іншими словами, перетворюється в натовп,

який можна направляти куди завгодно. Отож і народ, який не зберіг своєї справжньої історії, можна спрямувати, ніби військо, проти кого завгодно. Саме це намагаються нині проводити деякі політики.

Щиро переконаний, що при чесному, незаангажованому підході до проблеми історичної битви під Оршею 1514 року, картина багато в чому зміниться у бік правди, реальності. Ми, український народ, маємо знати правду про своїх далеких попередників. Ми маємо право і повинні гордитися ними. Нам, українцям, своєї самобутньої історії не дозволялося ні писати, ані мати. Ті, хто прагнув володіти нашими землями, не хотіли, щоби ми знали про себе правду, і намагалися всіляко заплутати нашу історичну реальність. Тому й трактували її за нас панівні сусіди – особливо московити. Безперечно, записували так, як дозволяли у високих владних кабінетах.

Характерно й те, що «братня» московська наука, за яскравим прикладом російського перекирувача Погодіна, свідомо сфальсифікувала, перетлумила під великоросійський штиб кожен факт, кожен історичний подію. Тобто проводилося, за влучним висловом патріота України Левка Лук'яненка, «забамбулення» нашого люду. Звичайно, формувалося воно так, щоб подати своє минуле як щось особливе, величне, а наше, українське – дріб'язкове і нічого не варте. Попередні ідеології ставали монополістом усіх тлумачень та інтерпретацій. Порухувати їх – значить виступати проти усталеної доктрини, чого допустити жоден дослідник не міг, не мав права. А тим часом, це ж все-таки було, було. Та врешті-решт у нашій історії нічого не треба змінювати, нічого вигадувати, слід лише правдиво відчистити замулені «дослідниками» джерела і показати, хто

**Костянтин Іванович Острозький
1460 - 1530.**

ми є насправді. В українському суспільстві саме нині в цьому назріла потреба і велика необхідність.

Пишучи «Історію України» відомий дослідник Гнат Ходкевич відмічав, що в приєднанні наших земель до інших державних утворень діє особливий ніби закон чи ключ якоїсь великої тайни. *«Коли Україна входить у склад тієї чи іншої держави – вона робить цю державу великою. От увійшла до складу Литви – і Литва стала могутньою. Потім увійшла у склад Польщі – і бачимо Польщу першою державою середніх віків. Ще згодом увійшла у склад Росії – і цю бачимо великою. Але як тільки настає момент, що терпіння в Україні поривається і вона від даної держави відходить – велика держава падає. Так упала Литва, коли між нею й Україною порвався внутрішній зв'язок; так упала Польща; так упаде й Росія, коли не змінить своєї централістичної тактики супроти України»* [1, 121].

Історична паралель. Саме це останнє ми й бачимо нині. Прагнення України виломитися з-під московської

опіки і встати на європейський шлях подальшого розвитку, привело до військових агресій і анексії окремих територій. Особливе місце в українському ореолі перемог посідає битва під Оршею, яка відбулася 8 вересня 1514 року. Цей вікомний поєдинок є найславнішим у минувшині українського, білоруського, литовського, а також польського народів, коли їхнє об'єднане військо несподівано розгромило московитів під Оршею на річці Кропивній.

Славне військо очолював український князь Костянтин Іванович Острозький, на ті часи гетьман Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського, фактичний володар України Русі. Рід Острозьких є немеркнучим символом патріотизму на все багатонаціональне князівство та й на нинішні часи. Після розпаду Київської Русі, а також після Синьоводської битви 1362 року та пізнішої втрати Галицько-Волинської держави, ця династія була гідним продовжувачем руських-праукраїнських традицій. Особливо значною була роль князів Острозьких у XV – XVI ст., адже тоді Україна-Русь переживала нелегкі часи. Вона опинилася між великими геополітичними силами – римо-католицькою Європою та ісламським Сходом. Безперечно, у ті часи династія Острозьких була серед провідників нації русинів-українців.

Рік народження Костянтина Острозького визначають приблизно, як 1460. Місцем народження вважається Острозький замок. Перші документальні згадки про молодого князя сягають 1486 року, коли він з'явився у Вільні. У 1492–1494 роках князь відзначився у бойових діях під час литовсько-московської війни. З 1496–1497 років Костянтин Острозький, як досвідчений воїн, очолив українське оборонне при-

кордоння від татарських набігів на Вінничині, Брацлавщині. Вже у листопаді 1497 року князі призначають його першим гетьманом Великого князівства Литовського, аби він, як володар, здійснював керівництво всім військом. До цього часу такої посади у ВКЛ не було. Під час наступної литовсько-московської війни, у поєдинку під Ведрошею, коли восьмитисячний загін боярства князівства зазнав поразки від двадцятитисячного московського війська, Костянтин потрапив у полон. Це було 14 липня 1500 року. Його настійливо вмовляли служити Москві і він, нарешті, нібито погодився скласти присягу на цареву вірність, але після звільнення, після першої же нагоди, повернувся до Вільні. Це сталося восени 1507 року. Його вдруге проголосили гетьманом Великого князівства і вінницьким та брацлавським намісником. Тоді ж отримав князь і Луцьке староство з титулом маршалка Волині, що давало цивільну (старостинську) і військову (маршалківську) владу над Волинською землею [2, 158 - 159].

Саме з цього часу і до смерті життя Костянтина Острозького пов'язане з військовими справами. Він в часі 1513 – 1514 років керував військами ВКЛ у наступній війні з Московією, організовував важливі походи проти татар, а перед цим громив татар на Волині у 1486-1490 роках, боровив Рівне (1496), переміг степовиків під Вишневцем (1512), Сокалем (1519), Вільшаницею, на землях Київщини (1524).

Роком особливих успіхів був для князя 1497 рік. Разом із майбутніми королями Олександром та Яном Ольбрахтами здійснив похід під Очаків і в липні 1497 року розгромив Кримського хана. За цю перемогу був нагороджений званням Великого Гетьмана Литовського - ставши першою людиною, яка одер-

жала таке звання. Мав тоді він всього 37 років. Тоді ж Острозький за свої бойові подвиги отримав земельні пожалування, котрі стали своєрідним ядром Острозщини – села Здовбицю, Здолбунів, Дермань, Лебеді, Кунів (Канів) та інші, нині це, в більшості, населені пункти Рівненщини. Славний полководець брав участь й на землях вінницького краю. Подільські губернські відомості повідомляють, що у 1512 році Костянтин Іванович Острозький призначив старостою хмільницьких земель Предслава Лянцкоронського. Вони спільно з кошовим Запорожжя Остапом Дашкевичем своїми силами ходили на татар. Взяли кріпость Аккерман, розбили ряд загонів степовиків і з великими трофеями (близько 30 тисяч худоби і 500 коней) повернулися до Хмільника [9, 19].

Здійснюючи розвідку таємних доріг, якими завжди проникали татари. Острозький запропонував організувати засідки біля бродів, мілководдя, в чагарниках, лісах, підвищеннях. На дорогах, переправах, стежках таємні пости негайно повідомляли про появу ворога, його чисельність і т.п. Все це давало неабияку можливість оперативно і своєчасно оточити і розгромити нападників. Вертаючись без здобичі, татари змінили тактику і почали створювати мобільніші загани по 200 – 300 вершників. Тоді К. Острозький з П. Лянцкоронським протиставили свою тактику через посилення сторожових постів і створення досить маневрених і рухливих кінних загонів. Саме цим завдавалося татарам найвідчутніших ударів. За наказом К. Острозького на Хмільницьких землях вздовж прикордоння створювалися поселення з так званих чемерисів - татарських найманців та полонених, що перебували на службі князя. Тому ще й нині тут є село Чемерисівка, а прізвище «Чемерис» досить поширене у краї [10, 19].

Взагалі можна говорити про те, що завдячуючи його діям, центрально-східна Європа мала європейське, а не азійське обличчя. Цю людину є всі підстави вважати тою, що «змінити історію» [4].

Острозький був сувереном у своїх величезних володіннях. Князь також володів і деякими привілеями, притаманними незалежним можновладцям. Діяльність Костянтина Острозького об'єктивно сприяла утвердженню ідеї, що Русь-Україна є землею, якою правлять свої суверени. На надгробку, котрий знаходився в Успенському соборі Києво-Печерської лаври, князя зображено з короною. Так тоді зображували, переважно, королів [5].

Варто відзначити, що до складу Великого князівства Литовського входили в основному білоруські і українські території. Нинішні литовці становили меншість з-поміж слов'янського населення князівства. Офіційною мовою держави була староруська мова, що включала елементи білоруського і українського мови. Князівство вповні продовжувало політичні й культурні традиції Київської Русі. Саме тому український і білоруський люд сприймав Велике князівство Литовське як «свою державу». У цей час Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське було однією із найбільших і наймогутніших держав Європи. Досить серйозною проблемою для князівства, особливо порубіжних територій, окрім татарських набігів, були війни з московитами. Тому князь К. Острозький чимало зробив для захисту земель своєї держави.

Безперечно, його перемоги були отримані завдяки неабиякому військово-му таланту. Тяготячись до Європи князь сміливо використовував новинки військової техніки, яка вже примінялася там. Він, одним із перших на терені ВКЛ

застосував польову артилерію, інші новинки військового мистецтва. Але про це трішки нижче. Московська держава, скинувши у 1480 році золотоординське іго, швидко зміцнювалася. За часів князювання Івана III вона «зібрала» навкіл себе всі землі і перейшла до мілітаристської, імперської, загарбницької політики. Вона нахабно висунула претензії на українські та білоруські землі, які тоді входили до складу Великого князівства Литовського. Взагалі, «Москва по крихті, але безперервно відкушує територію, шматок за шматком, озброївшись великодержавними ідеологемами типу: «Москва – збирач усіх Руських земель», «Москва – третій Рим» тощо [18, 112].

Пригадаймо 1499 рік. Саме тоді Москва оголосила Литві війну під надуманим приводом, що вона нібито йде боронити руський народ, яких насильно окатоличує литовська влада.

Історична паралель. У нинішні часи ми ж бачимо ту саму московську політику, але вже під приводом «защиты русско-язычного населения востока Украины».

Білоруський науковець П.Г. Чигринов у книзі «История Беларуси» пише наступне: «Москва же, взяв на вооружение еще при Иване III идею воссоединения всего православного населения, возвращения к былому единству Киевской Руси, продолжала добиваться своих целей. Взаимные территориальные претензии были причиной боевых действий в 1507 – 1508 гг. между Московским государством и ВКЛ...»

В августе 1508 года было подписано соглашение о «вечном мире», закреплявшее границы, сложившиеся в результате предыдущих войн. Но «вечный мир» продержался менее 5 лет. В 1512 г. военные действия возобновились, началась четвертая война. Московские войска овладели Смоленском и начали на-

ступление в направлении Друцка и Орши [6, 92].

Історична паралель. Скориставшись деяким військовим і економічним ослабленням України, Російська федерація нині, анексувавши територію Криму, проводить таку ж загарбницьку політику по відношенню до суверенної Української держави. Повторюються зазіхання й на землі інших держав-сусідів.

Отож, помітивши ослаблення Великого князівства Литовського й Руського, московити виграли декілька війн у кінці XV – на початку XVI ст., окупувавши Сіверські землі. Цьому неабияк сприяли удари по ВКЛ з півдня, а саме від турецько-татарських агресорів. Наступник Івана III московський князь Василь III, задоволений успіхами батька, ще більше прагнув закріпити свої володіння на заході. Саме тому війна, яка загорілася ще 1501 року, вибухнула з новою силою у 1512 році. Трішки поодаль, під час московської агресії 1514 року Василь III захопив давнє місто білорусів-кривичів Смоленськ.

«Государь осадил Смоленск, и 29 июля начали стрелять по городу из-за Днепра большими и мелкими ядрами, окованными свинцом. Летописец хвалит искусство главного московского пушкаря именем Стефана: от ужасного действия его орудий колебались стены и люди падали толпами, а пушки литовские разрываясь, били своїх. Весь город покрылся густыми облаками дыма, многие здания пылали, жители в безпамятстве вопили и, простирая руки к осаждающим, требовали милосердия. В тысячу голосов кричали со стены: «Государь великий князь! Уйми меч свій! Мы тебе повинемся» [14, 557].

Історична паралель. Саме нині окупація Криму, постійні обстріли російськими військами Луганська, Донецька та інших міст і сіл Донбасу прямо вка-

зують на повторення Москвою політики колишніх зловісних правителів.

Тому втрата Смоленська, який стояв на східному кордоні і відігравав важливу роль Великого князівства Литовського, а також деяких інших міст, відкрила прямий шлях до окупації ними білоруських і литовських володінь. Невдовзі московський князь послав своє велике військо під Оршу – особливо важливий стратегічний пункт, що стояв на перехресті багатьох торговельних шляхів до Києва, Мінська, Вільні та й самої Москви. Бажаючи оволодіти Оршею, московити прагнули водночас помститись за поразку від армії ВКЛ завданої у 1508 році. Здавалося, ніхто не міг зупинити намірів Москви, але раптовий марш об'єднаних сил ВКЛ під Оршу, змусив агресорів відійти на лівий берег Дніпра.

Нападники розташувалися між поселеннями Оршею та Дубровником, на річці Кропивні, зайнявши досить вигідні позиції. Московське військо складалося як з російських полків, так і з татарської кінноти. Воно нагадувало більше орду кочівників, а не впорядкований стрій європейського війська. Головнокомандувачем московитів був князь Іван Челяднин, його помічником – князь Михайло Булгаков-Голиця, а ще воєводи Григорій Федорович Давидов та Іван Тьомка-Ростовський. Доречно нагадати, що військо Великого князівства Литовського і Руського складалася із білоруських, українських, литовських, польських загонів. Допомогали Острозькому у битві під Оршею литовський князь Юрій Радзивіл та поляки Януш Сверчовський та Войцех Самполинський. Із чисельності війська українців було найбільше, це - галичани, холмщаки, волиняни та подоляни. Трішки менше становили литовці, білоруси, поліщуки, воїни з Київщини та Сіверщини. У війську ВКЛ перебували й литовські татари, так звані «че-

ремиси». Пропорційно були сформовані підрозділи з піхоти, важкої й легкої кавалерії та артилерії.

Військо московитів складалося, в основному, з кавалерії, й чисельно переважало сили ВКЛ. Будучи у край загрозливому для себе становищі князь К. Острозький все ж ризикнув добитись перемоги у непростому поєдинку. Уже 6 вересня 1514 р. «литвини» підійшли до Дніпра і почали шукати місця для переправи через ріку. Князь, користуючись тим, що береги були вкриті густим лісом, зімітував підготовку до форсування Дніпра в одному місці, а тим часом перекинула військо в інше. У ніч з 7 на 8 вересня 1514 р. військо форсувало Дніпро. Піше військо перейшло ріку двома майстерно зведеними мостами, на човнах та плотах. Артилерію було переправлено своєрідним понтонним мостом, при зведенні якого були використані великі

бочки, проте, говорять, міст не витримав навантаження. Та, знаючи рідні береги Дніпра, українці й білоруси повели кінноту вбрід. Хоча московити і стежили за діяльністю ворога, але залишили без охорони одну ділянку. Саме там гетьман переправив на другий берег кінноту. «Все русько-литвинське військо переправилось на лівий берег Дніпра і відійшло від річки на дві милі. Головна надія була на гармати, під вогонь яких гетьман сподівався затягнути московитів» [7].

Раненько 8 вересня перед московитами несподівано постало українсько-білорусько-литовсько-польське військо.

Історична паралель. Ми знаємо, що у вересні 1362 року відбулася відома битва русько-литовського війська на чолі з татарами на річці Синій Воді. Також у вересні відбулася, за московськими матеріалами, відома Куликовська

Схема походу військ Великого князівства Литовського і Великого князівства Московського до Орші улітку 1514 р.

- Межі Великого князівства Литовського до 1514 р.
- Приблизна межа земель ВКЛ, які потрапили під московську владу у 1514 р.
- Напрямки походу військ ВКЛ
- Великого князівства Московського
- Місця концентрації військ
- 31.VII Осада Смоленська (з датою капітуляції)
- 8.IX Місце і дата битви під Оршою

Рек. карти виконав худ. І. Талалай

Битва під Оршею. Гравюра 16 ст.

обладунки, кольчуги-панцирі з нарукавниками тощо (Див. картину «Битва під Оршею»).

Білоруський дослідник Кастусь Цвірка так описує легендарну січу. Костянтин Острозький перший повів кінноту і піхоту на розтягнутий ланцюг московського війська. Почалася кривава багатогодинна січа. У самий тяжкий момент гетьман дав команду війську

відступити. Побачивши відступ білоруського війська, московські полки з радістю кинулися в погоню і ... потрапили під знищувальний вогонь замаскованих гармат. У московських шеренгах почалася паніка. А в цей час Костянтин Острозький швидко перешикувавши свої полки, стрімко помчав за московітами, які втратили всяку орієнтацію і кидалися в різні боки. Костянтин Острозький

літав на своєму коні по всьому фронті, скеровував хоругвами і сам вів їх у бій. До глибокої ночі не стихала битва... Річка Кропивна була запруджена вбитими. Це був повний розгром московського війська. Сорок тисяч ратників Василя III склали там свої голови. Скільки тисяч здалися у полон, решта втекли [3, 341-342].

Однак розглянемо більш детально баталію. Московити перші атакували Острозького, прагнучи легко відрізати його від переправ, але цей хід було стрімко відбито. Тоді князь, як досвідчений стратег, зумів зайняти оборонну позицію у два ряди і вже вранці 8 вересня його об'єднані сили очікували на супротивника в бойовій готовності. За тактикою ведення бою розмістив найдосвідченіших воїнів та артилерією, у центрі, а на праву і ліву руку – легких кіннотників і поспішно озброєну піхоту. І ще. В тилу правого флангу, у рідкому сосновому ліску, князь організував засідку, куди перекинув частину артилерії та піших воїнів.

Історична паралель. Подібну тактику литвинів ми бачили у діях під час Синьоводської битви 1362 року. Вона приміненна також під час Куликовської битви 1380 року. Саме таку тактику удару із засідки К. Острозький застосував і у битві з татарами неподалік Вишнівця у 1512 році. Але особливість під Оршею – вперше в Європі примінено артилерію у засідці.

Костянтин Іванович досить уміло розташував війська, використавши при цьому рельєф місцевості, тому й посилив свою перевагу. Він зробив ставку на досить ефективну координацію дій усіх родів військ на полі бою. Особливу увагу приділено взаємодії важкої і легкої кінноти, піхоти й польової артилерії ВКЛ. Щодо сил московитів то вони розташували свої війська у вигляді

ромба, де була передова сторожа, полки лівої та правої руки, а у центрі – так званий великий полк, позаду – тиллові служби. Ще до початку битви стало зрозуміло, І. Челяднин прагнучиме оточити все «литовське» військо.

Перед поєдинком князь К.І. Острозький, звернувся до своїх воїнів з промовою, де наголосив про славні подвиги та биви попередників, закликав гідно захистити рідну землю від московських ворогів. На світанку 8 вересня 1514 року два війська були готові до розпочали воєнні дії.

«Близько полудня Самполинський кинув у бій свою легку кінноту проти московського полку правої руки, не даючи йому змоги оточити «литвинів». Московити однак встояли й самі перейшли в наступ, але наштотхнулися на другу лінію оборони (піхота й артилерія), котра зупинила ворога. Цієї миті ліве крило армії князя Острозького перейшло в контрнаступ. Тут активно діяли поляки разом з українцями (самих волинян нараховувалося 1-1,5 тисячі). Ніби морські хвилі, тричі піднімалися в наступ воїни лівого крила і врешті-решт змусили ворога відступити. Тим часом розгорілася битва й на іншому фланзі, де стояли переважно «литвини». Сам Острозький повів у бій литовців, українців і білорусів проти лівого московського полку та потіснив останній» [11]. «Тоді Челяднін кинув підкріплення. Відчувши, що настає критичний момент, Острозький вдався до воєнних хитрощів. Умовним сигналом він дав знак імітувати відступ, московська кіннота погналася за «втікачами», прагнучи скинути їх у Дніпро. Проте, «втікачі» навели московитів на свою засідку. З прибережної гущавини гримнула артилерія, а «втікачі» розвернулися на 180 градусів і разом з підкріпленням, яке було в засідці, ринули на

ворога, спантеличеного таким розвитком ситуації. Раніше, від першого ж залпу, загинув ворожий воєвода Іван Ростоцький. Московська кіннота в паніці кинулася втікати. За ними ринуло об'єднане військо на чолі з князем Острозьким. У запалі погоні воно змело й великий полк московитів» [12].

Невдовзі московити були притиснуті до заболоченого узбережжя річки Кропивни, а також до Дніпра, де їх майже повністю розгромили. Під час намагань урятуватися, московські вояки спускалися з крутих берегів і масово гинули. Невеличка річка була завалена тілами. М.Н. Карамзин у книзі «История славянских народов» побічно описує перемогу ВКЛ над Москвою у битві під Оршею. *«Князь Константин употребил хитрость: отступил притворно, навел россиян на пушки и в то же время зашел им в тыл. Все говорят согласно, что литовцы никогда не одерживали такой знаменитой победы над россиянами: гнали, резали, топили их в Днепре и в Кропивне, телами усеяли поля между Оршей и Дубровоною, ю пленили Булгакова, Челядниина и шесть иных воевод, тридцать семь князей, более 1500 дворян и чиновников, взяли обоз, знамена, снаряд огнестрельный, одним словом, в полной мере отомстили нам за Ведрошскую битву. Мы лишились тридцати тысяч воинов, ночь и леса спасли остальных»* [14, 559].

Історична паралель. *«Хроніка Великого князівства Литовського і Жмудського» про переможну битву ВКЛ над татарами у 1362 році на Синій Воді розповідає подібне: «...мурзов и уланов побито велми много, трупов теж татарських полны поля и реки, стад килкадесят...»* [13, 24].

Як бачимо перемога русько-литовських і польських воїнів над московитами була надто великою і подібною до Синьо-

водської. У битві на Синій Воді 1362 року татари зазнали поразки, якої не отримували ніколи. У битві під Оршею 1514 року московські війська зазнали поразки, якої теж ніколи не отримували.

Розгром був тотальним, нищівним. Це було ударом і катастрофою для Москви. У цій легендарній битві князь К.І. Острозький із 30 тисячами своїх вояків розгромив 80 тисячне московське військо. Перемога стала неймовірною сенсацією для всієї Європи.

Унаслідок вікторії від московитів було очищено значну територію та відкрито шлях до Смоленська. Взнавши про поразку, московський князь Василь III негайно виїхав із Смоленська в Москву. Зрозуміло, полководець Острозький вмів і вдавано зімітував свій відступ, завівши ворога під потужні залпи польової артилерії, наслідки якого були вирішальними. Але хочеться думати, що у цій битві князь використав ще деякі європейські новинки ведення бою. По суті в цей час у Швейцарії почали у битвах застосовувати довгі (до 4 – 5 метрів) піки та ручниці. Саме цією зброєю зупиняли кавалерійські атаки ворога. Піка в поєднанні з ручницею, а пізніше з мушкетом, мала надзвичайно велику міць і впевнено клала ворога на землю. Але ручниця стріляла неточно й потребувала чимало часу на перезарядку. Стрільба ставала ефективною, коли воїни стріляли в унісон, а між залпами ховалися в найячаний піками квадрат [15, 535]. Можна сміливо вважати, що долю битви вирішили залпи отих вогнестрільних гармат-ручниць та самопалів. Тому й втрати у московському війську були досить значними.

Історик Володимир Литвин наголошує, що звістка про Оршанську битву швидко облетіла європейські країни. К.І. Острозького порівнювали зі славетни-

ми полководцями Тиграном, Антіохом, Пором, Олександром Македонським... Відомості про перемогу литовців і русинів під Оршею ширились Європою, спряли там формуванню бажаних для Вілено суспільних настроїв.

Загалом же, знищення головних сил великого князя московського хоч і не привело до корінного перелому в протистоянні, однак ліквідувало загрозу повного завоювання Литви. Ця битва дозволила розладнати союз Василя III з Тевтонським орденом і Священною Римською імперією [16, 321].

Автор праці «Україна в складі Литовського князівства та Польського королівства» Ю.І. Терещенко пише: «По цій битві виникла певна рівновага сил у тривалій війні Литви з Московською державою (1512 – 1522), надзвичайно виснажливій для обох сторін. Московські війська не наважувались вести польові бої з вишколеними на західноєвропейський взірєць українсько-литовськими частинами, а останні не мали достатніх сил для систематичної облоги фортець і укріплених міст, де зосереджувались російські війська» [17, 25].

«Волинський короткий літопис» «силу велику московську» прирівнює до «раті татарської», наголошуючи на тому, що битва під Оршею була певним цивілізаційним конфліктом між передовою «Європою» та відсталою «Азією». А папський легат у Польщі Пізоні 1514 року писав про К. І. Острозького: «Князь Костянтин може бути названий кращим воєначальником нашого часу». Завдяки його військовій звитязі Центрально-Східна Європа зараз має європейське, а не азіатське обличчя [18, 112].

8 вересня 2014 року виповнюється 500 років з часу перемоги у битві під Оршею. Ця дата у Білорусі оголошена Днем Військової Слави. Дата є рідною

і близькою Україні. Її відважні сини брали безпосередню участь у війні з жорстокими, деспотичними московсько-татарськими агресорами. Це спільне напрацювання і зусилля народів у боротьбі за свою свободу. Оршанська перемога протягом багатьох віків щедро давала енергію і насагу поневоленим народам у справедливій боротьбі з московськими агресорами. Великим капіталом у гуманітарній сфері є історія, переможні битви, знакові історичні діячі. За пам'ять століттями ведеться невинна боротьба. Отож, минуле українського народу намагалися привласнити, переінакшити або замовчати як в Російській імперії, так і в Радянському Союзі. Ці спроби повторюються, але вже на нових рівнях, і сьогодні.

Історична паралель. Нині, на землях Донбасу, контрольованих бойовиками та Москвою, заборонено у школах та інших навчальних закладах читати українську мову і літературу, історію України.

Та попри все, український народ має право і повинен знати свою давню, відчужену, правдиву національну історію.

Відсутність реальної історії не дозволяє її служити не тільки інформативним джерелом, але, що основне, історія великого народу не переходить до нових поколінь, не перетворюється у якість мистецтва і не закріплюється у ньому, що не дозволяє національним ідеям глибоко входити в людські душі, зміцнюючи суспільство, яке цього конче потребує. Події минувшини необхідно переосмислити, а перекручені події переробити відповідно до історичних реалій у суто інформативному значенні, після чого ці ж події для нового і майбутнього поколінь обов'язково мають бути відтворені художньо, що дозволить комплексно розчистити свідомо заму-

лені українські національні витоки, які позитивно позначаються на подальшому розвитку мистецтва й суспільної свідомості. Викривлена офіційна українська історія вимагає повернутися до витоків минулого національної культури, традицій, духовності, які в усі віки слугували і залишаються опорою суспільного та державного устрою кожної нації. Здобуття Україною незалежності дозво-

ляє зайнятися дослідженнями безмежної кількості «чорних і білих плям» та врахувати, що на початку 21 століття людство вже зіткнулося з необхідністю вирішувати проблеми планетарного характеру, пов'язаних з природними та цивілізаційними процесами, а в Україні поряд з цим треба навздогін вирішувати ще й запізнілі проблеми, які перейшли з минулих століть [19, 34-35]..

ЛІТЕРАТУРА

1. Ходкевич Гнат. Історія України. К., 1993.
2. Замлинський в. та ін. Історія України в особах 9 – 18 ст. К., 1993.
3. Цвірка Кастусь. Гісторыя Беларусі. Мінск, 2006.
4. Петро Кралюк, Ярослав Хаврук. Князі Острозькі - Rumvi.com www.rumvi.com/products/ebook/князі-острозькі/.../preview.html
5. Там само.
6. Чигринов П.Г. История Беларуси. Минск, 2002.
7. Ярема Галайда. В річницю славної битви під Оршею. www.untp.org.ua/index.php?id=801
8. Петро Кралюк, Ярослав Хаврук Князі Острозькі - Rumvi.com www.rumvi.com/products/ebook/князі-острозькі/.../preview.ht
9. Дорош Микола. Хмільницький край – прабатьківська земля. Вінниця, 2008.
10. Там само.
11. Битва під Оршею 1514 року | Юрій Мищик mytsyk.com/bitva-pid-orsheyu-1514-roku.
12. Там само.
13. Дорош Микола. Битва на Синій Воді 1362 року: Історична реальність. Вінниця, 2012.
14. Карамзин Н.М. История славянских народов. М., 2005.
15. Девіс Норман. Європа. Історія. К., 2006.
16. Литвин Володимир. Історія України. У 3 томах. К., 2003. Том 1.
17. Терещенко Ю.І. Історія України. Украна в складі Литовського князівства та Польського королівства. № 16(32). 1997.
18. Пашковець Микола. Князь Костянтин Іванович Острозький – Великий Гетьман Литовсько-Руської держави. «Воєнна історія», 2012. № 3 (63).
19. Панасюк Б.Я. Русь: нація і держава. Т. – 1. К., 2009.

ПАШКОВЕЦЬ М.Д.,
*член товариства воєнних істориків
при Всеукраїнському благодійному фонді
«Україна-ЮНЕСКО»*

СТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ДО ОРШІ. (Князь Костянтин Іванович Острозький – Великий Гетьман Литовсько-Руської держави).

*І слава наша йде перед нами,
І відкриває нам брами міст!*
Князь Київський Святослав Хоробрий

Свого часу польський хроніст Мацей Стрийковський за блискучі воєнні звитяги пафосно нарік видатного і талановитого полководця, гетьмана Литовської держави, князя Костянтина Івановича Острозького “Ромулом або другим Ганнібалом, Пірром і Сципіоном руським і литовським ... мужем святої пам'яті і надзвичайно прославленої діяльності”, який вірою і правдою служив своїй вітчизні – Великому князівству Литовському, за що його називали «вихованцем Марса» (Mavortis alumnus).

Папський легат у Польщі Пізоні в 1514 році писав: “Князь Костянтин може бути названий кращим воєначальником нашого часу”. Завдяки його військовій звитязі центрально-східна Європа зараз має європейське, а не азіатське обличчя. В Україні його ім'я і досі не таке відоме, як ім'я його сина Василя-Костянтина Острозького, тому й слава його перебуває в тіні слави яскравої особи сина.

Про дитячі та юнацькі роки князя Костянтина Івановича діяких даних не збереглося. Документальні згадки про молодого княжича сягають 1486 року, коли в супроводі старшого брата Михайла він з'явився на столичному великокняжому дворі у Вільно.

У 1492 році після смерті польсько-литовського монарха Казимира IV Ягелона Великим князем Литовським стає Олександр Ягелон. Князівство переживає важкі часи. Войовнича Москва по крихті, але безперервно відкушує територію, шматок за шматком, озброїв-

шись великодержавними ідеологемами типу: “Москва - третій Рим”, “Москва - збирач усіх Руських земель” тощо. Фундатор московського імперського мислення Іван III не соромиться спекулювати релігійними почуттями як своїх, так і чужих підданих. Навіть родинні зв’язки й обов’язки кладе на вітар експансійного руху Москви, видавши у 1494 році свою доньку Олену за Олександра Литовського. Шлюб, за задумом східного можновладця, повинен був ще більше розколоти суспільство стратегічного противника, допомогти перебрати важелі управління до своїх рук. Укладаючи мирну угоду з Олександром Іван III не збирався відмовлятися від своїх претензій на всі руські землі, про що свідчить зокрема його настійливе домагання признання Литвою титула “Государь всея Руси”.

В цей же час Кримське ханство, яке не так давно виникло з допомогою Литви, змінює орієнтацію політичних уподобань у бік могутньої Османської імперії. Це спричинило до того, що в Україну почали здійснювати свої розбійні напади ординські загони. Мало не щорічне захоплення величезного ясиру призвело до знелюднення південних земель Великого князівства Литовського. Все це змусило князя Костянтина Івановича стати на ратну прю.

Починаючи з 1491 року князь Костянтин Іванович прославився низкою перемог над татарами. В боротьбі з ними й почала складатися гучна слава волинського князя, якому вдалося тричі отримати переконливі перемоги над ордами кримського хана Менглі Гирея: під Мозирем, на річці Уж у Київському Поліссі та під Очаковом.

Навесні та влітку 1497 року разом з братом Михайлом він здійснив кілька походів на татар, погромивши їх і звільнивши полонених та пограбоване майно. Особливо нищівної поразки вони

завдали татарам під час другого походу. Тоді вдалося полонити сина кримського хана Мехмед Гирея.

Наслідком цих перемог було те, що старий головнокомандувач русько-литовського війська Петро Янович Монтигердович (Petras Jonaitis Mangirdaitis), відомий як Петро Білий (Кішка) Мангирдайтис (у польських джерелах - Piotr Montygerdowicz), помираючи, рекомендував Великому князю Литовському Олександру на своє місце хороброго волинця. Так, восени 1497 року Костянтин Іванович став гетьманом Великого князівства Литовського. Тоді йому виповнилося 37 років – для такої високої посади вік дуже молодий. Ні в Польщі, ні у Великому князівстві Литовському ніхто ще у такому віці Великим гетьманом не ставав. Князь Костянтин Іванович Острозький як Великий гетьман очолював литовсько-польсько-руське військо у 33 битвах, з яких програв лише дві.

Костянтин Іванович, отримавши за свої військові заслуги значні володіння в південно-східній Волині, вибудував оборонну систему із замків, до складу яких, окрім Дубна, входили Острог, що був значно зміцнений, Рівне, Дорогобуж, Полонне, Звягель, Чуднів та інші. Тоді ж він отримав у володіння села Здовбицю, Здолбунів, Дермань, Лебеді, Кунів та інші (зараз це переважно поселення Здолбунівського району Рівненської області).

Таким чимом князь Костянтин зміг створити досить велику своєрідну “державу в державі”. Його володіння починались від Білої Церкви на сході і сягали Турово-Пінської землі на півночі. При його правлінні в середині XVI століття Острог став одним з найбільших міст в Україні з населенням в декілька десятків тисяч чоловік. Саме тоді Острог почали іменувати “Волинськими Афінами”.

На зламі XV та XVI століть Московська держава висунула претензії на білоруські та українські землі, що тоді входили до складу Великого князівства Литовського. Це призвело до низки московсько-литовських воєн. У зв'язку з тим, що етнічні литовці становили меншість серед населення Великого князівства Литовського, а офіційною мовою держави була руська мова, що включала в себе як елементи білоруських, так і українських говірок, то князівство фактично продовжувало політичні і культурні традиції Київської Русі. Тому українське і білоруське населення, на чолі зі своєю елітою, сприймали Велике Князівство Литовське як свою кровну національну державу.

Коли у 1499 році Москва оголосила Литві війну під тим приводом, що йде боронити православних українців та білорусів, яких Литва примушує ставати католиками, то воєначальником усіх литовсько-руських військ супроти московського війська став ревний оборонець православ'я в Україні князь Костянтин Іванович Острозький, до якого долучилося все його православне військо. Слухи про гоніння православних у Великому князівстві Литовському розпускав не хто інший, як московська влада та їх агенти (а чи не повторюється через п'ятсот років подібна історія у наші дні з тими ж аргументами і з подібними персоналіями?).

Головні московські війська під керівництвом воєводи Якова Захар'їна і казанського царевича Махмет-Аміна в травні 1500 року зайняли Брян-

**Портрет
Костянтина Івановича
Острозького (XVIII ст.)
з Білоцерківського
красназавчого музею.**

ськ, Новгород-Сіверський, Стародуб, Путивль, Мценськ, Серпейськ, Гомель, Любич, Рильськ. Інше військо московитів на чолі з Юрієм Захар'їним-Кошкіним вийшло з В'язьми і у червні здобуло Дорогобуж. Трохи пізніше з Великих Лук на Торопець рушило третє московське військо. Четверте московське військо стояло в готовності в Твері.

Князь доводився двоюрідним дядьком царю Івану Грозному по лінії матері царя – Олені Глинській.

Татари, які й до цього часу не давали спокою південним землям Великого Князівства Литовського, тепер почали насадати ще активніше. У 1500 році вони пішли широким фронтом на Волинь, Малопольщу, Берестейську землю: “У Литовській землі воювали Брест і спалили передмістя, а з міста викуп взяли, тоді воювали Кам'янець-Литовський...” [1] Цей татарський наїзд, що охопив велику територію, повинен був скувати війська Великого князівства Литовського і перешкодити швидкому підходу допомоги з Польщі. Хан Менглі-Гирей писав тоді царю Івану III: “Ти можеш достать собі Київ і Черкаси, а я з радістю переселюся на берег Дніпра, наші люди будуть твоїми, а твої – нашими”. На це московський владар відповів хану: “Старанно молю бога про повернення нам стародавньої вотчини – Києва, а думка про близьке сусідство з тобою – моїм братом – вельми для мене приємна” [2].

В цій ситуації головну роль в організації оборони країни бере на себе гетьман Костянтин Іванович Острозький. Поспішно мобілізувавши всіх, кого було

можливим, він зібрав 3500 вершників і вже у травні 1500 року вирушив з Вільно на схід – “стерегти межі”[3].

Московські воєводи довідалися про рух корпусу Острозького, коли той уже покинув Мінськ і направився на Смоленськ. Тоді вони попросили підмогу. Іван III кинув під Дорогобуж війська від Стародуба і Цверни, а головним командуючим призначив одного з найкращих своїх воєвод Данила Щеню.

Подолавши біля 350 верств Острозький увійшов у Смоленськ уже в на початку червня. Великі сили на чолі з самим великим князем Олександром, які рухалися слідом, тоді тільки підходили до Мінська. Але часу не можна було гаяти, тому, доукомплектувавши військовий корпус смоленцями на чолі з намісником Станіславом Кішкою, Острозький через тиждень покинув Смоленськ і пішов на групу воєводи Кошкіна, яка стояла біля річки Ведрош за кілька кілометрів від Дорогобужа. Обороняти Смоленськ залишилася зовсім невелика залога, бо була впевненість, що ворога буде зупинено.

Захоплений під Єльнею полонений розповів, що до Кошкіна поспіла допомога і тепер величина московського війська сягає 40 тисяч. У Острозького налічувалося біля чотирьох з половиною тисяч вершників. Вести 4 на 40 тисяч – рівнозначно самогубству. Але після короткої наради гетьман твердо сказав: “Мало чи багато московітів буде, та тільки взявши Бога в підмогу будемо битися з ними, а не бившись назад не вернемося”.

*Художник
Марчелло Бачіареллі,
XVIII ст.*

*Великий князь литовський
і король польський
Олександр Ягелон.*

Щоб з'явитися перед ворогом зненацька і нав'язати йому свою тактику битви, хоругви Острозького звернули з дороги, пройшли крізь ліс і болота і 14 липня 1500 року перші наблизились до річки Ведрош (нині річка Сельня біля села Алексин Смоленської області) і річки Рясна поблизу села Єловка (нині Дорогобужський район Смоленської області). Московські війська, які стояли на на правому березі ріки Ведрош на Широкому Мицьковому полі, що біля Лапачина, побачивши близько біля себе супротивника, оживилися

і почали шукати зручної переправи. Їхній передовий полк встиг переправитись на лівий берег і розпочав бій до підходу основних сил гетьмана Острозького. Бій передового загону московітів найбільш вірогідно відбувся в квадраті, обмеженому з трьох боків річками Рясна, Сельчанка і Сельня (притоки Рясни). Війська гетьмана Острозького рухалися до місця битви з четвертого, південно-західного боку, від села Лопатин. Бій основних сил відбувся більш за все на іншому березі ріки Рясни (Тросни), поблизу сучасних поселень Єловка і Починок. Останнє, за думкою сучасних дослідників, в XVI столітті називалося Миткове, від якого в літописах згадується Миткове поле.

Кіннота гетьмана просто з похідної колони перешикувалась у бойовий порядок і долучилася до битви. Легко розбивши передовий московський полк Острозький переправився на правий берег Ведроші і 14 липня 1500 року атакував головні сили воєводи Щені.

Почалася кривава січа, яка тривала цілий день. Нарешті удар засадного московського полку, який обійшов бойовисько лісом і атакував збоку литовсько-руські війська гетьмана Острозького, остаточно вирішив долю нерівного бою.

Фундатор московського імперського мислення Іван III не соромиться спекулювати релігійними почуттями як своїх, так і чужих підданих.

Переможці зруйнували міст і безжалісно сікли переможених, топтали і топили – “з-за трупу кінь не скавав...”. Отак загинули мало не всі, хто прийшов з Острозьким. Врятуватися змогли тільки кілька сот вояків з чотирма ротмістрами та Станіславом Кішкою. Новогрудський намісник Іван Храптович, маршалок Григорій Осцікавич, Миколай Глібович потрапили в полон. Серед захоплених у неволю був і поранений гетьман Костянтин Іванович Острозький. Гетьмана в кандалах відправили до Кремля. Він категорично відмовився служити Івану III тому опинився на засланні в Вологді.

Звістка про страшну трагедію на Ведроші дійшла до великого князя Олександра коли той з військом минав уже Борисів. Великий князь був приголомшений, але не втратив рішучості і поспішив зміцнити оборону Орші і Смоленська. Потім рушив до Полоцька, бо з півночі загрожували псковські полки князя О.Оболенського.

Для воєвод Івана III перемога під Дорогобужем далася з такими втратами, що вони одразу ж запросили додаткової допомоги. Прийшло два свіжі полки.

***Фундатор
московського
імперського мислення
Іван III.***

Тоді ж з Москви у Крим до хана Менглі-Гирея були послані гінці з проханням Івана III ще раз зробити наїзд на Велике князівство Литовське. Однак московіти не змогли сповна скористатися з цієї перемоги, бо підійшли основні сили князя Олександра. Москва оволоділа тоді тільки Путивлем.

Пробувши довгі сім років у московському полоні, князь Костянтин Острозький не піддався на заманливі пропозиції православної Москви про

перехід до неї на службу, а при першій же слушній нагоді у 1507 році вирвався з полону і вже 25 вересня повернувся до рідного Острога, де зустрівся з козацьким ватажком Остафієм Дашковичем, разом з яким в тому ж році одержав перемогу над татарами під Слуцьком. Польський король Сигізмунд I Старий (всупереч принципам царя Василя III та Сталіна, що полонені для них – мертві) повернув йому і гетьманську посаду, а також намісництво Вінницького та Брацлавського замків, ще й надав йому посаду маршалка землі Волинської та Луцького старости. Цей факт свідчить, наскільки високо цінували його як полководця. Головною його функцією на той час була охорона населення від татарських наїздів.

Герб князів Глинських. (Без огляду на європейський лоск та католицьке віросповідання, Михайло Глинський завжди залишався вірним українству.)

У тому ж 1507 році князь Михайло Львович Глинський, який доводився дядьком Костянтину Івановичу Острозькому, і часто очолював литовське військо у різних збройних кампаніях, підняв

повстання за відокремлення Руси від Литви. Без огляду на європейський лоск та католицьке віросповідання, Глинський завжди залишався вірним українству. Тож не дивно, що українська партія побачила в нім свого вождя - талановитого, впливового, певного. Молодий урядовець також спирався на земляків, а найперше, на численних родичів та свояків. Українська складова Великого князівства

Литовського вхопила ковток свіжого повітря. Блискуча кар'єра Глинського і його українофільство розворушили заздрість та політичний спротив старшого литовського панства. Доходило до замахів на життя князя Михайла. Але навіть відверті вороги змушені були оцінювати його за заслугами: "Князь Глинський - чоловік сміливий, визначних здібностей, тілом кріпкий, а в небезпеках відважний, великих можливостей і високої вдачі людина".

Майже одночасно помирають доброзичливець Михайлів великий князь Олександр Литовський та його антагоніст Іван III. Престолами Литви і Москви опановують відповідно Сигізмунд I та Василь III. Стосунки з новим Великим князем Литовським, нацькованого ворогами, не склалися, і Глинський зважається на виступ під українськими гаслами. Він зноситься з Москвою і закликає її на поміч. Берестейщина, Житомирщина, Київщина, деякі інші області охоплені заворушеннями. Князь Михайло сватається до вдови князя Семена Слуцького Анастасії, щоб закріпити династичні права на Київ, але невдало. До того ж вичерпався матеріальний ресурс.

*Герб
князів Глинських.*

Населення, почуваячись економічно неурямленим, повелося помірковано.

Гетьман Костянтин Іванович Острозький у цьому конфлікті виступив проти свого дядька князя Михайла Глинського, підтримуючи короля Сигізмунда I Старого. За наказом короля в травні 1508 року Острозький з військом рушив на Мозир і був уже за сім верст від міста, коли Михайло Глинський, не знаючи про небезпеку,

відїхав зі своїми родичами до Москви. Політичні опоненти князя Острозького спробували звинуватити його, що він не перешкодив Глинським виїхати до Московії, і зазначали, що й сам князь навіть лик має підозрілий, а в душі, певно, носить чорні думи – "підє дорогою Глинського". Та на жаль, це не відповідало дійсності, бо вкотре вже в українській історії два визначних лідери, які б могли стати великими поводириями українського народу, не знайшли спільної мови. Повстання захлинулося, кампанія відокремлення від Литви, почавшись восени 1507 року, через рік закінчилася. Тоді разом з Глинськими покинули рідні терени князі Друцькі, Одинцевичі, Жижемські; панство - Козловські, Дрожджі, Хребтовичі, Іващенко, Єльці, Келбовські.

І знову вдамося до паралелей. Як завжди, внутрішні конфлікти у будь-якій країні радо сприймаються експансіоністами з-за кордону, які з готовністю встрають, де смаленим пахне, для розширення найменших щілин у державному моноліті сусіда. Період, про який мовиться, не став винятком. Відслідкувавши сепаратистські устремління Глинських, Москва вмить запропону-

вала незадоволеним прянника у вигляді Смоленщини. Мовляв, усе вам буде, чого забажаєте, якщо підете в наші братські обійми. Долучила до конкретних обіцянок загальні цяцянки про слов'янську єдність та спільну православну віру. І Михайло Глинський із соратниками купився на ці посули. Це була перша, але, на жаль, не остання фатальна помилка українського політикуму в стосунках із москалями. (З того часу минуло 500

років, а сучасні українські політики в стосунках з Москвою все продовжують наступати на ті ж самі граблі, і нічому це їх не вчить. А шкода!)

Смоленщину князь Михайло не одержав, а натомість потрапив за в'язничні мури, де й марнував віку аж до заміжжя своєї племінниці Олени Василівни. Тогочасний московський правитель Великий князь Василь III не мав спадкоємця, якому міг би передати владу. У віці 45 років він, щоб вирішити цю проблему, розірвав шлюб зі своєю неплідною дружиною – княгинею Соломонією, уродженої Сабурову, відправивши її до Московського Роджественського монастиря під іменем Софія, і в січні 1526 року одружився на юній 18-річній красуні Олені, дочці князя Василя Львовича Глинського. Молода княжна майже в один і той час в якійсь мірі повторила долю своєї ровесниці Роксолани, правда, на московський штиб, ставши Великою княгинею Московською. Зрештою підкорила найвищий державний щабель, чого ніколи не мала Роксолана.

*Мініатюра з царського титулярника XVII ст.
Великий Князь Московський
Василь III Іванович.*

Великий Князь Московський Василь III Іванович - заявляв, що для нього „той, хто потрапив у полон – мертвий”.

Таким чином князь Михайло ще повернувся у велику державну діяльність. Пережив Василя III, але потрапив у немілість до рідної племінниці, коли та стала регентшею при малолітньому синові, майбутньому цареві Московському Іванові IV Грозному. Спроби Михайла вплинути на

перебіг подій та звичаї, що панували в княжих палатах, закінчилися його новим ув'язненням і голодною смертю в 1534 році.

Костянтин Острозький у 1508 році отримав у володіння вотчину свого дядька князя Михайла Глинського – Туров з округою та іншими землями. У 1509 році взяв шлюб з Тетяною Ольшанською – дочкою новгородського воєводи князя Симона Ольшанського і сестрою віленського каштеляна князя Олександра Ольшанського, після смерті якого через два роки гетьман зайняв його посаду віленського каштеляна.

18 червня 1511 року Костянтину Івановичу Острозькому «за службу» був наданий замок і місто Степань «з усією волостю до нього здавна належачою», з двома ярмарками на рік: на Покрову і на св. Афанасія і щотижневим торгом.

Та не довго тривало спокійне життя гетьмана. У 1509 році татари увірвалися в Галичину і Острозький був вимушений разом з коронним гетьманом М.Кам'янецьким виступити супроти наїзників.

Наступного 1510 року татари рушили ще з більшою силою і досягли навіть земель Білорусі. Тому гетьману Острозькому довелося громити їх і біля Києва, і біля Овруча, і біля Брацлава.

А Москва все не полишала планів захоплення Смоленська, і з цією метою інспірувала у 1512 році напад орда хана Менглі-Гирея, очолюваних трьома мурзами, на Волинь. Великий князь Литовський і король польський Сигізмунд I був саме тоді в Кракові і готувався до шлюбу. Почувши про татарський напад, він направив на їх коронного гетьмана М.Кам'янецького з своїми надвірними хоругвами, а також війська Великого гетьмана Литовського Костянтина Івановича Острозького, якого було призначено за головнокомандуючого, з наданням йому надзвичайних повноважень диктатора, поки війська знаходяться в полі, а саме: "Щоб гетьману у всім минулому слухняні, доручаю йому слухняних ушановувати, а завзятих і неслухняних карати, як сам пан господарь".

Виявивши татар під Вишневцем, гетьман Острозький повів війська (біля 5 тисяч кінноти) на татарський табір. Татари готувалися напасти першими. Битва відбулася 28 квітня 1512 року на Лопушнянському полі під Вишнівцем. Як тільки Острозький розмістив війська у бойовому порядку – на лівому крилі поставив поляків з їхнім гетьманом М.Кам'янецьким, а на правому, ближче до татарського табору, виставив свої полки, - татари тут же налетіли з пронизливими криками і гиканням. Вони то наближалися, то відступали, пробуючи виманити рицарську кінноту у поле і нав'язати свою тактику бою флангових та тилових атак, що приносила їм перемоги.

Вершники Острозького мужньо витримали ці наскоки, не даючи втягнути себе в битву широким фронтом, змусив-

ши татар мати справу зі щільними шеренгами. Тим часом польська кіннота все ще не вступала в бій, і гетьман Острозький наказав Кам'янецькому, щоб поляки атакували. Фланговий удар польських хоругв з одночасною фронтальною атакою військ Великого Князівства привів до повного розгрому 24-тисячного ханського війська, коли було визволено 16 тисяч невільників і захоплено понад 10 тисяч татарських коней. Після цього три роки кримські татари не наважувалися робити наїзди на Україну.

Приблизно в цей час було перехоплено переписку московського царя Василя III з німецьким Орденем, з якої стало відомо, що Москва готується до війни з Литвою. Коли це стало відомо, то Василь III восени 1512 року направив до короля Сигізмунда I Старого свого посла з грамотою про об'явлення війни за Смоленськ. Уже 14 жовтня на Смоленськ зі сходу рушили полки І.Репніна-Оболєнського і І.Челядніна, а з Великих Лук повів свої війська В.Одоевський з С.Курбським. Вони повинні були взяти Смоленськ, і з'єднаною силою рушити на Оршу і Друцьк. 19 листопада з Москви на захід вийшли головні сили на чолі з Василем III і воєводами Д.Щенею, А.Ростовським і І.Воротинським.

Поки загони І.Репніна грабували і спустошували землі аж до Мінська та Вітебська, шість тижнів московські війська тримали Смоленськ в облозі, штурмували, обстрілювали з гармат, але взяти його не могли. Втративши багато вояків (тільки за один штурм у січні 1513 року загинуло близько двох тисяч московських ратників) Василь III відвів свої війська назад. Але вже влітку розпочалася нова компанія.

Союзник Москви імператор Священної римської імперії Максиміліан I прислав для походу відділ піхоти, гармати і декілька італійців, досвідчених в облозі

замків, а Михайло Глинський найняв в Сілезії і Чехії рейтерів. Уже в червні 1513 року на Смоленськ рушили московські війська з Великих Лук і Дорогобужа. Хоча смоленський намісник і розбив рать І.Репніна, московські воєводи знову взяли місто в облогу. У вересні під Смоленськ підійшов з додатковими силами Василь III, а також і полк В.Шуйського, що вернувся зі спустошливого рейду по полоцькій землі. Разом зібралося до 80 тисяч московської раті, та оборонці мужньо відбивалися. Після того, як гетьман Острозький розбив допоміжний корпус московських ратників, які рухалися на Смоленськ, у листопаді Василь III мусив черговий раз зняти облогу з міста. Але вже у лютому 1514 року в Москві було прийнято рішення про третій смоленський похід.

Пройшовши належну підготовку московські війська під літо знову рушили на Смоленськ. З Дорогобужі їх вели Д. Щеня і М.Глинський, а з Великих Лук – І.Морозов і В.Шуйський, а у липні 1514 року і Василь III привів головні сили під Смоленськ. Знову зібралося 80 тисяч війська, які вели невпинний обстріл міста з 300 гармат. Оборонці попросили спинити обстріл і згодилися на переговори. З московського боку їх вів Михайло Глинський, який дуже хотів умовити смоленців капітулювати, бо Василь III обіцяв віддати місто йому. І Глинський зробив свою справу. 31 липня Смоленськ на почесних умовах капітулював. Намісник Смоленська Юрій Сологуб після місячної облоги 31 червня 1514 року наказав відчинити головну браму.

Але попереду була дата 8 вересня 1514 року, коли князь Костянтин Івано-

**Герб
Смоленського
воеводства
(1508 рік).**

вич Острозький домігся реваншу за поразку на Вєдроші і звів давні рахунки з Москвою в битві під Оршею [4,5]. Чи здогадувався гетьман, що його перемога стане однією з самих визначних звитяг у кількостолітньому протистоянні Москви та Вільно. Що її пам'ятатимуть прийдешні покоління. Що у 1561 році, напередодні Полоцької війни король Сигізмунд II Август напише Івану Грозному: “Коли хочеш битви, то йди зі своїм військом до Орші, де Костянтин Острозький дав вам про себе знати”. І у 1564 році, коли без великих зусиль були відігнані московські війська від Дубровни, літописець зазначив, що “такої великої здобичі і при великій битві під Оршею не було взято”.

Дата 8 вересня у Білорусі оголошена Днем Білоруської Військової Слави. Щорічно патріотична громадськість Білорусі відзначає його, як один з головних національних свят.

Десятки років перебували захоплені в битві під Оршею московські вояки в полоні у Великому Князівстві Литовському, бо московський уряд ними не переймався. Сам Великий Князь Московський Василь III Іванович заявив, що для нього „той, хто потрапив у полон – мертвий” (як бачимо, тов. Йосип Сталін не був першим в таких заходах відносно полонених співвітчизників, мабуть це в традиціях московських владарів). Іван Андрійович Челяднін помер у Вільні через кілька років. Михайло Голиця-Булгаков і князь Іван Семенович Селяховський повернулися на Батьківщину тільки у 1552 році вже при цареві Івані Грозному. Голиця-Булгаков постригся у ченці і під іменем Іоан помер через два роки.

Імператор Священної римської імперії Максиміліан I в результаті перемоги князя Острозького під Оршею відмовився підписувати з Москвою військову угоду 1514 року про створення альянсу проти Великого князівства Литовського і Польщі, мета якого була знищення цих держав і поділ їх територій, за яким землі України, Білорусі і Литви мали відійти до Москви, а Польщі – до імперії. Імператор різко змінив своє ставлення до короля Сигізмунда I і відмовився від будь яких територіальних претензій. Їх примирення закріпилося ще й шлюбом Сигізмунда I з внучкою імператора Максиміліана I італійською принцесою Боною Сфорца. Імператор тримав своє слово і справді відстоював інтереси Польщі і Великого князівства Литовського у європейській політиці. Так, коли у 1518 році заодно з Москвою почав діяти німецький Орден, імператор Максиміліан I переконав магістра Ордену Ольбрехта: “Цільність Литви необхідна для добра всієї Європи, а могутність Московії – небезпечна”. Саме на цю незаперечну істину, яка, можливо як ніколи в історії, актуальна і сьогодні, на жаль не надають потрібного значення сьогоденні європейські політики, особливо українські.

На закінчення цієї статті хочу звернути увагу на один досить цікавий аспект, що відноситься до родини Великого гетьмана князівства Литовського - Костянтина Івановича Острозького.

У деяких історичних джерелах є свідчення, що племінниця князя Костян-

*Герб
боярської родини
Наливайків-
Бірківських.*

тина-Василя Острозького, онука переможця московитів під Оршею, князя Костянтина Івановича Острозького знаменита княжна Гальшка Острозька у 1554 році народила сина від князя Дмитра Сангушка, вбитого у чеському місті Яромірі ще до народження дитини. Щоб новонароджений хлопчик не був на заваді при влаштуванні подальшої долі Гальшки Острозької, її мати - Беата Костелецька - віддає його на

всиновлення у вірну князям Острозьким родину Наливайків до Гусятини (подалі від Острога). Цим хлопчиком міг бути Северин Наливайко, адже рік народження дитини Гальшкою Острозькою і приблизний рік народження Северина Наливайка збігаються. Таке припущення дозволяє пояснити багато фактів у близьких і довірливих стосунках між фактичним некоронованим королем тодішньої України - князем Василем-Костянтином Острозьким і так званим селянським сином (за визначенням радянської історіографії) Северином Наливайком.

Рід бояр Наливайків ще чекає свого ретельного дослідника, який зміг би відродити його з небуття і донести правдиву інформацію про цей славний рід до нащадків.

Через товщу століть, які віддаляють нас від цих подій, важко дійти істини в цьому питанні, але історик Сергій Анатолійович Лип'явко при обговоренні в музеї Гетьманства з автором даної публікації про можливу спорідненість між Гальшкою Острозькою та Северином

Наливайко, сказав, що це дуже цікаве і життєздатне припущення, яке варто оприлюднити. Так народилася публікація в газеті «День» [6], і книга в серії «Темні віки» [7].

За деякими свідченнями, перед самою стратою, на очах короля Сигизмунда III Вази на голову Наливайкові одягли розпечену корону зі словами: «Хотів царювати - царюй». Чи випадковим було це дійство, якого не мав «честі» бути удо-

стоєним перед стратою жоден з інших козацьких ватажків-повстанців за всю історію Речі Посполитої? Можна сказати, що не випадковим, бо він належав до королівського роду і доводився правнуком видатному талановитому полководцю, Великому гетьману Литовської держави, переможцю московитів під Оршею, князю Костянтину Івановичу Острозькому.

ДЖЕРЕЛА

1. Соболев Л.В. Князь К.-В. Острожский как лидер «русского народа» Речи Посполитой / Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук. Московский Государственный университет им. М.В. Ломоносова. Исторический факультет. М., 2002. С. 1.

2. Ярема Галайда „В річницю славної битви під Оршею”. сайт <http://una-unso.in.ua/?p=10240>.

3. Г. Сагановіч - Айчыну сваю баронячы (Канстанцін Астрожскі, 1460-1530), сайт <http://jivebelarus.net/history/faces/astrozhsky-for-motherland.html>.

4. Чарняўскі М. Бітва пад Воршай. сайт, http://jivebelarus.net/at_this_day/events_calendar370.html.

5. А. Грыцкевіч – “Аршанская бітва 1514 года і яе ўдзельнікі”, <http://jivebelarus.net/history/gistografia/orsha-battle-1514.html>.

6. Микола Пашковець “Історія цікавіша за роман. (Загадка походження Северина Наливайка)”, щоденна всеукраїнська газета «День», №42-43 (3443-3444), 11-12 березня 2011 року, стор. 8.

7. Микола Пашковець, Ярослав “Пляс № (Романтичні есеї), Серія “Темні віки”, К., 2014.

Анатолій АСТАПЕНКО,
доктор політичных наук,
доцент, Інститут бізнесу
і менеджменту технологій БДУ

КНЯЗІ АСТРОЖСКІЯ І НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ІДЭЯ

У сувязі з вялікай перамогай пад Оршай беларускага войска над маскоўскімі захопнікамі, звычайна згадваецца князь Канстацін Астрожскі, дзякуючы бліскучаму таленту ваенначальніка якога, і стала магчымай перамога. Аднак, ня меншую карысць для Беларусі зрабілі і іншыя прадстаўнікі роду Астрожскіх.

Тры постаці, тры князі Астрожскія: Фёдар, Канстанцін Іванавіч і Канстанцін (Васіль) Канстанцінавіч – гэта нашая слаўная гісторыя, нашая нацыянальная гордасць, гэта трывалы падмурак нацыянальнай беларускай ідэі.

На Украіне гэтыя выдатныя людзі даўно шануюцца як нацыянальныя героі. Існуе нават меркаванне, што менавіта дзякуючы малітвам князёў Астрожскіх шматпакутная Ўкраіна атрымала нарэшце свабоду. На Бела-

русі ж імя князёў Астрожскіх амальшто не ведамае шырокаму колу людзей. У асяроддзі праваслаўнай Царквы можа і знойдуцца згадкі пра Святога Фёдара (Астрожскага) (год нараджэння неведомы – год смерці 1438), зрэшты, не багата, кароценькая інфармацыя. Канстанцін Іванавіч Астрожскі (1460–1530) ведамы, перадусім, у асяроддзі беларускай апазіцыі і найперш у звязку з перамогай беларускага войска над маскоўцамі 8 верасня 1514 г. А Канстанціна Канстанцінавіча Астрожскага (1527–1608) гісторыкі будуць ведаць як абаронцу праваслаўя і няўрымслівага змагаара супраць уніі.

Гэтыя людзі – чэсць і слава Беларусі, гэта нашая гісторыя, падмурак і аснова развіцця нашай краіны і, пэўна што, яе будучыні.

Але ў сведамасці беларускага народу няма месца гэтым людзям, як маю-

ць Мінін і Пажарскі для Расіі, Багдан Хмяльніцкі для Ўкраіны. Уклад жа ў нацыянальную спадчыну Беларусі нашых слаўных князёў Астрожскіх парайнальны, калі не вышэйшы, за расійскага Мініна ці украінскага Багдана.

Усе тры асобы, пра якія ідзеца, маюць дачыненне да гісторыі як Беларусі, так і Ўкраіны, бо ў часы іх дзейнасці (XV–XVI стст.) нашы дзяржавы існавалі як адзіная дзяржава, Вялікае Княства Літоўскае. Аднак карані Астрожскіх знаходзяцца ўсё ж на Беларускіх землях і дзейнасць князёў больш датычыць менавіта Беларусі, а не Ўкраіны. Пра дзейнасць князёў Астрожскіх і іх унёсак у беларускую духоўную спадчыну найбольш дэталёва і шчыра напісала Алена Яскевіч у кнізе “Падзвіжнікі і іх святыні” (Мн., 2001). Працягваючы яе аналіз і грунтоўчыся на іншых крыніцах я б вылучыў тры адпраўныя моманты, што датычаць іх укладу ў развіццё менавіта беларускай нацыянальнай культуры.

Дзякуючы намаганням украінскіх навукоўцаў і палітыкаў князя Канстанціна Іванавіча Астрожскага на Ўкраіне лічаць усё ж нацыянальным героям менавіта беларускай гісторыі. Аднак помнік, які быў устаноўлены ў Астрожэ не так даўно, увекавечыў памяць трох Астрожскіх: Фёдара – у манаскай схіме, Канстанціна Іванавіча – з мячом, Канстанціна Канстанцінавіча – з Бібліяй.

Фёдар (Феадор – пасля пострыгу) Данілавіч Астрожскі быў старэйшым сынам у сям’і роду князёў Астрожскіх. У 1436 г., пасля смерці бацькі, ён становіцца багатым землеўласнікам. Адначасна яму перайшло ў спадчыну права апекі над усімі праваслаўнымі

цэрквамі і манастырамі на сваіх землях. Князь Фёдар быў багатым магнатам, вядомым ваяром і аўтарытэтным дыпламатам. Сучаснікі называлі яго “мужам з усіх правадыроў Літвы і Русі, вялікай смеласці і велізарнага аўтарытэту”. Але нечакана Госпад паклікаў яго да іншай дзейнасці. Ён адмовіўся ад княскай славы і прыняў мніства ў Кіева-Пячорскай лаўры з імем Феадосій. У старажытных царкоўных спевах праслаўляецца яго “пакорнае паслушэнства і маўчальніцтва”, а таксама руплівасць на ніве добрых спраў і хрысціянскай любасці. Ужо з канца XVст. ён стаў ушаноўвацца як святы. Нягланныя мошчы святаўлівага Фёдара і цяпер ляжаць у Дальных пячорах Кіева-Пячорскага манастыра побач з іншымі праведнікамі і цудатворцамі.

У 2002 г. Фёдар Астрожскі быў далучаны да ліку Беларускіх святых. На заказ беларускага праваслаўнага Брацтва Віленскіх Мучанікаў быў намалёваны абраз сьвятаўлівага. 22 мая 2004 г. адбылося перанясенне абразу з часцінкамі мошчаў свт. Фёдара Астрожскага ў Свята-Пятра-Паўлаўскага сабору г. Мінска ў дамавую капліцу брацкага дома «Кінанія» (пас. Калодзішчы, Мінскі р-н). Цяпер гэта адзіна месца ў Беларусі, дзе напаміць сьвятаўлівага створана дамавая царква і тут мяркуецца будаваць на яго чэсць капліцу.

Манаскае старанне сьвятаўлівага Фёдара Астрожскага не выпадкова падзея. Ён працягвае традыцыі манаства ў Беларусі, якія маюць тысячагадовую гісторыю і звязаныя з такімі імёнамі як Ефрасіння Полацкая, Кірыла і Лаўрэнцій Тураўскія, Афанасій Філіповіч, іншыя. Здабыткі ўзнёслай духоўнасці, якія звязаныя з бела-

рускімі праваслаўнымі традыцыямі ніколі не перарываліся, яны існавалі паралельна з маскоўскім праваслаўем і існуюць у наш час. І прыклад Астрожскіх – гэта характэрная рыса беларускага менталітэту і беларускай місіі.

Канстанцін Іванавіч Астрожскі (1460–1530) быў праўнукам Фёдара Астрожскага. Меў вельмі высокую пасаду – найвышэйшы гетман Вялікага княства Літоўскага, кашталян Віленскі, ваявода Троцкі. К. І. Астрожскі паказаў сябе як выдатны дзеяч праваслаўнай асветы, заснаваў шмат праваслаўных храмаў, спрыяў іх развіццю. Аўтарытэт гетмана ў ВКЛ быў такі высокі, што польскі кароль, дарма што князь быў адданы праваслаўю, давяраў яму найважнейшыя дзяржаўныя справы, аб чым і сведчыць яго прызначэнне гетманам. У гісторыю князь К. І. Астрожскі ўвайшоў як выдатны ваёўнік. А перамога войска ВКЛ над маскоўскім у бойцы пад Воршай 8 верасня 1514 годзе, якую заслужана лічаць заслугай бліскачага камандавання К. І. Астрожскага, стала векапомнай падзеяй усёй беларускай гісторыі. На жаль, засяродзіўшыся толькі на гэтай бойцы, многія пісьменнікі і гісторыкі, не надаюць належнай увагі іншай, не менш значнай для Беларусі, дзейнасці князя. Так у кнізе “Дзесяць вякоў беларускай гісторыі” У. Арлова і Г. Сагановіча валцы пад Воршай прысвечаны цэлы артыкул. Пра іншую дзейнасць Канстанціна Астрожскага і пра іншых Астрожскіх там не сказана ні слова.

Маскоўскія гісторыкі традыцыйна асвятляюць падзеі XVI ст. як змаганне маскоўскага праваслаўнага царства з “лацінствам” Польшчы і Літвы. Аднак мала хто апісвае тыя войны як войны

двух праваслаўных дзяржаў ВКЛ і Маскоўскай дзяржавы. І нават пазней, калі ВКЛ увайшло ў склад Рэчы Паспалітай львіная доля войскаў гэтай дзяржавы складалі выхадцы з тэрыторыі сучаснай Беларусі і Украіны – г. зн. былі ці праваслаўнымі, ці каталікамі ўсходняга абраду. Толькі тады, калі гаворка заходзіць пра князёў Астрожскіх “тэндэнцыйнае мысленне” не дазваляе ім выкарыстоўваць традыцыйны “антылацінскі” падход і адзначыць такі факт існавання праваслаўя ў Беларусі.

Вось як піша М. І. Кастамараў у сваёй кнізе “Руская гісторыя ў жыццях і пісах яе галоўнейшых дзеячоў”. пра князя Канстанціна Іванавіча Астрожскага: “Праўнукам Фёдара Астрожскага, вядомага сваёй барацьбой за Русь супраць Польшчы, быў знакаміты Канстанцін Іванавіч, гетман літоўскі, надзейны слуга польскага караля, які быў у палоне ў Івана III, і потым адпомсціў за свой палон пабіццём маскоўскага войска пад Воршай. Варожасць да праваслаўнай Масквы і надзейная служба каралю-католіку не перашкаджалі яму славіцца праваслаўнай набожнасцю. Ён шчодрабудаваў і упрыгожваў праваслаўныя храмы, разам з тым адчыняў пры цэрквах школы для дзетакі, такім чынам, заклаў пачатак рускай асветы”.

Модныя беларускія гісторыкі сучаснай папуляцыі накіраваны на пісьменніка У. Арлова, адмаўляючы імперскае мысленне ў трактоўцы нашай гісторыі, аўтаматычна адмаўляюць і праваслаўны чыннік у гісторыі нават Палацка-Тураўскага перыяду, не кажучы пра ВКЛ. Насамрэч ня трэба адкідаць гэты чыннік беларускай гісторыі ні на карысць уніі, ні рыма-каталіцызму. На

Усходзе Еўропы існавалі дзве права-слаўныя дзяржавы, два сталыя супернікі – ВКЛ і маскоўская дзяржава. І ў нашай гісторыі перыядычна з’яўляюцца такія стараннікі і заступнікі права-слаўя як князі Астрожскія.

Шмат якія сучаснікі К. І. Астрожскага адзначаюць ягоную непахісную вернасць праваслаўю. Ён не проста не прыняў ідэі уніі, якая была вельмі моднай у часы яго быцця, а стаў прыкладам адданасці веры продкаў для тых, хто яшчэ хістаўся, ці становіўся на шлях прозілетызму. Вось адна з вызначальных рысаў беларускага патрыятызму: адданасць свайму народу, яго звычаям, яго спрадвечнай веры – праваслаўю.

К. І. Астрожскі рупіўся аб высокім статусе служэбнікаў праваслаўнай царквы, каб яны ні ў чым не папушчалі каталіцкім святарам. Для такіх мэтаў з яго ініцыятывы быў скліканы Сабор Духавенства ў 1508 – 1509 гг.

Пасля аршанскай перамогі кароль Жыгімонт дазволіў князю Канстанціну Іванавічу Астрожскаму пабудаваць каменныя цэрквы ў Вільні – Троіцкую і Нікольскую.

У 1523 г. кароль Жыгімонт на просьбу Канстанціна Астрожскага даў дазвол ігумену Макарыю аднавіць Кіеўскі Міхайлаўскі Залатаверхі манастыр і заснаваў у ім манаскую грамаду. Дзякуючы намаганням К. І. Астрожскага было цвёрда вызначана юрыдычнае становішча Праваслаўнай Царквы ў ВКЛ, якое да яго было вельмі неакрэсленым. Князь Канстанцін Астрожскі спрыяў матэрыяльнаму забеспячэнню цэркваў, умацаванню рэлігійнага мыслення і падняццю дабрачыннасці праваслаўных хрысціян. Усяго за час

дзеянасці Канстанціна Астрожскага Праваслаўная Царква ў ВКЛ атрымала больш за 20 грамат, якія пашыралі і сцвярджалі яе правы.

Канстанцін Іванавіч Астрожскі спрыяў адкрыццю ў Вільні ў 1524 г. друкарні, адкуль выйшлі кнігі Францішка Скарыны.

Князь К. І. Астрожскі скончыў свой земны шлях у 1530 г. і быў пахаваны ў Кіева-Пячэрскім манастыры.

Трэці з выдатных князёў Астрожскі пра якога цяпер належыць сказаць – гэта сын К. І. Астрожскага – Канстанцін (у хрышчэнні Васіль) Кантанцінавіч Астрожскі. Заслугі гэтага чалавека перад Беларуссю і нават перад сусветнай гісторыяй такія значныя, што яго імя сапраўды магло б стаць нацыянальным сімвалам Беларусі. Аднак нягледзячы на яго царкоўныя заслугі адрозна ад свайго прадзеда Федора ён не кананізаваны царквою. Ён не слыве, як ягоны бацька, ваеннымі ўчынкамі. Але, на мой пагляд, гэтая постаць найвыдатнейшая ў гісторыі Беларусі XVI-га стагоддзя.

Нарадзіўся Канстанцін Канстанцінавіч у г. Тураве ў 1526 годзе і правёў там свае дзіцячыя і юнацкія гады, выхоўваўся ў адданасці праваслаўнай веры і атрымаў добрую дамовую адукацыю.

У звязку з асобай гэтага Астрожскага мне б хацелася адзначыць вельмі важны факт, што датычыць яго светлага: К. К. быў адным з першых, хто найпрост звязваў веру з нацыянальнымі асаблівасцямі. Пра гэты факт, прыкладам, сведчыць А. Яскевіч у кнізе “Падзвіжнікі...”, дзе сказана, што князь быў “глыбока перакананым прыхільнікам праваслаўя, які разу-

меў непарыўную сувязь традыцыйнай хрысціянскай веры з этнічнай самабытнасцю ўсходніх славян”. Яго вера была жывая, князь свята пільнаваўся пастоў, а на Вялікі Пост перад Пасхай адыходзіў у манастыр, дзе праводзіў дні і ночы ў малітвах і набажэнствах.

Дзейнасць К. Астрожскага на зломе XVI–XVII стст. была скіраваная на падняцце адукацыйнасці праваслаўнага беларускага людз, на асвету і адраджэнне найлепшых традыцый праваслаўнай культуры. Як піша Л. Ляўшун – праваслаўнае адраджэнне, пра якое так аддана рупіўся К. Астрожскі павінна было адлюстравіць “тое нязліўнае адзінства веры і кіраванага ёю розуму, якое было дасягнута Вялікімі капідакайцамі” (Благоверный князь Константин-Василий Острожский как зеркало” религиозных поисков литвинов // Вестник белорусского экзархата. Благоверный князь Острожский. Альманах. Том 1. Мн., 1996”).

Захапленне еўрапейскай вучонасцю, што ішла ў часы Рэфармацыі з Захаду не абышло і ВКЛ XVI стагоддзя. Кальвінізм трывала набіраў моцы на гэтых землях і нам ёсць што ўспомніць з тых часоў імклівага пашырэння пратэстанства з яго нацыянальна-арыентаваным характарам і абліччам. Такія фігуры як Радзівіл Чорны – гэта скарб нацыянальнай беларускай гісторыі. І нездарма сучасны паслядоўнік таго рамантычнага кальвінізму XVI стагоддзя Лявон Ліпень сцвярджае, што кальвінізм і ёсць нацыянальная вера беларусаў. Такі вывад зроблены не без падстаў. Кальвіністы і антытрынітары неслі асвету ў Беларусь, Сымон Будны выдаў у тыя часы знакаміты

“Катэхізіс” на беларускай мове. Нёс сваю асветніцкую ношу Васіль Цяпінскі.

Контррэфармацыя, якую прынеслі каталікі-іезуіты, спахапаўшыся пасля празмерных поспехаў пратэстантаў, была важкім унёскам у бурны працэс адукацыі, асветы і навуковага прагрэсу ў Беларусі XVI-га стагоддзя. Нездарма гэтае стагоддзе лічыцца Залатою парой беларускай культуры. Дзейнасць езуіцкіх школ і чынны наступ каталіцызму наагул не маглі застацца без увагі К. Астрожскага. Напачатку ідэю сумоўя праваслаўных з католікамі ён актыўна падтрымаў. Яму падабалася тая вучонасць, што неслі каталікі, ці, як тады казалі, “лацінства”, бо князь вельмі турбавалі занядбаны стан і неадукаванасць шырокіх мас беларускага сялянства.

Аднак тое сумоўе, што на самой справе неслі ідэалагі грэка-каталіцызму і якое атрымала потым назву “унія”, аказалася механічным спалучэннем, арыфметычным складваннем праваслаўна-грэцкага вучэння з рыма-каталіцкім. І нядоўгае захапленне К. Астрожскага ідэяй уніі змянілася цвёрдым перакананнем яе адмоўнай сутнасці і небяспекі яе смяротнай пагрозы для Святога Праваслаўя. Замест уніі К. Астрожскі правёў вялікую працу па адраджэнню праваслаўных традыцый візантыйскага накірунку, якая яскрава праявілася ў яго шматграннай дзейнасці. Князь Канстанцін быў не толькі глыбокім вернікам, будучы па свайму статусу грамадскім і дзяржаўным дзеячом (ужо ў 32 гады ён з’яўляўся ваяводам кіеўскім) ён паводзіў сябе і як прабачлівы палітык. Ён бачыў, якую страшэнную пагрозу не-

залежнасті Бацькаўшчыны нясе Люблінская унія 1569 года і ўжо на сейме выступаў супраць аб'яднання ВКЛ і Польшчы ў адну дзяржаву. Аднак найбольш непрымірым і цвёрдым чалавекам паказаў сябе К.К. Астрожскі ў барацьбе паміж праваслаўнай і уніяцкай “партыямі” таго часу.

У 1596 годзе на скліканым мітраполатам Рагозай саборы православных епіскапаўу Брэсце адбылося абвяшчэнне аб'яднання Усходняй і Заходняй Цэркваў ВКЛ. У стварэнні уніі не прыняліўдзелу вялікая колькасць праваслаўнага духавенства сярод якіх найбольш аўтарытэтнымі былі епіскапы Гедэон Балабан — епіскап Львова і Міхаіл Капысценскі — епіскап Пярэмышля. Гэтыя епіскапы разам князем Канстанцінам Астрожскім і іншымі праціўнікамі цэркоўнага раскола прыехалі ў Брэст і правялі свой праваслаўны, антыуніяцкі Сабор. Духоўным натхніцелем і арганізатарам яго быў Канстанцін (Васіль) Астрожскі. Такім чынам, значная частка праваслаўных (Львоўская, Пярэмышльская епархія і іншыя) засталіся па-за царкоўнай уніі.

На альтэрнатыўным праваслаўным Саборы 1596 года, былі апрагэставаны ўсе паставы уніятаў. І з таго моманту пачаўся працяглы перыяд бескампраміснай барацьбы за чыстату праваслаўнай веры. Грунтоўны аналіз дакументаў і іншай літаратуры прысвечанай гэтаму перыяду зроблены ў кнізе Івана Саверчанкі “Aureamediocrotas”. У гэтай кнізе прыведзены вельмі трапныя выніковыя словы-рэзюме кіеўскага архімандрыта Нікіфара Тура (стар. 107): “Не дазволім схіліць нас да новай веры. Не вырачамся праваслаўя і набажэнства нашых продкаў. Не ад-

ступімся ад правілаў і догматаў святой Усходняй Царквы. Не выйдзем межы, якія вызначылі нашыя бацькі. Не прыемем паслушэнства папу рымскаму, застанемся вернымі патрыярху”.

Вялікую вядомасць і сусветнае прызнанне атрымаў яшчэ адзін бок дзейнасці К.К. Астрожскага. У 1576 г. у г. Астрог (цяпер Украіна, Ровеская вобласць) князь Канстанцін Канстанцінавіч заснаваў знакамітую славяна-грэка-лацінская Астрожскую Акадэмію. Патрадыцыйм сярэднявечнай Еўропы там навучаліся місвабодным навукамі пязі замежным мовам. У Акадэміі дзейнічала мноства адукаваных людзей, сярод якіх рускі першадрукар Іван Фёдараў, выдаўцы Васіль Суражскі і Цімафей Смятрыцкі і іншыя. У Астрогу друкавалася навуковая, вучэбная богаслужэбная літаратура.

Сучасная Ўкраіна шануе гісторыю Астрожскай Акадэміі і яе знакамітага заснавальніка. У праекце «Сем цудаў Ўкраіны» невялікі гарадок Ровенскай вобласці — Астрог — прадстаўляюць адразу два «цуды» — Астрожскі замак і Нацыянальная акадэмія Ўкраіны «Астрожская акадэмія». Цікава, што ў адроджанай Нацыянальнай акадэміі «АА» жывуць традыцыі XV — XVI-х стагоддзяў: студэнтаў тут завуць «спудзеямі», а пасвячэнне ў студэнты — «інаўгурацыяй». У акадэміі ў 2006 годзе ўпершыню за 430 год адбыўся выпуск багасловаў звышэйшай спецыяльнасці.

У кастрычніку 2006 года Ўкраіна святкавала 425-гадовы юбілей Астрожскай Бібліі. Да юбілею К. Астрожскага нашыя суседзі ўкраінцы зрабілі як яны самі пішуць “бясцэн-

ны падарунак” – цудоўнае юбілейнае выданне Астрожскай Бібліі. Украінскае юбілейнае выданне Астрожскай Бібліі 2006 года цікавае тым, што гэта не проста перавыданне, а хутчэй навуковая праца архімандрыта Рафаіла (Рамана Туркяняка), якую ён рабіў на працягу 31 года. А.Рафаіл правёў вяліку даследчыцкую працу ў пошуках першакрыніц, на якія абапіраўся князь Канстанцін Астрожскі і ягоныя вучоныя з акадэміі. А.Рафаіл сцвярджае, што перавыданне Астрожскай Бібліі мае надзвычайнае значэнне Па-першае, гэта першае навуковае выданне, якое наогул калі-небудзь было зроблена ў славянскім свеце. Па-другое яно зроблена на Ўкраіне. “Прышоў час аднавіць гістарычную справядлівасць і паказаць, хто, што, калі, дзе і як браў. А таксама паказаць, што мы не былі невукамі. Ужо ў XVI ст. у нас былі людзі, якія змаглі падрыхтаваць і выдаць такую Біблію, якая стала мірадальнай на стагоддзі” – піша на сваім сайце а.Рафаіл. На сайце гаворыцца таксама, што быццам бы гістарычная справядлівасць – гэта залічыць Астрожскую Біблію да ўкраінскай спадчыны і ні слова не сказана, што найперш – гэта беларуская святыня, а ўжо потым ўкраінская. Заканчваецца сайт фразай: «Прийміте цю Біблію всіх слов’ян не яко річ земну, але як дар небесний», – напісаў Канстанцін Астрожскі ў 1581 году”. Аказываецца К.Астрожскі ў 1581 годзе ўжо ведаў сучасную ўкраінскую мову! І далей: “Дзякуючы самаадданай працы яшчэ аднаго ўкраінца, сёння многія з нас змогуць па сапраўдному ацаніць гэты вялічэстанны падарунак с Нябёс”.

Трэба разумець, што першы ўкраінец быў Канстанцін-Васіль Астрожскі?

З пункту гледжання ўсё такія рацыянальнай логікі і гістарычнай праўды Астрожскую Біблію трэба безумоўна лічыць спадчынай беларускай культуры і гісторыі. Па-першае яна была надрукаваная ў 1581 годзе беларусам Іванам Федаровічам (Фёдаравым). Па-другое кіраўніцтва выданнем ажыццяўлялася князем Канстанцінам Астрожскім, які нарадзіўся ў беларускім горадзе Тураве і большая частка яго жыцця прайшла на тэрыторыі Беларусі, і галоўнае – ён быў абаронцам праваслаўя на Беларусі, заўсёды змагаўся за нацыянальна-духоўную складаючую культуры і чысціню праваслаўя Вялікага Княства Літоўскага.

І па-трэцяе, як падкрэслівае Алена Яскевіч, Астрожская Біблія – тэкст на царкоўнаславянскай мове страбеларускай рэдакцыі. У аснову гэтай Бібліі быў пакладзены грэцкі пераклад, выкананы Супрасльска-Заблудаўскім рэлігійна-асветніцкім гуртком. “Менавіта ў сценах Супрасльскай Лаўры выпявалі ідэі нацыянальнага духоўнага адраджэння, а пазней вынашваліся планы стварэння кананічна вытрыманага і дакладнага пераклада-звода Бібліі” – слухна заўважае А. Яскевіч.

Астрожская Біблія стала першай поўнай Бібліяй на славянскай мове (у старабеларускай рэдакцыі!) – выдатная падзея тагочасу! Над перакладам Святога Пісьмапрацавала 72 перакладнікі. Агульнаб’ём Астрожскай Бібліі склаў 1256 старонак. Астрожская Біблія стала асновай для ўсіх славянскіх кніг Святога Пісьма, якія сёння ёсць у царкоўным карыстанні і ў свецкай практыцы.

Застаецца толькі сказаць, што незразумела абьякавае стаўленне беларусаў да сваіх вялікіх продкаў Астрожскіх. Не толькі Украіна шануе іх. Як піша часопіс «Пшэглэнд Праваслаўны» («Праваслаўны агляд») (рэдактар Ганна Радзюкевіч) – род Астрожскіх ушанаваны і на Беласточчыне. Праваслаўнымі вернікамі Польшчы заснаваны Фонд імя князя Канстанціна Астрожскага, які штогод узнагароджвае прэміяй імя Астрожскага найбольш ведамых рупліўцаў на ніве духоўнага адраджэння.

Зробім высновы. Дзейнасць князеў Астрожскіх – гэта жывая практы-

ка нацыянальнай ідэі ў Вялікім княстве Літоўскім. А для нас – найперш падмурак. За некалькі стагоддзяў да сучаснай ідэі нацыяналізму, угрунтаванай у хрысціянстве, Астрожскія паказалі як лучыцца патрыятызм, любасць да Бацькаўшчыны, Літвы-Беларусі з верай. Яны не адрывалі гэтых паняткаў адно ад другога і тым самым на некалькі стагоддзяў апярэдзілі той пагляд на нацыянальную ідэю, якая існуе цяпер. Яны – піянеры, першаадкрывальнікі новага, сучаснага чалавека, што спалучыў у сабе рысы шчырага хрысціяніна і нацыянальна-сведамага грамадзяніна.

Віра СТЕПАНЮК,
*учителька вищої кваліфікаційної категорії,
старший учитель, викладачка української мови
і літератури навчально-виховного комплексу,
с. Пагуриці Хмельницького району
Вінницької області*

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ТВОРЕННЯ В МОЛОДІ ПОЗИТИВНОГО ОБРАЗУ ВОЇНА -ЗАХИСНИКА НА ОСНОВІ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ ПРО БИТВУ ПІД ОРШЕЮ 1514 РОКУ.

Степанюк Віра. *Методичні засади творення в молоді позитивного образу воїна-захисника на основі історичних джерел про битву під Оршею 1514 року.*

У статті висвітлені методичні поради щодо виховання в сучасного молодого покоління почуття патріотизму, національної самосвідомості на основі історичних джерел, зокрема про битву під Оршею 1514 року.

Ключові слова: *Завдання сучасної педагогіки, виховний процес, громадянське виховання, битва під Оршею, учасники проекту, наслідки битви.*

Виховання почуття патріотизму в молодого покоління є першорядним завданням сучасної педагогіки. Аксіомою стало твердження, що існування суверенної держави неможливе без високої моральної відповідальності кожного громадянина. «Україна починаєть-

ся з тебе», - сказав В'ячеслав Чорновіл. Сьогодення вимагає виховувати громадянина з активною позицією, готового до розбудови й захисту своєї землі. Активний вплив медіа на свідомість молоді людини вносить корективи у процес виховання. Бурхливі і не завжди прав-

диві інформаційні потоки, що полоняють свідомість, стали потужними факторами, які необхідно враховувати при виборі методів громадянського виховання. Одним із них, на наш погляд, є використання історичних джерел.

Наша історія – благодатне поле для виховання патріотизму. На прикладах мужності, воєнної доблесті, відваги. У свідомості молодих людей мають чітко закарбуватися, стати провідними зорями імена славних українців. Симон Петлюра, Олександр Жуковський, Євген Коновалець; козацькі достойники Петро Сагайдачний, Богдан Хмельницький, полковник Богун та інші. Про їхню звитягу має знати молодь, як і про те, що українці ментально завжди були європейцями, тому й захищали суверенність держави і окремої особи як пріоритетну цінність. Об'єднання заради цієї мети з іншими європейськими народами було типовим для того часу. Як приклад доцільно використати джерела, які інформують про перебіг і наслідки битви війська Великого Князівства Литовського проти воїнів московських Василя III під орудою воеводи Івана Челядніна та князя Михайла Голіци-Булгакова, яка ввійшла в історію як битва під Оршею. Проект «Битва під Оршею» доцільно підготувати на уроках історії чи засіданнях історичного гуртка, які сьогодні стають одним із пріоритетних засобів виховання патріотизму, ціннісного ставлення до батьківщини, рідного народу. Під час підготовки учасники проекту розглянуть проблеми перебігу Оршанської битви 1514 року, ролі Костянтина Острозького у переможному її фіналі; доблесті воїнів руських та польських, про яких зберегла народна пам'ять пісні та легенди; військове мистецтво наших предків; резонанс у Європі, спричинений перемогою війська ВКЛ; значення битви та

історичні паралелі з сьогоденням. Юним дослідникам буде цікаво заглибитися в минуле і дослідити паралелі з сучасним. Це особливо помітно, коли досліджувати політику Московського князівства п.п. XVI століття, порівнявши з діями нинішніх очільників Росії. На початку XVI століття Московське князівство безпідставно стало претендувати на українські та білоруські землі, що входили до складу Великого Князівства Литовського. Влітку 1514 року московська армія захопила Смоленськ. Зробити це вдалося з третьої спроби, заручившись при цьому, як пише білоруський історик Кастусь Цвірка, «підтримкою імператора Максиміліана I, укріпившись підмогою вояків Тевтонського ордена і Данії» [4, 340]. Смоляни гідно трималися місяць, попри облогу. На цьому завойовницькі дії московитів не закінчились, вони рушили на Оршу і Друцьк, на той час важливий стратегічний пункт на перехрещенні торгових шляхів між Мінськом, Києвом, Вільно та Москвою.

Відвоювати Смоленськ, не дати заволодіти іншими землями ВКЛ було доручено князеві Костянтину Острозькому (1460 – 1530). На той час він був досвідченим воїном, відзначився у бойових діях під час війни з московитами 1492 – 1494 років, як оборонець прикордоння з татарами у ролі намісника замків у Брацлаві й Вінниці. Гетьманом ВКЛ (головнокомандувачем військ) Острозький став у листопаді 1497 року, а до того такої посади у ВКЛ не було. Викличе зацікавлення інформація про склад війська ВКЛ. Історик Юрій Мицик твердить, що «військо було мішаним, воно налічувало близько 35 тисяч чоловік, майже половина припадала на коронне військо (поляків), також були українці, білоруси, литовці, яких називали литвинами. Було також литовських татар і найманої

сербської кінноти. У війську досить пропорційно були представлені піхота, кавалерія (легка і важка), артилерія» [3, 4].

Князь Острозький зумів, перебуваючи початково в програшній ситуації, довести бій до переможного фіналу. Він використав рельєф місцевості, імітував маневр форсування Дніпра в одному місці, а насправді його здійснювали в іншому. При форсуванні річки, як свідчать джерела, загинув усього один вояк. При шикуванні війська найліпші сили вкупі з артилерією поставив у центрі, на фланги – легку кінноту й піхоту. Позаду правого крила влаштував супротивнику пастку-засідку, яка блискуче спрацювала. Сам князь повів воїнів у бій проти лівого московського полку, куди князь московський Челяднін надіслав підкріплення. Отоді Острозький вдався до втілення плану «Пастка». Він наказав війську імітувати відступ, аби московська кіннота погналася за втікачами. А при березі гримнула руська артилерія, московити спробували розвернутися й втекти, але марно. Це була ганебна поразка московського війська і триумф руського. Було знищено понад 30 тисяч московитів, які потім були поховані. Руських воїв полягло до 4 тисяч. Унаслідок перемоги відкрився шлях на Смоленськ.

Вість про блискучу перемогу доблесного війська ВКЛ мала в Європі значний резонанс. Були видрукувані латиною брошури про перебіг битви. Писали про неї і хроніки українські, литовські, польські Ю.Деція, М.Стрийковського, М.Бельського тощо, де порівнювали битву під Оршею з перемогою римського полководця Сципіона Африканського над Ганнібалом (202 р. до Р.Х.). Князя Острозького ж називали «Сципіоном руським» [3, 3]. Ще одним свідченням популярності Острозького

– полководця в Європі стала з'ява баталістичного полотна невідомого автора, на якому зображено перебіг битви. Самого князя зображено в момент битви могутнім, з волоссям, що розвівається, як левова грива. Ця картина вважається одним із кращих батальних творів епохи Відродження. Помилуватися нею можна і сьогодні, якщо відвідати Національний музей Польщі (Варшава).

Важливо, аби юні дослідники історії усвідомили значення битви для тогочасної Європи. Насамперед, битва стала яскравим взірцем того, як спільними зусиллями народів можна подолати агресора, зруйнувати його плани щодо поневолення сусідніх народів, зазіхання на чужі території. Ім'я князя Костянтина Острозького назавжди увійшло в історію як блискучого воєначальника та політика, який «богорозумія писанем освітил» [1, 15]. Білоруські джерела пишуть, що вість про перемогу «підняла дух білоруського народу, окрилила його і дала нові сили для оборони Батьківщини від московських загарбників» [4, 342].

Необхідно при здійсненні проекту зробити акцент на фольклорних традиціях відтворення битви під Оршею та образу князя Костянтина Острозького. З тих далеких часів до нас дійшов текст білоруської народної пісні, складеної про Оршанську битву «Ой у нядзельку параненька». У ній йдеться про те, як «стали хлопцы-пятигорцы// гучаць разом з самопалаў» а «Масква стала наракаці, // места Воршу пакідаці», річку невеличку клясти-проклинати: «Бадай ты, рэчка, сто лет высыхала, Як нашая слава тут прапала; Бадай высахла да сканчэння свету, Як нашай славанькі ўжо нету. Слава Воршы ўжо не горша. Слався, пан Астроскі!» [4, 344-45].

Образ князя Костянтина Острозького надихав митців упродовж кількох

віків. Так, ми можемо бачити популярне його портретне зображення невідомого автора п. п. ХУІІ ст. [4, 36], збереглися віршовані панегірики на честь великого князя-воїна. Автором одного із таких віршованих творів став білоруський поет ХІХ століття Юліан Немцевич. У своїй історичній пісні він веде неквапну оповідь про події під Оршею, змальовує образ лицаря-полководця князя Острозького, у якого « на грудзі – кольчугу, штурмак свій – на голаї, // з булатом аголеним строїм» він закликає воїнів «бути мужами», відстояти рідну землю. Наприкінці твору поет підсумовує діяльність Острозького-воїна: Ен з

трыццаці бітваў вярнувся са славай, Кароль з ім вітаўся, як з братам. Увенчаны лаврамі быў ен дзяржаваі, Страчаў яго люд наш віватам... [4, 344].

Паралелі стосовно загарбницької зовнішньої політики Московського князівства і сучасної Росії – «достойної» наступниці своєї історичної праmaterі – молодь проводить без особливих зусиль, оскільки сучасні події не залишають осторонь нікого. Батьківщина в часи скрути потребує нових героїв, вихованих на доблесті предків. Минуле не покидає, воно органічно живе в нас, породжує патріотів і воїнів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Історія України в особах ІХ – ХУІІІст. –Київ, 1993.- 395с.
2. Лобин А.Н. К вопросу о численности и составе польско-литовской армии в битве под Оршей в 1514 году //Проблеми інтеграції і інкарпарації у развітті Цэнтральнай і Усходняй Еуропы у перыяд ранняга Новага часу. – Мінск, 2010.
3. Мицик Юрій. Битва під Оршею 1514 року. // Світ українського історика Юрія Мицика. – К, 2008.
4. Цвірка К. Гісторыя Беларусі. Паводле паданняў і легендаў. – Мінск, 2006. – 398с.

Іван ТИМІВ,
завідувач
Етнографічного музею
Калущини

БИТВА КНЯЗЯ КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО З ТАТАРАМИ ПІД ВИШНЕВЦЕМ У 1512 Р.

*В лопушанським полі, де битва відбулася,
Там земля поганською кровію впилася.
І тепер, бува, орач дивиться під ноги
І дивується, що спис, знівечений, довгий.
Вивернув або сайдак, ратище іржаве,
А чи шапку, чи стрілу, чи шишак кривавий.
«Про вибиття татар перекопських під
Вишнівцем року 1512-го»*

Андрій Крицький,
секретар короля Сигізмунда І

На підставі історичних та історіографічних джерел розкрито стан оборондатності прикордонних зі степом територій, передумови, хід і наслідки татарського вторгнення навесні 1512 р., тактичні дії ординців на охопленій нападом території, визначено територіальні межі, охоплені та-тарським нападом, розглянуто одну із головних подій цього великого нападу – битву об'єднаних польсько-українсько-литовських сил на чолі з князем Кос-тянтиним Острозьким під Вишневцем, з'ясовано чисельність збройних сил супротивників, їх військово-тактичні дії під час битви, підсумовано головні результати події.

Ключові слова: джерела, напад, тактика, татари, військо, битва, Кос-тянтин Острозький, українські землі.

The Battle between the prince Kostiantyn Ostrozkiy and Tartars near Vushnevetz in 1512

The article aims to present the state of defense border with the steppe lands, the background, course and consequences of the Tartar invasions in spring 1512, on the bases of the historical and historicographical sources. It also presents the horde tactical operations at the occupied territory and points out conquered by the Tartars territorial boundaries. The article studies one of the events of this great invasion, that is the fight of the united Polish, Ukrainian and

Lithuanian forces, near Vushnevetz. The fight was headed by prince Kostiantyn Ostrozkiy. The article helps to find out the multiplicity of the enemy armed forces, their armed tactical actions during the fight and sums up the main consequences of the events.

Key words: sources, invasion, tactics, Tartars, army, fight, Kostiantyn Ostrozkiy, Ukrainian territories.

В історії України ранньомодерного часу було чимало славних військових перемог, здобутих завдяки військовому таланту українських полководців, серед яких Дмитро Вишневецький, Богдан Хмельницький, Іван Сірко, Іван Богун та ін. До цієї когорти, безсумнівно, належить і князь князя Костянтин Іванович Острозький (1460–1530).

Мета нашої статті – на підставі історичних та історіографічних джерел, розкрити обороноздатність порубіжних зі степом українських територій, передумови, хід і наслідки татарського вторгнення навесні 1512 р., тактичні дії ординців на охопленій нападом території, з'ясувати територіальні межі, охоплені нападом, розглянути одну із головних подій цього великого нападу – битву об'єднаних польсько-українсько-литовських сил на чолі з князем Костянтином Острозьким під Вишневцем поблизу с. Лопушне, чисельність збройних сил супротивників, їх військово-тактичні дії під час битви, підсумувати головні результати події.

Основною джерельною базою з історії битви Костянтина Острозького із татарами у квітні 1512 р. є повідомлення про цю подію в українських літописах та польських хроніках і документах. Особливістю вітчизняних літописних джерел є лаконічність повідомлень, що мають характер хронологічних записів, які тільки фіксують сам факт історичної події. Лише Густинський літопис подає стислий опис цієї битви [11, 366; 28, 72; 1, 125].

Коротку звітку про неї знаходимо в Київському літописі: «Рок АФВІ [1512]: нши на Лопушном татар побили» [28, 105]. А в Острозькому літо-писці про цю подію зберігся такий запис: «Року 1512 татар поражено под Вишневцем» [1, 125]. Автор Густинського літопису про цю баталію зазначив: «Зібравшись, гетьман польський Миколай Каме-нецький із ляхами й Кос-тянтин, князь Острозький, гетьман литовський, з рус-сю й Литвою, прийшли на Миндикирея і билися з ним затято» [8, 121].

Більш докладно про битву під Вишневцем розповідають польські хроніки Йоста Деція (1485–1545) [37, 64–68], Бернарда Ваповського (1450–1535) [57, 106–108], Мартина Бельського (1495–1575) [48, 963–965], Олександра Гваньїні (1534/1538–1614) [4, 363–365], Матвія Стрийковського (1547–1582) [47, 371] та ін.

Стримано веде свою розповідь про битву Олександр Гваньїні, який на-магається дотримуватися певної послідовності у викладі подій [4, 363–363]. Докладно, але дещо упереджено, хід цієї баталії описує польський хро-ніст Мартин Бельський, який головну увагу звертає на дії польських військ під ко-мандуванням Кам'янецького. Він подає прізвиська шляхтичів, які відзна-чилися в бою, тоді як про дії українсько-литовського війська згадує лише в одному випадку, коли під натиском татар воно почало відступати і звернуло-ся за до-помогою до поляків [48, 963–966]. А львівський історик і хроніст Бартоломей

К. Острозький.
Гравюра 22х15, кін. XIX ст.
Польща.

Зіморович, повідомляючи про битву під Вишневцем навіть не згадує про князя К. І. Острозького, а славить лише польських керманичів: «Миколай Каменецький, начальник кінноти Отто і Станіслав із Ходеча, цей львівський і подільський начальник, обоє командувачі військ, 24 тисячі татарів коло Лопушни в день Св. Віталіса частково перебивши, частково зму-сивши до втечі» [9, 100].

Зовсім по-іншому висвітлює ці події Матвій Стрийковський, який на-впаки, захоплюється військовим мистецтвом Костянтина Острозького і час-тину розповіді про битву подає у віршованій формі [47, 365–371].

Згадує про битву під Вишневцем і автор «Хроніки Литовської...», який так відгукнувся на цю подію: «Татаре поражены от наших. Того ж року князь Константин Острозский з литвою и русью 25 000 под Вишневцем татар пе-

ре-копских побил, а з ним был Михаил Вишневецкий з сынами и князь Андрей Збаразский, а сам царь татарский Мендли Гирей ушол в малой дружинѣ» [32, 104].

Важливими джерелами про битву під Вишневцем є також сеймові по-стано-ви й рішення [19, 31–32], урядове ли-стування, зокрема королівські листи (до краківського воєводи Яна Тенчинського (24. 04. 1512) та (до Стані-слава Ходецького (13. 05. 1512) [35, 72–73, 92], актові матеріали військо-вого скарбу [50, 29], реляція королівського секретаря Ан-дрія Крицького [35, № 64] тощо. Із опу-блікованих матеріалів чимало звісток про бойові дії проти татар містять істо-ричні твори львівського історика й бур-гомістра Бар-толомея Зіморовича (1597–1677), зокрема його праця Потрійний Львів, напи-сана в 1665–1672 рр. Вона охоплює події з історії Львова і Польщі від найда-вніших часів до 1633 р. [9, 7, 9, 17].

Із вітчизняних дослідників історії битви під Вишневцем, що поблизу с. Лопушне, торкалися у своїх працях Ми-хайло Грушевський [5, 24–26], Де-нис Зубрицький [10, 22–23]; Іван Крип'яке-вич [13, 168], Дмитро Вир-ський [3, 31], Петро Кулаковський [14, 73–76], Віктор Мандзяк [20, 65–66], Ярослав Пиличук [22, 107–111], Василь Уляновський [30, 41–46], Борис Черкас [31, 107–109], На-таля Яковенко [33, 71] та ін.

Серед зарубіжних історіографічних джерел на увагу заслуговують архе-о-графічні опрацювання джерел Казими-ра Пуласького [55, 400–422] та Дарі-уша Колодзейчика [46, 29, 580–604], в яких представлені документи про диплома-тичні та воєнні стосунки Польського королівства із Кримським хан-ством по-чатку другого десятиріччя XVI ст. Важ-ливими є також і наукові розвідки поль-

ських істориків Станіслава Гербста [42, с. 218–226], Костянтина Гурського [40, 35–36], Єжи Охманського [51], Томаша Кемпи [43, 15–51] та ін.

Та якими б не були відгуки давніх і сучасних авторів про цю історичну подію, ключова роль у ній належала українському князеві й литовському гетьману Костянтину Івановичу Острозькому (фото1). На час битви під Вишневцем Костянтин Острозький мав уже певний бойовий досвід боротьби з татарами. Відповідні кроки на шляху удосконалення бойового вишколу ним були зроблені ще під час оборони Києва від ординці в 1491 р., та під час боїв з ордою під Брацлавом, Кременцем і Полонним (1497 р.). Подальше набуття бойового досвіду проходило за межами України. 14 липня 1500 р. під час невдалої битви із московитами поблизу Дорогобужа Смоленського, що на р. Ведрош князь потрапив у полон. Перебуваючи в Московії, він продовжував боротьбу з татарами, знайомився із тамтешньою системою оборони. Перебування у Московії закінчилося у 1507 р. втечею князя до Литви. Після повернення К. І. Острозький організував і вдосконалював оборону українських земель від напасників. Вів активні наступальні дії проти степовиків. Успішним був розгром гетьманом татар під Слуцьком у 1508 р. та інші виступи проти кримців [23, 208; 14, 69, 70, 72, 73].

Як відомо, після поразки литовського князя Вітовта (1350–1430) під Ворсклою (1399 р.) від татарського війська царя Едигея (бл. 1357–1419), просування литовців у Дніпровсько-Донецькому межиріччі було зупинене. Тому на початку XV ст. князь Вітовт орієнтував своїх представників на Київщині та Поділлі на створення ефективної системи оборони, розташованої на межі

лісостепу і Диких полів. Ключову роль у обороні південних рубежів князівства мали відігравати ленники, що володіли землею з обов'язком відбуття військової служби на користь великого князя. Такі підрозділи були сформовані з місцевих тяглих людей, тобто верхівки селянства, та іноземців, що перейшли на службу великому князю, у першу чергу татар. Ленна система оборони була відносно ефективною за умови створення оборонної лінії, що складалася з укріплених замків, розташованих на найбільш ймовірних шляхах проникнення татар у Правобережну Україну [16, 82; 14, 68].

Мережа укріплених замків покликана була виконувати подвійну роль: служити місцями перебування й концентрації більш чи менш чисельних військових підрозділів та надавати місцевому населенню захист у випадку татарського нападу [15, 37].

До першої оборонної лінії, вибудованої К. Острозьким у своїх володіннях, входили замки Чуднів, Полонне, Красилів, Колодне, Черняхів. Другу лінію формували твердині у Звягелі, Дорогобужі, Острозі, Рівному, Сатіївці, Дубному. Обидві лінії оборони були розвернуті фронтом проти найбільш ймовірних напрямів проникнення татар на Волинь і Руське воєводство [15, 38; 16, 93; 14, 72]. Так, до прикладу, фортифікації Звягельського замку контролювали переправу через Случ – східні «ворота» татар на Волинь. Полонне мало важливе стратегічне значення, оскільки знаходилося на шляху родинних маєтностей К. І. Острозького до Брацлава, де він був старостою. Разом із Чуднівським замком, згадані укріплення творили південно-східну оборонну лінію Волині. Більш вразливою була південна Волинь. Розташована у межиріччі басейнів Дністра, Бугу і Дніпра. Тут для

контролю межи-річчя Случі й Бугу в 1511 р. споруджено замок в Красилові. А з метою стримування турецько-татарських нападів з боку Кучманського і Волоського шляхів був призначений замок у Колодному, який одночасно виконував роль вістового пункту для попередження загрози для Дубна і Острога. Споруджена система укріплень дещо обмежувала масштаби ординських набігів. За таких умов кочівники змінили тактику нападів. Тепер вони розпорошувалися ще до перетину кордону на дрібні загоны, які діяли на чітко визначених територіях. Зменшувався й час їхнього перебування в українських землях [15, 39; 16, 87, 88–89, 91, 92, 95].

Оборонне значення мали й замки у Звенигороді, Брацлаві й Вінниці, які повинні були перешкодити просуванню татар на Волинь і Червону Русь (Белзьке та Руське, воєводства. – І. Т.). Однак недолік цієї оборонної лінії, в тому що вона не була суцільною, а це давало змогу татарам обхідними шляхами минати згадані фортифікації. Для ліквідації цієї прогалини була зведена ще одна захисна лінія, яку складали замки в Острі, Любечі, Києві, Житомирі, Кременці, Луцьку, Володимирі. Однак географічно, щодо напрямку татарських походів, вони були розташовані невдало. Отже, наявних двох оборонних ліній було недостатньо для дієвої оборони українських земель, тому набіги ординців продовжувалися [16, 83].

Зовнішньополітичне становище Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) і Польського королівства наприкінці XV– на початку XVI ст., залишалося нестабільним через османські вторгнення й часті татарські набіги. Хоча до 1470-х рр. на Правобережній Україні спостерігалася відносна рівновага між татарами й Великим князівством Ли-

товським. Проте й у зазначений період відбулося декілька достатньо масштабних нападів заволзьких татар, зокрема у 1453, 1469 рр. на Волинь і Червону Русь, та великі походи турецьких військ 1497, 1498 рр. [14, 68; 27, 92–102].

А тим часом у Криму тривала міжусобна боротьба за владу, що відволікало увагу татар від масштабних акцій зовнішньополітичного характеру. Боротьба завершилася в 1470-х рр. перемогою династії Гіреїв і встановленням османського протекторату над Кримом. У цей же час завершився відносний спокій для Польського королівства, бо саме в 1474 р. татари здійснили напад на Поділля та Червону Русь. Згодом відбулися масштабні набіги на Поділля в 1478 р., коли татари спалили Брацлавський замок та ординське вторгнення на Київщину в 1482 р., під час якого татари спалили й пограбували Київський замок. Далі татарські напади повторювалися практично кожного року [14, 68].

Як відомо, під час набігів Татари вдавалися до простої, але доволі ефективної тактики під час здійснення цих нападів. Вторгнувшись у межі іншої держави, вони ставали кошем (табором), звідки надсилали окремі загоны (чапули) в різні сторони. Їх завданням було захоплення худоби, рухомого майна, і насамперед, ясиру – християн. Усе це виводилося до Криму, а там ясир продавався до Османської імперії та інших країн. Спроба залагодити проблему дипломатичним шляхом та «упоминок» (данина татарам грошима, коштовностями, цінними речами), виявилися безуспішною. Оскільки велико-князівська казна не завжди мала змогу вчасно сплачувати в Крим упоминки через нестачу коштів. Тим часом колишні васали Золотої Орди – Литовське й Московське князівства – вступили в фазу загострен-

ня відносин, основною причиною чого стали обопільні й масштабні претензії на києворуську спадщину. Кримське керівництво дуже вдало використовувало ці протиріччя, змінюючи акценти у своїх військових операціях на півночі то в бік Литви, то в бік Москви. Обидві держави сподівалися лише на силове вирішення києво-руського питання й самостійне вирішення проблеми татарських нападів [14, 68–69].

Однією із таких проблем для ВКЛ стало вторгнення татарських орд в українські землі в квітні 1512 р.

Лише два роки 1510 і 1511 рр. в землях Руського воєводства не чути було про татар, тоді як у 1510 р. вони вчинили набіг на Волинь, який повторився у 1511 р., але цього разу ординці були розбиті біля Києва військами князя Юрія Семеновича та майбутнього київського воєводи Андрія Немировича. Однак незважаючи на поразку, татари того ж року здійснили ще два набіги на Поділля і Случьк (ВКЛ, нині місто в Республіці Білорусь) [29, 26; 7, 94–95; 5, 218].

Навесні 1512 р. реальною стала небезпека більш масштабного вторгнення османських військ. 25 квітня султан Баязет II (1481–1512, тут і далі роки правління) уступив престол падишаха синові Селіму (1512–1520), який був більш агресивно налаштований супроти християнського світу. Ще не будучи султаном, Селім, осівши в Кафі, у 1511 р. захопив Білгород, а звідти спрямував татарські загони через Молдавію до Польського королівства. Але тоді до масштабного нападу справа так і не дійшла через небезпеку можливого удару ногайців у тил кримським татарам. Проте це не завадило дрібним татарським загонам тричі напасти на українські землі, про що уже вище згадувалося [42, 219].

Очікування можливого вторгнення османів викликали серйозні побоюван-

ня Варшави, про що свідчить готовність Сигізмунда I Старого (1506–1518) уступити хрестоносцям деякі поселення на Поділлі в замін за їхню допомогу у протистоянні бусурманам. Водночас польський уряд вів активні переговори з метою створення антитурецької ліги, до якої мали увійти Іспанія, Литва, Польща, Прусія, Угорщина, Франція, Чехія. З цією метою до Риму прибув і примас Польського королівства Ян Ласький (1510–1531), який мав зустріч із папою Юлієм II (1503–1513). На аудієнції архієпископ розповів папі про часті набіги татар і труднощі, які очікують християн у майбутній війні з бусурманами через зайнятість європейських держав війною між собою і неможливість отримання від них ефективної допомоги [41, 7; 36, 21–23].

У стосунках із Кримським ханством польський король намагався дотримуватися політики лояльного монарха, водночас, щоб відвести загрозу від власної держави, намагався схилити хана Менглі Гірея I (1479–1514) до нападу на Московію, обіцяючи виплату щорічних упоминок у розмірі 15 000 зл. Одноразово Сигізмунд закликав собі в союзники молдавського воєводу Богдана Кривого (1504–1517) [42, 219]. На нашу думку, це твердження польського історика Станіслава Гербста про союз поляків із молдавським господарем виглядає дещо сумнівним, адже після поразки польського війська у 1509 р. в боротьбі за Покуття такий союз був мало ймовірним, хоча про зимівлю татар у Чорному лісі поблизу витоків Інгулу на початку березня 1512 р. повідомив поляків саме воєвода Богдан [42, 219].

Тим часом у Варшаві велися активні приготування до можливого вторгнення орди, проводилися запобіжні заходи. Звістки про готовність татар із першою

травою здійснити напад на Польщу змусили короля й сенаторів 14 лютого 1512 р. прийняти постанову про утримання на Поділлі трьох-тисячного війська. А 28 лютого у воєводства скеровано повідомлення про збір посполитого рушення у Львові на Провідну неділю 15 квітня (за Ст. Гербстом 18 квітня) [39, 442; 42, 219]. Саме у цю пору достаток трави забезпечував потребу татарських коней у фуражі. Тому власне на цей час очікувався набіг. Однак військові сили Польського королівства в цей період ще знаходилися на стадії мобілізації та формування. Готовими до ведення бойових дій були лише службові хоругви Яна Творовського 585 вершників, 20 піхотинців та 565 легкоозброєних воїнів. Власне ці підрозділи, загальна чисельність яких становила 1170 вояків і вони несли сторожову службу на Кучманському шляху на схід від Кам'янця-Подільського [42, 219].

Знаючи, що організація шляхетського ополчення є вельми складною, а інколи й зовсім безнадійною справою, король усе ж вирішив здійснити реформу в цій царині. Проект військової реформи Сигізмунда I був спрямований на зміцнення оборони країни. В ході його реалізації передбачалось: укласти списки шляхтичів з відомостями, про те, хто саме й зі скількома кінями (вершниками, почтом) нестиме військову службу. Реформа передбачала також поділ посполитого рушення на п'ять частин, кожна з яких по чергово несла б варту на певній ділянці кордону в період від великодня до Св. Мартина (11 листопада). Для тих, хто не бажав служити, проект передбачав сплату грошового внеску в сумі 10-12 зл. від коня для найму служилих людей [39, 448]. Цікаво, що в Галицькій землі ще з XV ст. діяв закон, який карав ухильників від військового

обов'язку. Згідно цього закону той, хто уникав військової служби, втрачав право власності на землю, на користь доносчика [39, 7].

Стосовно міст, розташованих на прикордонні зі степом, які отримали магдебурзькі привілеї, то їх мешканці, володіючи правом на самоврядування, зобов'язані були, жертвувати певні кошти на оборону й виконувати відповідні повинності задля зміцнення обороноздатності замкових укріплень, що, зрештою, відповідало і їхнім інтересам, бо убезпечувало родину і власне майно від можливої небезпеки з боку татар [16, 86].

На жаль, вищезгадана реформа так і не була втілена в життя. Спроба короля вирішити проблему фінансування військової оборони країни шляхом удосконалення організаційних засад шляхетського ополчення виявилася не-вдалою. Мобілізація проходила мляво, коштів для виплати жовнірам зарплатні не вистачало. Загалом військово-політичні заходи уряду із відвернення загрози нападу виявилися малоефективними.

Польські джерела повідомляють, що наїзд Менглі Гірея на українські землі розпочався навесні 1512 р. Хроніст Мартин Бельський про цей напад орди залишив такий запис: «Навесні перекопські татари вторглися до руських (українських. – І. Т.) країв у кількості 25 000 і стали табором між Буськом і Олеськом, а звідти на всі боки розпустили загони» [48, 963]. Із повідомлення хроніста про базування татар виглядає, що похід орди був спрямований на Руське воєводство, але при цьому об'єктом нападу й розорення стали також Поділля і Волинь: Український літописець XVII ст. Федосій Софонович у своїй «Хроніці» зауважив: «Року 1512 татарский црь перекопский з двадцать и п'ятма тисячами впадши в Подольє и на Волын,

пустошил» [26, 186]. Отже, територія, охоплена нападом, включала волинські, галицькі й подільські землі.

Значними є розбіжності у джерелах стосовно чисельності ханського війська, до того ж вони, як правило, значно завищені. Вельми перебільшеною є чисельність кримських військ хроністами, які подають кількість напасників відповідно 24 і 25 тис. воїнів [4, 363; 48, 963]. Тоді як офіційна реляція і зізнання полонених татар вказують загальну кількість ханського війська 20 тис. вершників. На думку польського дослідника Людвіка Колянковського, загальна чисельність татар не перевищувала 10 тис. воїнів, а історик Станіслав Гербст вважає, що й ця кількість є перебільшенням, оскільки мала б бути певна скидка й на втрати серед ординців під час їхньої зимівлі в Чорному лісі [45, 280, 282; 42, 220]. На жаль, точних відомостей про чисельність татарських сил під час зимівлі в Кузьмінському таборі відомостей поки що не виявлено. Власне брак більш-менш об'єктивної джерельної інформації й зумовив розбіжності в підрахунках чисельності армії вторгнення. На нашу думку, враховуючи мобілізаційні можливості Кримського ханату та з огляду на типологію нападу, середній [6, 43], не буде великим перебільшенням вважати реальним число татарських військ не меншим за 10 тис., не більшим ніж 20 тис. воїнів.

Щодо мотивації походу кримських військ в українські землі, то на думку Станіслава Гербста, виступ кримців був підготовлений всупереч волі хана і зумовлений злиднями та бідністю татар [42, 220]. Однак участь у поході царевичів Кемелича і Алпа спростовують тезу про самовільний виступ ординців.

Виступаючи у похід, кримці, очевидно, знали про дислокацію польських

військ на Поділлі. Мабуть, їм також було відомо й про укріплені замки Бучач, Тербовлю, Язловець та ін., що стояла на флангах Кучманського шляху. Тому напасники вирушили Чорним шляхом. Наприкінці березня 1512 р. року вони заклали перший кіш під Кузьминим на Волині, а далі, просуваючись межиріччями Збруча, Серету, Стрипи, Гориня та Ікви, 7 квітня 1512 р. наблизилися до м. Буська (Белзьке воєводство. – І. Т.), де й стали табором [42, 220; 53, 87].

Отже, велика татарська орда на чолі з трьома синами хана пройшла смерчем через Волинь і дісталася Львова. Розділені на дві частини татари зосередилися в районі Кузьмина (місто, центр однойменної волості. – І. Т.) на Волині та під Буськом за 40 км від Львова [30, 41]. Про цей похід орди в українські землі автор Літопису Самовидця так писав: «1612. Хань кримській Менди-Герей, наруша мирь свой с Полшею присяжній, на Русь и на Подо-лиюнаслалъ татарь 40,000, кои вездѣ на 40 миль в Русѣ и в Подоліи ма-стечка, села и деревнѣ пожгли, людей полонили, скоть забѣрали, старихъ и дѣтей убивали, дѣвиць и женъ насилствовали» [17, 329].

Окремі ординські загони наближалися й до Львова. «Ставши табором поблизу Мостиськ (місто Мостиська на заході Львівської обл. – І. Т.), татари напали на львівське передмістя» [36, 78]. Поява татарських військ під Львовом, на думку Сигізмунда Войцеховського, була пов'язана із обхідним маневром: «обійшовши з півночі Творовського, який перебував на Поділлі, татари вдерлися аж під Львів» [58, 107].

За свідченнями полонених, напасники були за п'ять миль від Львова [39, 443]. З такої відстані татари могли безперешкодно дістатися львівських передмість. Очевидно, саме так і було, бо під

Львовом вони на деякий час зупинилися неподалік Збоїськ. За свідченням сучасника подій канцлера Андрія Крицького, татарський табір знаходився між Буськом і Львовом [42, 220]. На нашу думку, ординці, щоб не сковувати оперативності просування своїх військ, могли закладати тимчасові табори з певною охороною з метою збору захопленого ясиру та награбованої здобичі, а на зворотному шляху до основного табору забирали усе з собою.

Відомо також, що татарські чапули проникли за Дністер в Дрогобицький, Стрийський, Жидачівський повіти. На території, охопленій нападом, опір нападникам чинили захисники замків у Городку (спалений), Олеську (спустошений), Золочеві, та Залозецькій твердині. Тільки поблизу Перемишля польський загін (150 осіб) Фредро Гербурта розбив татарський чапул із 400 воїнів, довівши свою спроможність перемагати ворога не чисельністю, а вмінням. А інші татарські підрозділи, діючи відповідно до виробленої та перевіреної тактики, розійшлися в етнічні польські землі у трьох напрямках. Просуваючись у західному напрямку, напасники рухалися уздовж шляху, що веде зі Львова до Перемишля, а далі долиною Верещиці до Городка і Порохника, віддаляючись у такий спосіб від табору на 160 км. Ще далі зайшли татарські загони в північно-східному напрямку. Тут вони опинилися аж біля Красного Ставу (сучасна назва – Красностав. – І. Т), що за 35 кілометрів від Любліна і 180 км від Буська. На півдні ординці опанували густозаселене Ополе [42, 221, 222; 54, 45].

Отже, діючи в межах Руського воєводства, кримці охопили нападом Львівську, Сяноцьку, Перемишльську землі та інші території, віддаляючись від власного коша на 100-180 км. За даними

польського історика Лешека Під-городецького, татари, розташувалися неподалік Буська, розпустили загони в напрямку Львова, Красного Ставу, Ополе, а деякі татарські загони сягали Перемишля і Любліна [52, 87, 212; 47, 371].

У цілому територія, на якій здійснювався напад, була доволі значною, вона охоплювала Руське воєводство із його центром – Львовом. Діапазон дій напасників охопив також Белзьке, Сяноцьке, Волинське, Подільське воєводства, етнічні польські землі. Перебуваючи на цих теренах татари вибрали чималий ясир. Літописець Самовидець повідомляє, що «1512 р. плі́ннихъ обо́его пола на 50,000 увели и со всею добычею въ свою землю возвратилися, хотя поляки с козаками на 500 татаръ убили и нѣско́лко загоновъ ихъ разбили» [17, 329]. Відомості літописця про кількість захопленого ясиру виглядають завищені, але свідчать про значний полон, нехай це буде лише половина від названої цифри, то все одно кількість невільників буде доволі великою.

Загалом татарський напад 1512 р. став можливим завдяки недостатній обороноздатності Польського королівства і ВКЛ. Особливо ця беззахисність порубіжних територій помітно, якщо звернути увагу на чисельність її захисників. До прикладу, під орудою Яна Творовського було всього 150-500 жо-внів, тоді як в реальності потрібно було не менше 2000 воїнів [40, 245]. Характеризуючи безвихідне становище уряду в питанні оборони, Михайло Грушевський писав: «Одначе годі було витягнути від сойму постійні кредити на організацію оборони: шляхта міцно трималася за кишені, сойм 1512 р. не відновив кредитів, і пограничне військо коронне з 3000 і 2000 спадає до 300» [5, 25].

Отже, беззахисність краю та спокуса швидкої і відносно легкої наживи

***Битва під Вишневцем (Лопушним).
Князь Острозький – біля прапора.
Дереворит XVI ст. із Хроніки М. Стрийковського.***

(ясир, худоба, майно, гроші) були головними спонукальними мотивами до частих набігів ординців, адже вже у другій половині травня 1512 р. відбулося нове вторгнення 20-тисячного татарського війська на Волинь та інші українські землі [42, 225; 12, 27]. Краєм поширювалися звістки про татарські загони під Брацлавом, а на Київщині був розбитий невеликий татарський загін під орудою ханського внука Алепа [5, 25]. Всього у тому ж 1512 році орда ще п'ять разів нападала на Польщу [53, 132]. Відомості про ці набіги зафіксовані в документальному зібранні королівського секретаря і канцлера Петра Томіцького (1464–1535) [35, № 79, 80, 81].

Та повернемося до головної події цього нападу – битви під Вишневцем. Весняне вторгнення орди, як завжди, застало Польське королівство неготовим захисту і тривалої оборони. У Львові про наближення татар дізналися у страсний четвер 8 квітня 1512 р., а в Кракові ще через 4 дні. Указом короля командувачем коронних військ і опол-

чення був призначений кам'янецький староста Станіслав Лянцкоронський, який ще до підходу королівських військ поблизу села Білка (нині село в Перемишлянському районі Львівської області. – І. Т.) розгромив великий татарський чапул із 700 воїнів, загнавши його у болота [56, 249; 7, 95].

Історик Афанасій Ярушевича стверджував, що цю перемогу здобуло уже об'єднане польське військо під командуванням Миколи Кам'янецького і краківського воєводи Станіслава Лянцкоронського, котре, вступивши в галицькі землі, розбило один із татарських загонів неподалік села Білка [34, 122]. Про цей бій автор Густинського літопису залишив такий запис: «Минди-кирей-татарин [...], прийшов із двадцятьма тисячами [війська] і розполо-жився межі Буськом і Олеськом, і звідтіля розпустив загони свої. Ласкоро-нський, староста каменецький, зібравшись зі своїми, пербив до кінця один загін біля Білки, увігнавши його в болота» [8, 121]. Олександр Гваньїні з цього приводу зауважив таке: «Перш ніж прийшов двір, (коронне військо. – І. Т.) кам'янецький староста Лянцкоронський, зібравши трохи найманих людей та інших, доценту розгромив татарський загін поблизу Білки, загнавши татар на болото. Цим він підніс нашим дух» [4, 363]. Отже, якщо вірити літописцям, то виходить,

що згаданий татарський відділ розгромив військово-вій підрозділ Станіслава Лянцкоронського.

17 квітня 1512 р. об'єднані військові сили під загальним командуванням краківського воєводи Миколи Кам'янецького та коронного маршалка Станіслава із Ходча та Станіслава Лянцкоронського, готувалися до походу на татар. 21-22 квітня, об'єднані польські війська у складі 2000 жовнів та бл. 8000 ополченців підійшли до Львова, де долучили до свого складу тамтешні хо-ругви. А 24 квітня частини польської армії чисельністю 4 000 воїнів вирушили зі Львова до татарського табору в напрямку Буська (бл. 30-40 км) [42, 222]. Однак наздогнати кримське військо, навіть обтяжене бранцями і здо-биччю, польська армія не змогла. Татари безперешкодно покинули Руське воєводство. Термін їхнього перебування в галицьких землях складав 12-18 днів. Час перебування татар визначено, виходячи із того, що поблизу Буська вони появилися 7 квітня (за іншими даними 13 квітня) 1512 р., а покинули свій табір приблизно 25 квітня. Подолавши за три дні 18 верст (бл. 180 км) кримці уже 28 квітня були під Вишневцем на Волині [42, 220, 222; 39, 442].

Зволікання і неспішність поляків забезпечили татарам можливість спокійного повернення. Перебуваючи ще у Львові, Станіслав Лянцкоронський отримав від Костянтина Острозького листа із закликом до спільного виступу проти ординців. Але кам'янецький староста тоді так і не відгукнувся на цю пропозицію. Залишивши Львів, польське військо, рухаючись зі швидкістю 30 км за день, 27 квітня наблизилося до Вишневця і зупинилося неподалік с. Лопушне (нині село Лановецького району Тернопільської області. – І. Т.).

Татарські війська надійшли сюди лише 28 квітня [42, 222; 39, 442]. Виглядає, що під час відступу ординців поляки не тільки наздогнали їх, але й обігнали, бо прибули на день швидше. Однак коронне військо, йдучи услід за татарами, не атакувало їх на марші, що, очевидно, було зумовлено із недостатньою чисельністю польських сил.

Напередодні вирішальної битви К. І. Острозький завдав поразки великому корпусу татарського війська із 3 тис. вершників. Однак розпочинати генеральної битви теж не наважився через малочисельність власного війська, у складі якого було лише 2 тис. волинян [34, 122]. На жаль, місця цієї події А. Ярушевич не вказує. Об'єднання військ С. Кам'янецького та К. Острозького відбулося в ярах під Лопушним, поблизу Вишневця 27 квітня 1512 р. Загальну чисельність об'єднаних військових сил джерела подають різну: Андрій Крицький вказує 1500 воїнів, Ваповський 2000, а Стрийковський 3000 вояків [42, 223, 226; 57, 107-108; 21, 122]. Але якщо взяти до уваги загальну чисельність польсько-литовських сил 6000 воїнів, зафіксовану хроністом Йостом Децієм [37, 64-68], то з М. Кам'янецьким мало прибути 4000 жовнів. Серед українських магнатів тут були зі своїми загонами князі Андрій Збаразький, воєвода подільський і староста львівський та Михайло Вишневецький із синами Іваном та Олександром. Із польських Олександр Чарторийський, а з литовських – Юрій Радзивіл. Учасником цієї баталії був також ротмістр кавалерії Ян Тарнавський (1448-1561), майбутній Великий коронний гетьман. Серед інших – начальники кінноти Отто і Станіслав з Ходча, Мартин Кам'янецький, Петро і Станіслав Кміти, Якуб Сецигньовський, Ян Свірчовський, Ян і

Микола Пілецькі та ін. [14, 74; 9, 100; 48, 964–966; 22, 108].

Як би там не було, але загальна чисельність християнського війська, сконцентрованого 27 квітня, складала бл. 6 тисяч. А число татар українські літописці і польські хроністи нараховують у 20–25 тис. (в дійсності, мабуть, на половину менше. – І. Т.). Про чисельність польсько-литовських сил напередодні битви О. Гваньїні писав так: «А тимчасом приїхав литовський гетьман Костянтин зі своїми волинцями, котрих мав до 2000 кінноти. Всього ж разом нашим (польським. – І. Т.) війська було близько 6000» [8, 121; 48, 963–965; 4, 364].

Об'єднання військових сил у критичний для країни момент було значною заслугою князя Костянтина Острозького. Слушною в цьому зв'язку є думка українських істориків Валерія Смолія та Олександра Головка про те, що «в історії великих слов'янських народів (українського й польського) існувало більше чинників, які сприяли їх об'єднанню, аніж конфронтації. На другий план відступали релігійні та інші суперечності, коли державній суверенності Речі Посполитої та українському народові загрожували Османська імперія та Кримське ханство» [24, 7]. Власне таке об'єднання військових зусиль українсько-польсько-литовських збройних сил та їх скоординовані дії під час битви й забезпечили майбутню перемогу.

Отже, чисельна перевага належала супротивнику – татарам (9–10 тис.) проти 6 тис. війська Костянтина Острозького. Відомості Густинського літопису про те, що Менглі Гірей «прійде во двадесят тисящ» [11, 366], як і повідомлення польських хроністів треба вважати кількісним перебільшенням.

А тим часом, наближався вирішальний бій. Хроніст О. Гваньїні пові-

до-мляє, що, прибувши під Вишневець, С. Лянцкоронський одразу ж провів розвідку стану сил супротивника, яка показала, що «татари необережні та безпечні й далеко один від другого загону стоять» [4, 364]. Віддаленість татарських підрозділів один від одного була лише на користь К. Острозькому, бо унеможливлювала узгоджені дії супротивника.

Битва відбулася 28 квітня 1512 р. в день Св. Віталія [47, 371]. Як відомо, об'єднане польсько-литовське військо на чолі з К. І. Острозьким, Миколою Кам'нецьким (коронний гетьман) та Станіславом Лянцкоронським (очолив посполите рушення) змогло організуватися і виступило проти татар лише тоді, коли вони вже поверталися з великим полоном та награбованим майном до Криму. Зрештою, намагання бити ворога, обтяженого здобиччю на зворотному шляху, було складовою частиною військової тактики князя Костянтина Острозького у війні з татарами [30, 41; 14, 81].

Напередодні битви, як повідомляють хроністи, серед військових командувачів виникла суперечка з приводу того, хто має очолити наступ і першим розпочати бій. «Всі рвалися до бою, – пише О. Гваньїні, – але не могли погодитися з тим, хто мав стати на чолі й першим ударити. Костянтин просив, щоб саме він зі своїм військом першим розпочав битву, бо саме він добре знав татарські звичаї. А якщо перший удар буде добрим, міркував гетьман, то це підірве татарам силу духу. Поляки ж домагалися першості, кажучи, що вони краще озброєні, мають ліпших коней і їм не новина битися з ворогом. Костянтин це визнавав, але казав, що з татарами інакша буває справа, ніж з іншими ворогами, треба вміти битися з ними» [4, 364].

К. І. Острозький пропонував, щоб його військо виступило першим, бо воно звичне до татарських маневрів і постійно воює зі степом, а поляки недо-свідені в «татарщині», тому можуть зазнати вагомих утрат. Поляки ж вказували, що варто вдарити по ворогу разом, а не ділитися на дві частини [37, 64–68; 48, 907–908; 4, 364; 30, 42].

Суперечку перервала сторожа, яка повідомила про приготування татарського війська до бою. Під час битви князь К. Острозький командував правим флангом і своєю кмітливістю та особистою відвагою посприяв здобуттю перемоги [30, 41]. «Люди Костянтина стали на правий фланг, а поляки – на лівий», – писав Олександр Гваньїні [4, 364].

Перед битвою супротивники вишикувались у дві лінії. Бойові порядки військових з'єднань К. Острозького виглядали так: спереду по фронту було встановлено артилерію та невеликий підрозділ піхоти. На правому фланзі розташувалися Костянтин Острозький із волинянами й литовцями. На лівому фланзі бойові позиції зайняли польські війська під командуванням Яна з Піл-чи, а поруч – хоругви Мартина Кам'янецького. Другу лінію військового шикування зайняли підрозділи руського воєводи Яна Одровонжа та решта військ [39, 445; 20, 66].

Отож план князя Острозького полягав у тому, щоб власними силами розпочати битву, оскільки йому краще була відома тактика супротивника. У ході наступу гетьман мав намір завдати локальних ударів окремими під-розділами. Польські воєначальники пропонували наступати єдиним широким фронтом [14, 74].

Розташування бойових позицій польських військ та перебіг баталії де-

талізує Станіслав Гербст, який, спираючись на джерела, стверджує, що лівий фланг мав три наступальні лінії. Першу творили стрілецька рота з двома гарматами. За нею протяжністю в 500 м знаходилися десять кінних рот (від-ділів), у тому числі відбірні легкоозброєні вершники Войцеха Самполінського. Третій ряд бойових порядків займали шикування найманців і земських рот під орудою руського воєводи Яна Одровонжа. Ліве крило польсько-литовської армії з тилу мало густий ліс. Поміж розташуваннями польких та українсько-литовських військ утворився незайнятий оперативний простір [42, 224]. Про цю відстань поміж двома військами у хроніках мовиться так: «Костянтин трохи відвів своїх людей від польських загонів. Саме на нього вдарили татари» [4, 364]. Дослідник Ярослав Пилипчук уточнює, що власне «в центрі (бойових порядків армії К. Острозького. – І. Т.) знаходився табір з піхотою і двома гарматами» [22, 111].

Свій наступ ханське військо, очолюване Менглі Гіреєм, розпочало із зачепних герців, тобто кружляння перед польсько-українським військом, яке супроводжувалося обстрілом супротивника із луків: ворожі стріли значно дошкуляли волинянам і литовцям (фото 2). Далі ординці, розділившись на чотири частини, розпочали атаку на правий і лівий фланги армії К. Острозького. Найбільш потужного удару було завдано саме на правому крилі, де билися воїни К. Острозького. В тилу волинян і литовців знаходився густий ліс, який не давав змоги кримчакам оточити українсько-литовське військо [39, 445].

Сучасний дослідник цієї події історик Петро Кулаковський вважає, що не останню роль у досягненні перемоги мало правильне, з точки зору тактики

бою, розташування військових позицій Острозького, яке позбавляло татар можливості завдати удару з тилу, а також вдале маневрування військовими підрозділами під час бою. Саме успішна передислокація польських підрозділів та їхня своєчасна участь в атакуючих діях, переломили ситуацію [14, 74]. Хоча спершу наростаючий натиск з боку татар змусив К. Острозького відступати. Але саме в цей момент розпочався наступ основних польських сил, який змусив татар відступати [39, 445].

Отже, удар польських підрозділів Миколи Кам'янецького по правому флангу татар, а звільнених полоняників у тил крицям, вирішили результат битви. Важливу роль у ході баталії відіграла мобільність військ К. Острозького [22, 111].

Дещо іншу картину бою подає Станілав Гербст, який вважає, що першого удару татари завдали по розташуваннях польського, а не українсько-литовського війська. Залишивши захоплений ясир на шляху за 1 км від с. Лопушне, ординці зайняли бойові позиції на північ від згаданого поселення. Передня лінія татарських шиків включала пагорби на південний схід від Карначівки (тепер залізнична станція – Карначівка за 16 кілометрів від Вишнівця). Видовженість поля битви не давала змоги крицям здійснити маневр оточення. Тому вони вирішили використати згадуваний же оперативний простір, що утворився між бойовими шиківними військ К. Острозького поляками. План татарського командування полягав у тому, щоб ущільнити, згрупувати фланги українсько-литовських військ, а відтак завдати їм швидкого нищівного удару, одночасно закривши шлях до відступу. З цією метою, більшість татарських сил було скеровано на позиції поль-

ських військ. Битву розпочав передовий стрій татарської кінноти зацепним маневром із випусканням «граду» стріл та швидким відступом. Поляки відповідали рушничним і гарматним вогнем. Одночасно переважаючі сили ординців намагалися оточити волинян і відрізати їх від польських сил. Притиснуті до лісу волиняни почали відступати, тоді К. Острозький звернувся до поляків за допомогою. Надіслані дві хоругви під командуванням Войцеха Самполінського та Бернарда (Якуба за Гваньїні) Потоцького допомогли виправити становище. Тоді татари завдали удару волинянам основними силами своїх військ. На допомогу К. Острозькому знову прибули тепер уже чотири роти польського війська з наступним надходженням додаткового підкріплення. Нарешті у вирішальній бій вступили відбірні частини польських військ середньої лінії. Оточені з двох боків татари почали відступати, а далі й утікати. Незважаючи на гострі суперечки серед командування і недостатнє залучення підрозділів піхоти, перемогу було здобуто [42, 226, 228; 4, 364].

Важливо зазначити, що на досягнення перемоги вагомо вплинула й та обставина, що К. І. Острозький все-таки зумів повернути литовське військо, що уже відступало, знову в атаку. І в такий спосіб литовці не дали змоги татарам оточити себе. За даними польських хроністів, одна хоругва польської кінноти змогла пробитися до татарського табору й визволила в'язнів, котрі теж кинулися в бій і вчинили збурення в тилу татар, що й змусило останніх втікати [30, 42; 22, 111; 37, 64–68; 48, 907–908; 4, 364].

Згідно з джерелами цей завершальний епізод битви був таким: «Костянтин знову вдарив на татар, які, побачивши силу проти себе, зібралися всі

**Костянтин Острозький,
Худ. Артур Орленов, 2009 р.**

в один загін із тими, що були біля ясиру. Всі добре зійшлися в битві, йшли один за другим польські загопи, а татари стали колом (для оборони), все змішалось. Один польський загін пробився через татар аж до коша, де були в'язні, кількох розв'язали, а потім один другого звільняв із пут, допомагали один одному хто чим міг, і так з в'язнів вони стали лицарями. Стривожені та-тари, які були вже стомлені, почали втікати, а наші далеко гналися за ними, громлячи їх» [4, 364].

Історик Ярослав Пилипчук стверджує, що у «вирішальному бою воли-няни, литовці й поляки розбили передовий татарський загін, а загопи татарських царевичів К. І. Острозький

заманив у пастку, де стояли поляки. Після чого атакував татарських лучників, які ще надходили» [22, 108].

Зауваження дослідника про розгром гетьманом уже після битви татарських чапулів, які поверталися із походів у галицькі й подільські землі, дає підстави думати, що у генеральній битві могли не брати участі усі військові сили ханської армії [22, 108], що підтверджує хибність кількісних показників, щодо чисельності татарських сил, наведених літописцями і хроністами.

Отже, як видно з опису, татари під тиском християн вишикувалися колом навколо свого коша, де знаходився ясир. Але одному з польських загонів вдалося пробитися до коша й розпочати звільнення в'язнів. Вони почали братися до бою і, таким чином, для татар відкрився

другий фронт. Розуміючи безвихідність ситуації, татари почали тікати. Хроніст А. Гваньїні вважав, що під час битви було розбито 25 тис. татар. «Тоді відбили значну частину татарської здобичі, розбили 25 000 татар у день Св. Віталія під Вишневцем над Горинню. Самих тільки в'язнів було 16 000, татарських коней наші набрали близько 10 000, полонених було привезено до Кракова й розіслано по інших замках» [4, 364]. 13 травня до Сигізмунда прибули татарські послі і заручником до Вільнюса відправлено сина Менглі Гірея Джелал ад-Діна [22, 108].

Згадуваний уже А. Ярушевич, подає дещо іншу картину бою, він стве-

рджує, що першими у наступ пішли волиняни К. Острозького, але їхніх сил було недостатньо, тоді Острозький наказав волинянам продовжувати наступ по фронту, а сам із поляками завдав удару татарам із флангу, що призвело до дезорганізації в їхніх лавах і відступу кримців до болотистої Горині, де багато із них утопилося. Тим часом, скориставшись із загального замішання, Острозький спрямував другу частину польського війська на табір ординців, де знаходилися невільники, які озброївшись, вдарили, в тил татарам, котрі, оговтавшись, уже оточували невеликий загін волинян [34, 122–123]. Густинський літопис про цей епізод битви повідомляє так: «І тоді обступлені були наші силою татар, та, одначе, билися з татарами, хоч і не рівні з ними були, аж по тому один полк прорвався крізь татар до їхнього коша, і там почали полонених людей розв'язувати, а було ж їх шістдесят тисяч (цифра неправдоподібна. – І. Т.), і казали їм, аби помагали їм на татар як тільки хто може» [8, 121].

Отже, маневр К. Острозького, спрямований на захоплення татарського табору й використання невільників як додаткової ударної сили в тилу ворога й забезпечили успіх битви. Такі дії гетьмана засвідчують його здатність заради успіху приймати нестандартні рішення на полі бою.

Стосовно ініціаторів початку бою, однозначності у джерелах немає, фактично є відомості й про поляків, які начебто перші розпочали бій, але більшість дослідників схильні вважати, що початок битви поклали саме татарські воїни [22, 109; 39, 445]. З огляду на характер їхньої військової тактики, така думка виглядає правдоподібною, не заперечують цього й повідомлення джерел.

Здобута перемога засвідчила військову майстерність її полководців і, найперше, князя Костянтина Острозького. Представники давньої та сучасної польської історіографії, зокрема Костянтин Гурський і Станіслав Гербст у своїх оцінках дій головнокомандувача намагалися всіляко применшити роль Костянтина Острозького в цій битві, показати його малоініціативним та безпорадним, що зовсім не відповідає дійсності. На цю обставину звернув увагу й сучасний дослідник Ярослав Пилипчук, який зауважував, що й давні автори «підкреслювали роль поляків у битві» [22, 108].

На нашу думку, незважаючи на певні непорозуміння серед командування у цій битві поляки, українці й литовці показали приклад злагодженості в діях, що й забезпечило перемогу. Це також добрий приклад військової взаємодопомоги і взаємовиручки, прояв гідної поваги організованості й зібраності у вирішальний момент бою.

Упередженими виглядають і показники взаємних втрат, спричинених битвою. Згадуваний уже К. Гурський, спираючись на джерела, подає число загиблих з боку татар 5 000, а з польського боку лише 50 воїнів [39, 445]. Стосовно втрат з боку татар, із К. Гурським погоджується й український дослідник Віктор Мандзяк, який вважає, що татари зазнали поразки, втративши 5000 вбитими [20, 66].

Однак повідомляючи про ворожі втрати, потрібно також тверезо оцінювати й власні. При цьому варто не забувати про існуюче співвідношення сил, адже чисельність об'єднаних військ К. Острозького була у два-чотири рази меншою від татарських, а тому значно більше число польських втрат виглядало б більш адекватним результатом битви. Допускаємо, що таке заниження

числових показників загиблих мало певне пропагандистське значення, яке полягало в тому, щоб підкреслити велич перемоги здобутої польською зброєю. Реальна ж чисельність втрат мала б бути не меншою, ніж у татар, адже навіть Йост Децій, спираючись на свідчення учасників битви, зауважив що «з польсько-литовського боку загинула хіба сотня та чимало отримали рани від стріл» [37, 64–68; 30, 43].

Отже, мінімум людських втрат серед переможців усе таки 100 воїнів, але й це є дуже приблизним показником, бо не всі поранені вижили, невідомо скільки пропало безвісти і т. д. Тому рахувати втрати лише 50 осіб у такій масштабній баталії, як це робить К. Гурський, зовсім уже не коректно.

Важливим підсумком битви під Вишневцем було звільнення захопленого ординцями ясиру в кількості 16 тис. осіб, що дало змогу використати не-вільників у битві з татарами [37, 67–68; 42, 225]. Про результати цієї битви автор літопису Рачинського залишив такий запис: «Лѣта божого нароженя 1512 [...] литва и поляцы воиско татарское на Лопушне побили, над литвою был гѣтманом князь Костентин Острозский, а над поляками Миколаи Каменецкий. Там, пишутъ, татаров збитых двадцать чотыры тисечи от малого воиска польского и литовского бо, яко пишутъ кроиникаре, иж польского и литовского воиска большеи не было, толко шесть тисечеи, гдѣ значна ласка божя была, кгда ж шеснадцать тисечеи вязнев отгромили, и корысти великие, коней татарских около десети тисечеи взяли» [18, 168].

Немає однастайності серед давніх авторів і в питанні про втрати супротивника, тобто татар та чисельності звільненого полону. Згідно хроніки Мартина Бельського знищено 25 тис

татар (показник є явно перебільшеним, ви-глядає так, ніби татари, які чисельно переважали більш ніж у чотири рази військо Острозького (6 тис), втратили усю армію. – І. Т.). Ясиру звільнено 15 тис. осіб. Захоплено як трофей 10 тис. татарських коней [48, 963–965]. Із українських істориків таку думку, принаймні щодо ясиру, поділяють Ярослав Дзира [7, 95] та Олександр Бевзо [1, 61]. Із польських дослідників близьким до зазначеної кількості звільненого ясиру є Станіслав Гербст, який подає 16 тис не-вільників, тоді як Константин Гурський та Казимир Пуласький вважають, що кількість звільнених людей становила лише 10 тис. [39, 445; 55, 168–177]. Загалом наведені показники ще потребують перевірки й уточнення за іншими, можливо, татарськими джерелами.

Одним із наслідків перемоги було полонення значної кількості татар, які через заболоченість місцевості не змогли утекти. Частину полонених крим-чаків князь осадив на своїх землях у передмісті Острога, названому Зарванським, й з цього часу, як вважають, розпочалася історія татарської громади в Острозі [49, 18; 30, 46, 14, 75]. Однак на думку Афанасія Ярушевича, поселення татар на Зарванському передмісті мало місце дещо раніше, а саме після перемоги над татарами під Полонним у 1508 р. [34, 108].

Підсумовуючи результати набігу й переможної битви 1512 р., Михайло Грушевський зауважував: «Розуміється, ся побіда, як звичайно, не вертала зручнованого, побитого, спаленого» [5, 25; 35, №. 64]. Отже, попри весь тріумф перемоги, край залишався розорений і спустошений.

Важливим наслідком битви під Вишневцем стало укладення мирного трактату між Сигізмундом I Старим, що пред-

ставляв Польське королівство і ВКЛ, та Менглі Гіреєм, царем Кримського ханства, у 1513 р. у Кракові в присутності між іншими й К. І. Острозького. Полякам і литовцям це відкрило можливість відновлення війни з Московською державою, тим більше, що Менглі Гірей погодився взамін 15 тисяч дукатів річної плати виставляти до польсько-литовського війська 30 тисяч татарської кінноти. Наступник на кримському престолі син Менглі Гірея Мехмед Гірей у 1515 р. поновив дого-вір свого батька. Проте згаданий трактат не убезпечив Польщу і Литву від наступних набігів татар [14, 75, 81].

Депо іншу оцінку політичного значення здобутої перемоги дала Віра Панашенко: «Розгром татарських військ, – зазначає історик, – тимчасово припинив їх агресію в межі Великого князівства Литовського і Польщі та сприяв вирішенню питання про налагодження мирних стосунків з татарами. В травні 1512 р. були підписані умови союзу Литви й Польщі з Кримським ханством. Укладення союзу надало значні вигоди лише Кримському ханству, яке тепер уже на юридичній підставі вимагало багаті упоминки від Польщі, продовжувало грабiжницькі напади на українські, польські і литовські землі» [21, 122].

Тому князь Костянтин Острозький як гетьман ВКЛ (фото3), будучи відповідальним за стан оборони держави, намагався поєднувати державні та приватні інтереси. Він уміло здійснював тактично правильне розміщення військових підрозділів, мобілізацію приватних підрозділів. Як адміністратор, К. Острозький, будучи брацлавським, вінницьким та звенигородським староостою, відповідав за стан обороноздатності трьох східноподільських замків – Брацлава, Вінниці та Звенигорода,

яким відводилася ключова роль у стримуванні татарських набігів із цього напрямку. Як власник численних маєтків на Волині, меншою мірою на Київщині, Острозький ініціював створення власних оборонних фортифікаційних ліній, які відігравали роль третього й четвертого оборонного ешелонів у протистоянні татарам. Друга, не менш важлива роль, яку відігравав К. І. Острозький на південних рубежах ВКЛ, полягала в організації мобільного опору татарським нападам. Розуміючи, що на боці татарського війська більша мобільність та ефект несподіванки, князь прийшов до висновку, що результативно боротися й перемагати степовиків можна лише при їх відході до Криму. Саме завдяки цій тактиці гетьману вдалося отримати низку перемог над переважаючими силами противника, серед яких найвидатнішими була перемога 1512 р. під Вишневцем [14, 81].

Стовсно вшанування пам'яті про перемогу К. Острозького над татарами під Вишневцем, то це питання докладно висвітлено істориком Василем Уляновським, тому тут про це згадаємо дуже стисло. Невдовзі після битви розповісти світові про здобуту перемогу коронний канцлер Криштоф Шидло-вецький доручив королівському секретареві Андрію Крицькому, який на-писав героїчну поему-панегірик «Про вибиття татар перекопських під Вишневцем року 1512-го». У цьому творі розповідь про битву фактологічно повторює інформацію хроністів Ваповського та Бельського. До того ж, автор поеми без перебільшення говорить, що татари також сильні й войовничі, тому увесь свій стрій спрямували саме на військо литовського гетьмана, оскільки головну міць польського війська орда вбачала саме в князеві Острозькому, «бо

коли б його здолать татарві вдалося, то й полякам зовсім зле зра-зу б повелося» [30, 43–45].

Зафіксованою є ця подія і в образотворчому мистецтві. Відомо, що після перемоги князя Острозького над татарами під Вишневцем в перистилі фран-цисканського монастиря в Кракові тодішній художник написав картину, на якій Костянтин Іванович зображений переможцем над татарами [34, 123; 2, 129; 14, 74]. Сьогодні на місці битви (біля с. Лопушне під Вишневцем) встановлено пам'ятний знак у формі хреста (1992 р.). із написом: «Вічна слава героям, які віддали своє життя за вільну Україну 28 квітня 1512 року».

Таким чином, розглянутий у статті матеріал дозволяє зробити наступні висновки:

- зовнішньополітичне становище Польського королівства і Великого князівства Литовського на початку XVI ст. було хитким і нестабільним, обидві держави були об'єктом корисливих геополітичних намірів сусідів Московії і Кримського ханства, що не давало жодної надії на мирне співіснування і змушувало дбати володарів обох країн про власність обороноздатність;

- ініціатором і натхненником втілення оборонної доктрини ВКЛ був литовський гетьман, князь Костянтин Іванович Острозький, який зумів організувати дієвий опір ординським набігам, розробив і застосовував ефективну тактику знищення ординських чапулів під час їхнього повернення до Криму, тобто коли вони найбільш вразливі; організував вдале розміщення військових сил на основних напрямках можливого вторгнення кримців і ногайців; ініціював створення додаткових оборонних ліній, опорними пунктами

яких були укріплені приватні маєтки князя;

- початкові збройного протистояння під Вишневцем і Лопушним передували масштабний татарський набіг, який охопив Волинське і Руське воєводства; учасниками походу в українські землі були військові сили Кримського ханства чисельністю 10–25 тис. воїнів;

- мобілізація польських і литовських військ відбувалася повільно і тривала три тижні, що дало змогу нападникам захопити значну здобич і численний ясир (10–16 тис. осіб);

- незважаючи на чисельну перевагу супротивника князь К. І. Острозький наважився на вирішальний бій тільки після об'єднання усіх можливих збройних сил і здійснив це в момент повернення орди до Криму, що дало йому певну перевагу для швидкого маневру у збройному протистоянні із досвідченим і вправним супротивником – кримськими татарами;

- під час бою гетьман застосував нестандартний прийом – атакуючі дії на ворожий табір з метою звільнення ясиру і використання його чоловічої частини полону в бойових діях проти татар, що позитивно вплинуло на результат битви;

- вагоме значення для здобуття цієї та інших перемог мали індивідуальні якості Костянтина Острозького як командувача збройних сил, зокрема набутий ним військовий досвід, природний талант стратега і тактика, здатність контролювати і оперативно впливати на хід бою, виваженість і стриманість у прийнятті доленосних рішень, здатність прогнозувати можливі наслідки необдуманих дій. Вище наведені риси є незаперечними якостями Костянтина Івановича як талановитого полководця XVI сторіччя.

ДЖЕРЕЛА

1. Бевзо О. Львівський літопис (Ісписаніє літом от рождества Христова[...] року і по нїм імущих) і Острозький літописець. (С кройніки Бельського речі потрібніі вибрані). Джерелознавче дослідження / О. Бевзо. – К. : Наукова думка, 1970. – 198 с.
2. Бендюк М. Предмети декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва, що пов'язані з особою князя К. І. Острозького / М. Бендюк // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Істо-ричні науки. – 2011. – Вип. 18. – С. 125–140.
3. Вирський Д. Околиця Ренесансу: Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст. / Д. Вирський. – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – У 2-х ч. – Ч. 1. – 326 с.
4. Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії / О. Гваньїні [упорядник о. Ю. Мицик]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1007 с.
5. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.VII: Козацькі часи до року 1625 / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1995. – 624 с.
6. Дашкевич Я. Ясир з України (XV – перша половина XVII ст.) як історично-демографічна проблема / Я. Дашкевич // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 1993. – Вип. 2. – С. 42–47.
7. Дзира Я. Татаро-турецькі напади на Україну XIII–XVI ст. за хроніками Бельських і Стрийковського / Я. Дзира // Український історико-географічний збірник. – К., 1971. – Вип. 1. – С. 83–102.
8. Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки / упорядники і перекладачі В. Кречотень, В. Шевчук, Р. Іванченко. – К : Дніпро, 2006. – 976 с.
9. Зіморевич Б. Потрійний Львів. Leopold Triplex / Б.Зіморевич. Переклад з латинської Н. Царьової; Науковий коментар І. Мицька; Відповідальний редактор О. Шишка. – Львів : Центр Європи, 2002. – 224 с.
10. Зубрицкий Д. Галицкая Русь въ XVI столѣтіи / Д. Зубрицкий // Чтенія въ императорскомъ Обществѣ исторіи и древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ. – М.: Университетская типографія, 1862. – Кн. 3. – С. 1–84.
11. Ипатьевская летопись. Прибавление к Ипатьевской летописи : Густынская летопись // Полное собрание русских летописей. – СПб. : типография Эдуарда Праца, 1843. – Т. 2. – С. 233–373.
12. Кісь Я. П. Легенди і факти про Роксолану / Я. Кісь // Архіви України. – 1970. – № 6. – С. 25–31
13. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевича ін. / Упорядник Б. Якимович. – Львів : Світ, 1992. – 702 с.
14. Кулаковський П. Князь Костянтин Іванович Острозький і оборона українських земель від татарської агресії (кінець VI – перша третина XVI століття) / П. Кулаковський // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. – 2011. – Вип.18. – С. 67–83.
15. Кулаковський П. Організація оборони південних рубежів українських земель Великого князівства Литовського в першій половині XVI ст. / П. Кулаковський // II Міжнародна наукова конференція «Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, між національні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі. Кам'янець-Подільськ, 22–24 вересня 2011 р. – К., 2011. – С. 36–39.

16. Кулаковський П. Роль князя Костянтина Острозького в організації оборони південних рубежів Великого князівства Литовського у першій половині XVII ст. / П. Кулаковський // *Ukraina Lithuanica: Студії з історії Великого князівства Литовського*. – К., 2013. – Т. II. – С. 82–95.

17. Летопись Самовидца по новооткрытым спискам / Под редакцией О. И. Левицкого. – К., 1878. – С. 323–372.

18. Лѣтописецъ Великого князства Литовского и Жомойтского // Летописи Белорусско-Литовские. – Летопись Рачинского // Полное собрание русских летописей. – Т. XXXV. – М.: Наука. – 1980. – 306 с.

19. Максимейко Н. Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 г. / Н. Максимейко – Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1902. – 164 с.

20. Мандзяк В. Битви української середньовічної та ранньомодерної історії / В. Мандзяк: довідник. – Львів: Літопис, 2011. – 430с.

21. Панащенко В. Агресія Кримського ханства і султанської Туреччини на Україну в кінці XV – першій половині XVI ст. / В. Панащенко // *Феодалізм на Україні*. – К., Наукова думка, 1990. – С. 114–132.

22. Пилипчук Я. Новая татарская политика ВКЛ. Сигизмунд и татары, 1506–1516 / Я. Пилипчук // *Крымское историческое обозрение*. – Бахчисарай-Казань, 2015. – Вып. 2. – С. 98–124.

23. Романовский Л. М. О Константине Ивановиче князе Острожском / Л. Романовский // *Труды Третьего Археологического съезда в России*. – М., 1878. – Т. 2. – С. 205–209.

24. Смолій В. А., Головка О. Б. Проблема українсько-польських зв'язків доби феодалізму в українській радянській історіографії / В. Смолій, О. Смолій // *Україна і Польща в період феодалізму. Збірник наукових праць*. – К.: Наукова думка, 1991. – 140 с.

25. Сборник лѣтописей относящихся къ исторіи Южной и Западной Руси, изданный комиссией для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернатор / Под. ред. В. Антоновича. – Кіевъ: Типографія Г. Корчакъ-Новицкаго, 1888. – 386 с.

26. Софонович Феодосій Хроніка з літописців стародавніх / АН України, Археограф, коміс., Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України. Підготовка тексту до друку, передмова, комент. Ю. Мицика, В. Кравченка. – К.: Наукова думка, 1992. – 336 с. – (Пам'ятки українського літописання).

27. Тимів І. Хронологія перших татарських і турецьких набігів на землі Руського воєводства у XV ст. / І. Тимів // *Київська старовина*. – 2011. – № 5. – С. 92–102.

28. Уляновський В., Яковенко Н. Київський літопис першої чверті XVII століття. – Ч. II: Кройника о ранних речах тут найдеш чого треба / В. Уляновський, Н. Яковенко // *Український історичний журнал*. – 1989. – № 5. – С. 103–114.

29. Уляновський В. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К. І. Острозького / В. Уляновський // *Острозька давнина*. – Т. 1. – Львів. – 1995. – С. 24–31.

30. Уляновський В. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький / В. Уляновський. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – (Серія «Видатні постаті Острог'яни». – Вип. 2). – 168 с.

31. Черкас Б. Степовий щит Литви. Українське військо Гедиміновичів (XIV–XVI ст.): науково-популярне видання / Б. Черкас. – К.: Темпора, 2011. – 144 с.

32. Хроника Литовская и Жмойтская // Полное собрание русских летописей. – Т. XXXII: Летописи Белорусско-Литовские. – М.: Наука. – 1975. – С. 104.

33. Яковенко Н. Костянтин Острозький // Історія України в особах: Литовсько-польська доба / Авторський колектив: О. Дзюба, М. Довбищенко... О. Русина (упорядник і автор передмови) та ін. – К.: Україна, 1997. – С. 68–76.
34. Ярушевич А. Ревнитель православия князь Константин Иванович Острожский и православная литовская Русь в его время /А. Ярушевич. – Смоленск: Типо.-лит. Ин-ж.-Мех. С. Гуревич, 1897. – 249 с.
35. Acta Tomiciae Epistolae, legationes, responsa, actiones, res gestae Serenissimi Principis Sigismundi eius nominis Primi Regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae. – Т. 2: А–D 1512–1513 / per Stanislaum Gorski, Posnaniae, Sumpt., 1852. – 283 p. – (Bibliothecae Kornicensis).
36. Bartoszewicz J. Pogląd na stosunki Polski z Turcyą i Tatarami / J. Barto-szewicz. – Warszawa, 1859. – 153 s.
37. Deciusz J. L. Księga o czasach króla Zygmunta, przekład zespołowy pod kierunkiem K. Kumanieckiego, wstęp T. Bieńkowski, Warszawa : PWN, 1960. –146 s. – («Biblioteka Meandra» 28).
38. Dąbkowski P. Szkice średniowieczne / P. Dąbkowski // Księga ku czci W. Abrahama, Lwów, 1930. – Т. 1. – 180 s.
39. Gurski K. Obrona granic Rzeczypospolitej od Tatarów / K. Gurski // Biblioteka Warszawska. – 1891. – Т. 2. – Zetszyt 6. – S. 442–448.
40. Górski K. Historia jazdy polskiej / K. Gurski. – Kraków, 1894. – 363 s.
41. Finkiel L. Sprawy Wschodu przed Soborem Lateraneńskim r. 1512 / L. Finkiel // Księga Pamiątkowa Uniwersytetu Lwowskiego ku uczczeniu pięćsetnej rocznicy Fundacji Jagiellońskiej Uniwersytetu Krakowskiego. – Lwów, 1900. – S. 1–25.
42. Herbst S. Najazd tatarski 1512 r. / S. Herbst // Przegląd Historyczny. – 1948. – Т. 37. – S. 220–226.
43. Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich / T. Kempa. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002. – 194 s.
44. Kolankowski L. Obrona Rusi za Jadiellonów na przełomie XV i XVI wieku / L. Kolankowski / Z księgi Pamiątkowej ku czci Bolesława Orzechowicza. – Lwów, 1916. – S. 477–478.
45. Kolankowski L. Roty Koronne na Rusi i Podolu 1492–1572 / L. Kolankowski // Ziemia Czerwińska. – Lwów, 1935. – Roczn. 1. – S. 148–149.
46. Kolodziejczyk D. The Crimean khanate and Poland-Lithuania: international diplomacy on the European periphery (XV–XVIII century): a study of peace treaties followed by annotated documents/ D. Kolodziejczyk. – Leiden-Boston: E. J. Brill, 2011. – 1109 p.
47. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiiej Rusi Macieja Strykowskiego. – Warszawa : nakładem Gustawa Leona Glücksberga, w Drukarni Stanisława Strąbskiego, 1846. – Т. 2. – 572 s.
48. Kronika Marcina Bielskiego / [wyd. K. J. Turowski]. – Sanok : Druk Karola Pollaka, 1856. – Т. II (Ks. IV, V). – 1222 s.
49. Krzyczynski S. Tatarzy litewscy / S. Krzyczynski. – Warszawa: Wydanie Rady Centralnej Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej / S. Krzyczynski. – Warszawa, 1938. – 318 s.
50. Lubomirski J. T. Trzy rozdziały z historyi skarbowości w Polsce 1507–1532 / J. T. Lubomirski. – Kraków, 1868. – 104 s.
51. Ochmański J. Organizacja obrony w Wielkim Księstwie Litewskim przed napadami

Tatarów krymskich XV–XVI wieku / J. Ochmański // *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*. – 1960. – S. 349–398.

52. Podhorodecki L. *Tatarzy* / L. Podhorodecki. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1971. – 405 s. – (Światowid. Biblioteczka popularnonaukowa).

53. Podhorodecki L. *Chanaat Krymski i jego stosunki s Polska* / L. Podhorodecki. – Warszawa: Książka i wiedza, 1987. – 359 s.

54. Popławska D. *Początki Złoczowa XV–XVI w.* / D. Popławska // *Biblioteka Złoczowska. Szkicy Historyczne*. – Kraków, 1996. – 113 s.

55. Pułaski K. *Stosunki z Mendli-Girejem chanem Tatarów perekopskich 1496–1515. Akta i listy* / K. Pułaski. – Kraków-Warszawa: G. Gebethner i spółka, 1881. – 451 s.

56. Sielicki F. *Kroniki staroruskie* / F. Sielicki, Warszawa : PIW, 1987 – 290 s.

57. Wapowski Bernard *Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec, kantora katedr. krakowskiego część ostatnia, czasy podługoszwowskie obejmująca (1480–1535)* / *Chronicorum Bernardi Vapovii partem posteriore 1480–1535; Z rękopismu będącego własnością hr. Wiktora Baworowskiego wyd., życorysem Wapowskiego i wyjątkami z spóczesnych historyków objaśnil J. Szujski*, Kraków: Nakl. Akademii Umiejętności, 1874. – 363 p. – (Wydawnictwa Komisji Historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie, Nr. 2.), (*Scriptores rerum Polonicarum*, Nr. 2.).

58. Wojcechowski Z. *Zygmunt Stary (1506–1548)* / Z. Wojcechowski. – Warszawa, 1987. – 394 s.

Юрій КАЛІБЕРДА,
кандидат історичних наук,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін
ДФ ВМУРоЛ «Україна», м. Дніпропетровськ

БІЛОРУСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ РУХ ТА ПРОЦЕС РОЗБУДОВИ АРМІЇ БІЛОРУСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ У 1917–1919 рр.

У статті розглядається історія білоруського військового руху в російській армії та його вплив на процес будівництва Збройних Сил Білоруської Народної Республіки у 1917-1919 рр.

Ключові слова: Білоруська Народна Республіка, білоруський військовий рух, Перша світова війна, Армія Білоруської Народної Республіки.

В статье рассматривается история белорусского военного движения в русской армии и его влияние на процесс строительства Вооруженных Сил Белорусской Народной Республики в 1917-1919 гг.

Ключевые слова: Белорусская Народная Республика, белорусское военное движение, Первая мировая война, Армия Белорусской Народной Республики.

The article deals with the history of Belarusian military movement in the Russian army and its impact on the construction process of the Armed Forces of the Belarusian People's Republic in 1917-1919.

Keywords: Belarusian National Republic, Belarusian military movement, World War I, the Army Belarusian People's Republic.

Лютнева революція 1917 р., що призвела до краху самодержавства в Росії, сприяла активізації національно-визвольної боротьби за державну незалежність поневолених народів колишньої Російської імперії.

Головною особливістю цієї боротьби було те, що її важливою складовою частиною став військовий рух, що у 1917-1918 рр. охопив мільйони вояків різних національностей російської армії, які понад трьох з половиною років воюва-

ли на фронтах Першої світової війни (1914-1918 рр.). А сам процес постання у недалекому майбутньому молодих національних держав, був напрямку пов'язаний з проблемою будівництва власних Збройних Сил, які в тогочасних умовах виступали надійним гарантом їх державного суверенітету та територіальної цілісності.

Не винятком цьому був і 7,5-мільйонний білоруський народ, який в умовах тимчасової окупації власної території численними арміями інших держав, не дивлячись на великий спротив з боку більшовиків, німців, поляків та литовців, хоч і декларативно, але все ж таки проголосив Білоруську народну республіку (БНР) і приступив до розбудови власної національної армії.

Процес розгортання білоруського військового руху в російській армії, намагання використати «білорусизовані» військові формування у створенні Армії БНР та їх участь у збройній боротьбі за державність у 1917-1920 рр., знайшов своє висвітлення на сторінках монографій та наукових публікацій О. Дерябіна, І. Ковкеля, О. Кукси О. Латишонка, С. Рудовича, В. Савицького, Я. Тинченка, М. Щавлінського, та ін. [1-27].

Як свідчать історичні джерела, Перша світова війна спричинила величезні матеріальні втрати та людські жертви для білоруського народу, етнічні землі якого наприкінці 18 ст. внаслідок трьох розподілів (1772, 1793 та 1795 рр.) Речі Посполитої увійшли до складу Російської імперії.

На території Мінської, Гродненської, Вітебської, Могилевської та Віленської губерній вже в перші дні війни був оголошений воєнний стан, який суворо забороняв діяльність політичних партій, проведення страйків, опозиційних зборів та демонстрацій, запровадив цен-

зуру. У тилкових районах відновили свою діяльність ліквідовані у 1907 р. військово-польові суди.

За даними дослідників до російської армії було мобілізовано понад 800 тис. вихідців з Білорусі, приблизно кожний восьмий з них загинув на фронтах цієї війни [9].

Серед тогочасної російської військової еліти було чимало генералів та офіцерів білоруського походження, таких як командувач Західним фронтом генерал В. Гурко, командувач 3-м Сибірським корпусом та 10-ї армії генерал Є. Радкевич, командир дивізії О. Станкевич та багато ін.

Після поразки російських військ у серпні 1915 р. за рішенням Верховного головнокомандування російської армії Північно-Західний фронт був розподілений на два фронти: Північний, який прикривав шлях на Петроград, та Західний, що захищав Москву.

На території Білорусі впродовж Першої світової війни безпосередньо дислокувались армії Західного фронту (загальна його протяжність становила 500 км): 1-а (до квітня 1916 р.), 2-а (серпень 1915 – початок 1918 р.), 3-я (серпень 1915 – червень 1916-го та серпень 1916 – початок 1918 р.), 4-а армія (до грудня 1916 р.), 10-а (серпень 1915 – початок 1918 р.) та Особлива армії (серпень-вересень 1916-го та листопад 1916 – початок 1918 р.), а також більша частина з'єднань 5-ї армії Північного фронту. На початок 1917 р. їх чисельність разом з тилковими частинами складала 1,5 млн. 211 осіб [9; 10, 208].

Внаслідок воєнних дій влітку та восени 1915 р. значна територія Західної Білорусі з містами Гродно, Слонім, Новогрудок, Барановичі, Пружани, Брест та Пінськ опинилась під німецькою окупацією («Land Ober Ost»).

За неповними свідченнями в наслідок відступу російських військ понад 1,5 млн. білорусів вимушені були покинути власні домівки, стати біженцями та розселитися на теренах Російської імперії [1]. Значних втрат зазнала також економіка Північно-Західного краю.

Лютнева революція 1917 р. пробудила політичне життя на території Білорусі, поживались національні сили. Так, вже навесні 1917 р. крім загально-російських політичних партій (кадетів, есерів, меншовиків, більшовиків, бундівців) відновила свою діяльність Білоруська соціалістична громада (БСГ), оформилася Білоруська партія народних соціалістів (БПНС), була створена Білоруська християнська демократія (БХД), відновили роботу профспілки.

Не маючи достатньої підтримки серед населення, 25 березня 1917 р. частина білоруських політичних партій та організацій створила Білоруський національний комітет (БНК) (з липня 1917 – Центральна рада білоруських організацій (ЦРБО), а з жовтня 1917 р. – Велика Білоруська Рада), який вимагав автономії Білорусі у складі Російської федеративної республіки, розвиток національної культури, безкоштовної передачі землі селянам.

Більшість білоруських партій на той час не ставили перед собою завдання розбудови національної армії. Саме тому створена у травні 1917 р. Білоруська військова організація, яка повинна була «об'єднати белорусов, проживаючих в Минске как людей одного края, обычаев и языка...», практично аж до осені 1917 р. залишалась бездіяльною [10, 249; 25, 107].

Але доволі швидко невдалі спроби реалізувати свої програми в життя шляхом співробітництва з Тимчасовим урядом, активізація більшовиків та поляків

по створенню міліції та збройних формувань, примусили найбільш далекоглядних білоруських політиків звернути увагу на розбудову власних Збройних Сил.

Весна 1917 р. у російській армії пройшла під знаком загальної демократизації та активізації національних рухів, які набирали такої сили, що зупинити їх було вже неможливо.

«Заговорили раптом всі мови, – згадував на сторінках своїх спогадів начальник Верховного Головнокомандувача російської армії генерал А. Денікін (1872-1947. – литовці, естонці, грузини, білоруси, малороси, мусульмани – вимагаючи проголошення “самовизначення” – від культурно-національної автономії до повної незалежності включно, а головне – негайного формування окремих військ» [6, 383].

Під час війни до лав російської армії на офіцерські та унтер-офіцерські посади було призвано чимало національно-свідомих представників білоруської інтелігенції (народних учителів, журналістів, інженерів, технічних працівників), частина з яких були членами білоруських політичних партій (у переважній більшості БСГ) та організацій.

Саме завдяки їх зусиллям у військових підрозділах російської армії та в заплілі (за допомогою біженців з Білорусі) починають виникати гуртки, земляцтва та інші об'єднання, які наполегливо вели роботу з поширення національної самосвідомості воїнів-білорусів.

Найбільш активними виявилися воюючи Північного фронту. Так, 8 травня 1917 р. у Ризі зусиллями 24-х унтер-офіцерів телеграфістів штабу 12-ї російської армії був створений перший білоруський військовий гурток, який очолював поручник Я. Мамонька [13, 49].

Вже 20 липня 1917 р. на латвійсько-естонському кордоні у м. Валка постав Тимчасовий виконавчий комітет білорусів-військовиків (керівники – поручники Я. Мамонька, Макарович та Додон), який представляв інтереси 1000 членів білоруських військових організацій 12-ї російської армії [13, 51].

Найбільш впливовими були також білоруські товариства 5-ї (голова – ад'ютант 151-го П'ятигорського піхотного полку підпоручник Костянтин Єзавітов (1893-1946) та 8-ї російських армій. Організації 8-ї армії навіть мала свою власну друкарню, яка друкувала літературу білоруською мовою [13, 51].

Білоруський військовий рух стихійно розгортався і на Західному фронті, адже хід політичної боротьби та подальша доля Білорусі в значній мірі визначалась знаходженням російських військ на території саме цього фронту.

Незважаючи на сильний вплив більшовицької агітації, білоруські організації та земляцтва активно діяли у 24-му та 546-му піших та 43-му Сибірському стрілецькому полках, у 372-й Мінській команді Західного фронту.

Найбільш відомими його організаторами та керівниками були капітани М. Ярошевич та В. Адамович, старший унтер-офіцер С. Рак-Михайловський, В. Захарко та ін. [13, 51].

У липні-вересні 1917 р. мережа білоруських гуртків і товариств почала діяти і у підрозділах та частинах Південно-Західного (організатор – пор. К. Нор), Румунського (С. Некрашевич, О. Кучинський) і Кавказького фронтів (пор. Й. Трошка) та на Балтійському флоті (матрос Василь Муха; 800 членів) [13, 50-51].

Показово, що поява влітку 1917 р. «Білоруського союзу», який у своїх лавах об'єднав офіцерів та моряків Черно-

морського флоту, та його тісна співпраця у Криму з національними організаціями «Союз молдавських воїнів» та «Мусульманський комітет», призвела до створення шовіністичного товариства «Великоруське віче» [4, 28].

На першому етапі своєї діяльності білоруські клуби та товариства періодично організовували збори вояків, займалися читанням оповідань і лекцій білоруською мовою, обговорювали останні новини та політичні події. При декотрих клубах навіть діяли бібліотеки, де на гроші їх членів придбалися книги Я. Купали, Я. Коласа, А. Гаруна та ін. класиків білоруської літератури.

Поступово вояки-білоруси усвідомили, що наскільки б не були поміркованими та законними їх національно-культурні вимоги до російського військового та політичного керівництва, вони повинні опиратися на міцний білоруський багнет. Тому все частіше на засіданнях військових товариств починають прийматися рішення за «націоналізацію армії» та відокремлення білорусів в окремі батальйони та полки [13, 124].

Але за своїм розмахом та силою, білоруських військовий рух у російській армії впродовж всього 1917 р. значно поступався рухам українських та польських вояків.

З одного боку це було викликано низькою національною свідомістю більшості вояків-білорусів, що у свою чергу було наслідком багатовікової політики колонізації та русифікації населення Білорусі.

З іншого – антимілітарні погляди значної більшості тогочасних лідерів Білоруського національного комітету, особливо членів Білоруської соціалістичної громади, які вважали створення білоруських військових формувань передчасною справою, що може завдати

шкоди білоруському рухові в цілому, та відмова Тимчасового уряду у створенні білоруських військових частин та підрозділів у складі російської армії.

У тих умовах перед білоруськими військовими організаціями постало питання створення національних військових частин. До того ж саме у цей час у зоні дій Західного фронту та на території Білорусі за дозволом російського командування був сформований 1-й Польський корпусу під керівництвом генерала Ю. Довбор-Мусницького, а також перебували українські та латиські частини.

Важливим союзниками лідерів білоруського військового руху у протистоянні з військовим керівництвом російської армії, а пізніше – з більшовиками, виступали вояки-українці.

Відомо, що саме на Західному фронті під керівництвом майбутнього командувача Українською армією підполковника Василя Тютюнника (1890-1919), шляхом українізації 1-го Гренадерського корпусу восени 1917 р. з'явився Гренадерський курінь імені С. Наливайка (980 вояків), згодом – з вояків-українців 24-го корпусу постав полк імені Шевченка (1500 багнетів), а з українців 3-го Сибірського корпусу був сформований полк імені К. Гордієнка (бл. 3 тис. багнетів, командир – полковник В. Петрів) [21, 62-63].

Поразка російських військ на фронтах Першої світової війни, зростання антивоєнних та революційних настроїв у суспільстві, примушують виконуючого обов'язки Верховного головнокомандувача генерал-лейтенанта М. Духоніна, щоб зупинити розкладання військ, запропонувати Тимчасовому уряду в листопаді 1917 р. приступити до переформування армії на національно-територіальній основі.

Тимчасовий уряд прийняв цю пропозицію, і М. Духонін дав згоду на проведення з'їзду білорусів-військовослуж-

бовців Західного фронту [13, 50].

З'їзд був проведений в Мінську 18-24 жовтня 1917 р. Основну частину його учасників склали делегати-вояки III-го з'їзду БСГ та другої сесії ЦРБО, які проходили майже одночасно з військовим форумом у Мінську, а також 12-ть делегатів – представників Балтійського флоту, Північного та Румунського фронтів [11, 98].

Військовий з'їзд, обговоривши політичну ситуацію в Білорусі, закликав гуртувати сили, «щоб білоруський народ зміг зайняти місце в Російській федеративній (союзній) демократичній республіці як рівний з рівними», вимагав обов'язкової участі білоруських представників у міжнародній мирній конференції, а також визнав утворення білоруського війська «вкрай необхідним і невідкладно» [18, 140].

20 жовтня 1917 р. для забезпечення неподільності Білорусі було прийнято рішення приступити до формування білоруських військ [28].

Важливим історичною подією стало те, що для керівництва справою процесом будівництва Білоруської армії та координації роботи білоруських військових рад, 24 жовтня 1917 р. з'їзд своєю постановою створив тимчасову Центральну Білоруський Військову Раду (ЦБВР) та вибрав її виконавчий комітет. Головою комітету став прапорщик С. Рак-Михайлівський, а його заступниками – поручник К. Єзавітов і молодших унтер-офіцер Я. Мамонька [13, 51].

Після реорганізації Центральної Ради білоруських організацій у Велику Білоруський Раду (ВБР), ЦБВР стала її автономною організацією, а її виконавчий комітет увійшов до складу виконавчого комітету ВБР. Його очолив білоруський військовий – капітан В. Адамович [13, 51].

Організаційно ЦВБР складалась з 6-ти відділів: військових формувань, агітації, політичний, культурно-просвітницький, фінансово-господарський. Головне місце серед них займав відділ військових формувань. Його очолив ветеран балканської, японської та 1-ї Світової воєн, автор численних військово-теоретичних праць, член виконкому Західного фронту, командир 75-ї пішої дивізії генерал-лейтенант Кипріан Кондратович (1858-1932).

Виконавчий комітет Центральної Білоруської військової ради безпосередньо очолив роботу з організації з'їздів Західного (Вітебськ, 15-22 листопада 1917), Південно-Західного (16-20 грудня 1917) та Румунського фронтів (Одеса, 3-9 грудня 1917 р.) з метою поповнення новими силами [12, 125].

Друкованим органом Центральної Білоруської Військової Ради стала газета «Білоруська рада» [23].

З моменту створення ЦВБР процес створення білоруських військових формувань під безпосереднім керівництвом генерала К. Кондратовича перейшов у практичну площину.

Після проведення переговорів зі ставкою Верховного головнокомандування, що перебувала в Могильові, за домовленістю з генералом М. Духоніним спочатку передбачалося сформувати білоруський полк у Мінську, а пізніше – окремий Білоруський корпус, за зразком польського. Також були розро-

*Генерал К. Кондратович.
1900 р.*

блені організаційні заходи щодо реалізації намічених планів.

Згідно з цими планами основу Білоруського корпусу повинні були скласти військові дружини, які формувалися за територіальним принципом, і у своєму складі мали багато білорусів. Їх планувалось реорганізувати на батальйони й полки майбутнього корпусу, який би згодом поповнився босездат-

ними білоруськими фронтовими частинами [13, 52].

Однак на заваді реалізації цих планів став Жовтневий переворот у Петрограді. 9 листопада 1917 р. розпорядженням Ради Народних Комісарів РРФСР генерал М. Духонін був звільнений від обов'язків Верховного головнокомандувача і на його місце був призначений прапорщик – більшовик М. Криленко.

Хоча М. Криленко і не заперечував проти створення білоруських військових частин, але проти цього рішуче виступив командувач Західним фронтом О. М'ясников (Маснікян), який був обраний на цю посаду фронтовим з'їздом Рад та Виконавчим комітетом Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів Західної області та фронту («Облвиконзахобом») – крайовим органом радянської влади, утвореного в другій половині листопада 1917 р. на основі з'їздів Рад Західної області і фронту.

2 грудня 1917 р. на сесії Облвиконзахобу більшістю голосів було прийнято рішення про розпуск польського корпусу

су та заборону формування білоруських частин [11, 100].

Керівники Облви-конзахоу також намагалися не допустити проведення на початку грудня у Мінську Загальнобілоруського з'їзду, в підготовці якого взяла участь Центральна Білоруська Військова Рада.

Під тиском О. М'яникова Головнокомандувач М. Криленко видав наказ на стримування «націоналізації» військ і заборонив скликання народних з'їздів у прифронтових зонах.

5 грудня 1917 р. Рада Народних Комісарів Західної області і фронту прийняла рішення розпустити ЦБВР, а її керівників віддати під суд Революційного трибуналу [13, 57].

Але здійснити задумане не вдалося. У конфлікт негайно втрутилась Рада народних комісарів РРФСР, яка дала згоду на проведення Загальнобілоруського з'їзду 5 грудня 1917 р. у столиці Білорусі.

Не дивлячись на непросту внутрішню ситуацію, Центральній Білоруській військовій раді наприкінці листопада 1917 р. вдалося створити кавалерійський полк в Орші.

Проте процес формування 1-го Білоруського полку у Мінську, дозвіл на який був отриманий згідно наказу начальника штабу генерала М. Бонч-Бруєвича від 24 листопада 1917 р. № 937, а командиром якого було призначено полковника Манциводу, відбувався доволі мляво [20, 46].

**Генерал БНР
Кастусь Єзовітов.**

Так, на початок грудня 1917 р. в Мінську вже знаходилося 350 солдатів і офіцерів, готових вступити в білоруську армію. Але Білоруському військовому керівництву через брак часу, коштів та зброї так і не вдалося створити повноцінну бойову частину.

8 грудня 1918 р. командувач Західним фронтом О. М'яников видав наказ про приєднання особового складу 1-го Білоруського полку до розташованого в столиці 289-го запасного полку піхоти.

Це була фактична ліквідація білоруського підрозділу.

Керівники ЦБВР вимушені були погодитись з цим рішенням, розраховуючи невдовзі «розпропагувати» особовий склад полку і підпорядкувати його своєму командуванню [13, 64].

Але цим планам також не судилося бути здійсненими. На початку грудня 1917 р. розпочався процес остаточного розвалу російської армії, солдати і офіцери якої самочинно масами стали залишати свої частини.

«Самодемобілізація» також охопила і білоруські дружини, які планувалося перетворити в білоруські батальйони і полки.

Це викликало розлад у керівництві Центральної Білоруської військової ради і призвело до кадрових перестановок.

Так, на посаду керівника відділу військових формувань замість генерала К. Кондратовича, якого звинуватили у бездіяльності, був призначений Кастусь

Білоруський полк у Гродно при уряді БНР 1919.

Єзавітов (Єзовітов). Заступником голови ЦБВР на другій сесії ЦБВР, що проходила 4-5 грудня 1917 р., був обраний Т. Гриб [13, 60].

Щоб якось збільшити політичну вагу прийнятих рішень, під час роботи 1-го Загальнобілоруського з'їзду, його військова секція (716 делегатів) прийняла рішення оголосити себе третьою сесією Центральної Білоруської військової ради та вибрати нове керівництво. 11 грудня 1917 р. головою ЦБВР був обраний П. Алексюк, його заступниками — К. Єзавітов і Т. Гриб [13, 61].

Сесія також затвердила резолюцію, у якій рішуче вимагалось скасування заборони на формування білоруських частин, категоричного підтвердження права білоруського народу на створення своєї національної армії, відновлення роботи з формування білоруського полка в Мінську, зрівняння в правах білоруських військових комітетів із загальноросійськими [13, 61].

Налякані тим, що Загальнобілоруський з'їзд приступив до створення законних на території Білорусі органів вла-

ди та власних Збройних Сил, та остерегаючись українського сценарію, Облвиконзахоб у ніч з 17 на 18 грудня 1917 р. силами Мінського гарнізону розігнав з'їзд, а найбільш активних його діячів Я. Воронка, Т. Гриба, Я. Мамонка та ін. заарештував.

Цікаво, що формальним приводом для розпуску з'їзду, стала моральна підтримка та вимога про звільнення його делегатами, заарештованих 10 грудня 1917 р. більшовиками членів Української ради в Мінську [12, 127-128].

Таємно обраний 18 грудня 1917 р. на підпільному засіданні Виконавчий Комітет І-го Загальнобілоруського з'їзду, вступив у контакт з Верховним головнокомандувачем М. Криленко і запропонував свої послуги у формуванні білоруських частин вже в складі Червоної Армії. Внаслідок цих переговорів була досягнута домовленість про створення Білоруського Народної Червоної Гвардії [13, 63].

Керівники ЦБВР таємно намагались активізувати агітаційну роботу серед особового складу 289-го запасного полку, більшість вояків якого становили етнічні білоруси. Одночасно велося накопичення зброї, яку залишили частини російської армії після від'їзду їх вояків з фронту.

Наслідком цієї діяльності стала відмова вояків 289-го запасного полку на

*Народний Секретаріат Білоруської Народної Республіки.
Зліва направо: сидять О. Бурбіс, І. Серєда, Я. Воронко, В. Захарко;
стоять О. Смолич, П. Кречевський, К. Єзовітов, О. Овсяник, Л. Заяць.*

початку січня 1918 р. виїхати на фронт та взяти участь в агресії проти Української народної республіки (УНР) [22, 341].

Невдовзі, за розпорядженням О. М'яникова полк був висланий з Мінська для охорони залізничних шляхів по лінії Мінськ-Вітебськ-Смоленськ-Орел, а згодом – самолівдувався [13, 64]. Те ж саме сталося і з іншими «білорусизованими» частинами.

5 січня 1917 р. Центральна Білоруська військова рада на своєму засіданні, шукаючи нового союзника, прийняла рішення «відправити представників в Україну для створення білоруських військ за українські гроші» [29]. До Києва на переговори з урядом УНР виїхав П. Алексюк [12, 128].

У ніч з 26 на 27 січня 1918 р. розпочалися арешти серед діячів білоруського руху. Облвиконзахоб, наляканий звісткою, отриманою під час допитів арештованих про те, що з Орші в напрямку Мінська рухаються українські частини (9-ть ешелонів), а Українська Центральна Рада «виділила 11000 карбованців білорусам Південно-Західного фронту і дозволила формування білоруських частин на території України», звинуватив Центральну Білоруську військову раду в змові з Українською радою в Мінську та державному заколоті і припинив її діяльність [3, 367; 30].

Таким чином більшовицькі власті тимчасово перервали процес формування білоруських військових частин

на підвладній їм території Білорусі, але робота у цьому напрямку продовжувалась в Україні. Найбільш активно вона велась на території Румунського фронту.

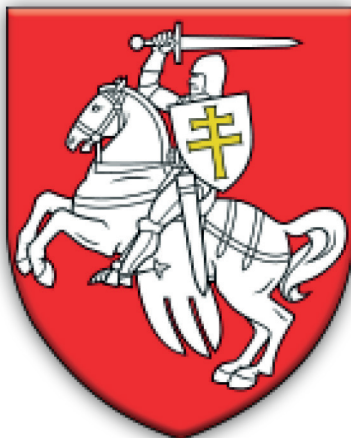
Так, 2-7 грудня 1917 р. в Одесі відбувався з'їзд воїнів-білорусів Румунського фронту. На з'їзді була обрана Білоруська військова рада на чолі з С. Некрашевичем (члени: О. Адамович, П. Ільюченко, І. Волчек, О. Балицький, Г. Козелл) [25, 108].

Перед новобраною Радою з'їздом були поставлені відповідальні завдання по досягненню реальної автономії Білорусі, відновленню її території в етнографічних кордонах та формуванню білоруських військових частин.

Для реалізації цих планів 9 січня 1918 р. при штабі Головнокомандувача арміями Румунського фронту почала діяти Білоруська військова комісія (голова генерал Пожарський), яка спільно з Білоруською військовою радою, та з дозволу помічника Головнокомандувача Румунського фронту генерала Д. Щербачова розпочала процес комплектування білоруських частин.

Про інтенсивність цього процесу свідчать наступні факти. Так, у період з 14 по 23 січня 1918 р. були оголошені білоруськими: 6-й Таурогенський прикордонний кінний полк; 4-й армійський (Білоруський) корпус (30-а, 40-а та 43-я піхотні дивізії, 26-е броньове відділення); 357-а Вітебська та 401-а Мінська дружини державного ополчення [13, 64-65].

У лютому 1918 р. почалося формування Першої білоруської дивізії [13, 65]. У березні 1918 р. під контролем

*Державний герб
Білоруської Народної
Республіки*

Білоруського військової комісії вже знаходилося близько 100 тисяч військ, половина майна Румунського фронту, 2000 коней і близько 800 самоходів (автомобілів) [13, 77-78].

Для поповнення цих частин в м. Одеса за наказом командувача Одеським військовим округом № 42 від 27 січня 1918 р. на вулиці Дальницькій почав діяти Білоруський етапно-концентраційний пункт [25, 108].

Але інтенсивний процес по створенню білоруських військових формувань, так і не був доведений до логічного кінця. На Румунському фронті також розпочався процес «самодемобілізації», внаслідок чого загальна чисельність вояків білоруських підрозділів катастрофічно зменшувалась.

До того ж прихід у січні 1918 р. до влади більшовиків в Україні у свою чергу практично дезорганізував роботу білоруських військових рад, примусивши воювати білоруські частини проти Румунії, внаслідок чого Білоруська військова рада остаточно втратила з ними зв'язок.

Відправці білорусів на Батьківщину крім несприятливої міжнародної обстановки також заважало те, що у справі формування білоруської армії втрутився уряд новоствореної Молдавської демократичної республіки (МДР), на території якої перебувала більшість частин колишнього Румунського фронту. Молдавани не заборонили створення білоруських військових формувань, але разом з румунами претендували на їх зброю та амуніцію.

У квітні 1918 р. після підписання німецько-румунського мирного договору румунські війська несподівано оточили залишки білоруських військ в Яссах, і, після переговорів примусили їх скласти зброю та передати військове майно військовій комісії, що складалась з представників Румунії та Антанти [13, 78].

9 грудня 1917 р. між Радянською Росією й Німеччиною розпочалися мирні переговори, які були зірвані у зв'язку з позицією Л. Троцького. Німецьке командування віддало своїм військам наказ розпочати 18 лютого 1918 р. наступ, що різко загострило ситуацію на Західному фронті. Німецькі війська швидко наближались до Гомеля й Мінська. У таких умовах керівництво Облвиконзакхобу та РНК Західної області вимушені були евакуюватися до Смоленська.

У боях з більшовиками у січні-лютому 1918 р. разом з вояками польського корпусу генерала Ю. Довбор-Мусницького взяв участь і відновлений 1-й Білоруський полк [7, 18].

21 лютого 1918 р., після поспішної втечі з Мінська більшовицького керівництва Західного краю, влада в місті перейшла до БЦВР та інших білоруських організацій, які домагалися створення Білоруської держави.

У звільненому від радянських військ Мінськ комендант столиці К. Єзавітов створив військову комендатуру. До приходу німецьких військ північно-західний район Мінська знаходився під контролем білоруської комендатури, а південно-східний – під владою легіонерів генерала Ю. Довбор-Мусницького [16].

3 березня 1918 р. у Брест-Литовську був підписаний мирний договір, згідно якому переважна більшість білоруських етнічних територій перейшла під контроль Німеччини.

Виконавчий комітет Загальнобілоруського з'їзду вирішив взяти владу у

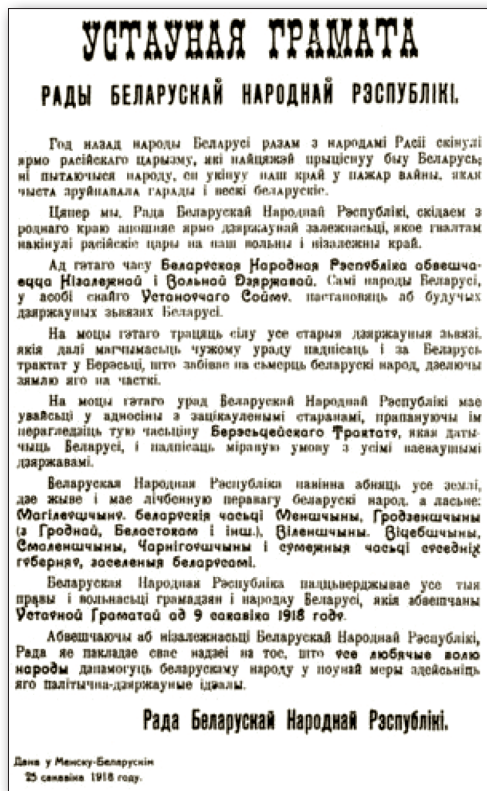
свої руки. 21 лютого 1918 р. він звернувся до білоруського народу з Першою статутною грамотою, у якій проголосив себе тимчасовою владою на території Білорусі. До відкриття Загальнобілоруського Установчого з'їзду функції влади покладалася на створений Виконкомом Народний Секретаріат, очолений Я. Воронком.

Друга статутна грамота від 9 березня 1918 р. конституювала Білоруську Народну Республіку в кордонах «розселення і чисельної переваги білоруського народу» [1, 52].

25 березня 1918 р. Третьою статутною грамотою була проголошена незалежність Білоруської народної республіки.

Більшовики категорично не визнали БНР, вважаючи це спробою буржуаз-

Третя статутна грамота БНР, 25 березня 1918 р.

но-поміщицьких кіл відірвати Білорусь від Росії. Не визнала також створення Білоруської народної республіки і Німеччина, чії війська окупували більшу частину її земель.

25 лютого 1918 р. німецький комендант Мінська разом із загоном солдат з'явився до будинку Народного Секретаріату, наказавши його членам і службовцям залишити приміщення. Крім того вчинив обшук та зняв білоруський національний прапор [16].

Згодом німці роззброїли ті нечисельні білоруські загони, що були створені під час боротьби з більшовиками та категорично відмовили у передислокації білоруських військових частин з Румунського фронту та створенні на території Білорусі нових військових формувань [13, 78].

Такою своєю політикою німці, фактично, унеможливили процес розбудови Армії Білоруської народної республіки.

Пошуки нових союзників примусили білоруських діячів звернути свою увагу на своїх сусідів, і в першу чергу – на Україну.

10 березня 1918 р. після відновлення влади Української Центральної Ради в Києві була створена нова «Білоруська національна організація на території України», до складу якої увійшли: О. Головинский, М. Разумовский, М. Довнар-Запольский та ін. [26, 177].

Відновили свою діяльність на території України білоруські організації, що припинили свою діяльність за влади більшовиків.

Український уряд одним із перших, де-факто, визнав незалежність Білоруської держави і встановив з нею тісне співробітництво [8, 134].

Так, для вирішення двосторонніх торговельно-економічних відносин та територіальних питань з Українською

народною республікою, на початку квітня 1918 р. до Києва була відправлена делегація Народного Секретаріату БНР на чолі з О. Цвікевичем [17, 67].

Під час зустрічі членів цієї делегації з воєнним міністром УНР О. Жуковським активно обговорювалось питання створення білоруських військових частин на території України. З цією метою було організовано військову комісію, до складу якої увійшли представники Білоруської національної організації в Києві [17, 67].

У Міністерстві закордонних справ УНР білоруські делегати поставили перед українською стороною вимогу про роззброєння 15-тисячного польського корпусу та недопущення перекидання польських частин з території України в

Білорусь. Згодом між БНР та УНР відбувся обмін консульствами, в Києві почала свою діяльність Білоруська торгова палата.

Пожвавився процес створення нових білоруських організацій та об'єднань. Так, 6 березня 1918 р. в Одесі на спільному засіданні Білоруської військової ради та товариства «Гай» (створене у грудні 1917 р.) було прийнято рішення про створення більш потужної об'єднаної організації, яка б не тільки займалась формуванням білоруських військових частин, але й керувалась би питаннями піклування про біженців, а також етнічних білорусів, яких в Одесі та на півдні України нараховувалось близько 100 тис. осіб [25, 108].

Білоруське військове керівництво вважало, що діючий в Одесі Білоруський етапно-концентраційний пункт (станом на 1 квітня 1918 р. у ньому знаходилося бл. 150 солдат та офіцерів) у недалекому майбутньому може стати ядром для створення армії Білоруської народної республіки.

З цієї метою 12 травня 1918 р. на засіданні Білоруської військової ради на посаду уповноваженого з військових справ Білоруського національного комісаріату був обраний досвідчений керівник та військовий спеціаліст полковник Пекарський [25, 108].

В травні 1918 р. загальна чисельність білоруських вояків на Білоруському етапно-концентраційному пункті збільшилась до 420 осіб [25, 108].

Внаслідок проведення у травні 1918 р. переговорів з Військовим міністерством Української Держави, українська сторона виділила на утримання білоруських частин в Одесі додаткові кошти.

Новим поштовхом в активізації білоруського військового руху в Україні стало намагання Білоруської військової ради та Комісаріату отримати у своє розпорядження зброю та майно білоруських військових частин, які підлягали розформуванню внаслідок ліквідації Румунського фронту, згідно з договором, підписаним 3 березня 1918 р. між Радянською Росією та Німеччиною [25, 108].

Білоруським організаціям в Україні стало відомим, що майно та зброя фронтових білоруських частин зберігалась на військових складах, відповідальним за яке був орган «Управління з ліквідації Румунського фронту».

10 травня 1918 р. Білоруський національний комісаріат відправив свого представника штабс-капітана Г. Козелла у розпорядження Ліквідаційної комісії 6-ї армії в міста Білград та Яси з наказом

*Віктор Миколайович
Сокира-Яхонтов*

зібрати більш детальну інформацію, що стосувалось роботи та повноважень цієї комісії.

Проте, відмова членів комісії визнати Білоруський національний комісаріат претендентом на частку фронтового майна, унеможливила подальшу роботу її представника у військах [25, 108-109].

30 серпня 1918 р. уряд Білоруської народної республіки затвердив на посаді консула в м. Одеса С. Некрашевича. Одночасно із затвердженням цієї посади Білоруська національна рада та Комісаріат припинили свою діяльність, а замість них постав Білоруський національний центр (керівники: О. Балицький, П. Ільюченко, Б. Ігнат'єв, Є. Трофімов) [25, 109].

Наприкінці 1918 р. безпосереднє керівництво комплектуванням білоруських частин в Одесі було доручено колишньому командирі кінного білоруського офіцерського загону полковнику Родштейну, який відзначився у січневих 1918 р. боях з більшовиками на боці Української Центральної ради в Києві [10, 291].

У короткий термін Родштейн сформував в Одесі білоруський караульний батальйон. Після переїзду до Києва під охороною цього військового формування перебувало консульство Білоруської народної республіки.

За даними декотрих дослідників особовий склад цього підрозділу взяв безпосередню участь в обороні української столиці від більшовиків у січні 1919 р. [2]..

Відомо, що Білоруська національна рада продовжувала свою роботу в Одесі аж до кінця 1919 р. Проте процес формування білоруських частин через низку об'єктивних обставин так і не був завершений до кінця.

Так, 18 жовтня 1918 р. постановою Мобілізаційної комісії Херсонщини при штабі 3-го корпусу була ліквідована Білоруський етапно-концентраційний пункт [25, 109].

Протигетьманське повстання у листопаді-грудні 1918 р., початок Другої українсько-більшовицької війни та висадка французьких військ у грудні 1919 р. в Одесі поставило процес подальшого формування білоруських військових формувань на території України та використання їх у боротьбі за Білоруську державність під реальну загрозу.

Відрізані від власної Батьківщини тисячами кілометрів, білоруські військові керівники так і не змогли у потрібний час самостійно перекинути не до кінця сформовані білоруські частини для боротьби з більшовиками у Білорусь, і вимушені були звернутись за допомогою до Антанти та Головнокомандувача Збройними силами Півдня Росії генерала А. Денікіна.

На початку 1919 р. консул БНР С. Некрашевич разом з полковником П. Вентом встановили тісний контакт з головнокомандувачем військ Антанти французьким генералом Бартеле, який дав свою згоду на формування білоруської армії на півдні України – ядра майбутніх «білоруських збройних сил» [10, 291].

Через декотрий час схожий дозвіл був отриманий і від генерала А. Денікіна.

А. Денікін хотів використати білоруські військові формування проти радянських військ у складі Західної армії,

на ділянці фронту – від Фінської протоки до Мозиря [10, 291].

Кошти на формування білоруських частин виділив уряд Української народної республіки, а головним інспектором був призначений український генерал Д. Сокира-Яхонтов (1874-1938).

Відтепер в Одесі почалося формування білоруською дивізії. Її командиром був призначений полковник П. Вент, якому присвоїли звання генерала. У середині березня 1919 р. в білоруській дивізії вже налічувалося близько 1000 вояків [11, 104].

На початку квітня 1919 р. французи і добровольці почали спішну евакуацію з Одеси. Разом з ними повинні були виїхати і вояки білоруської дивізії. Але командир дивізії полковник П. Вент залишився в Одесі і разом із своїми вояками перейшов на бік більшовиків.

З приходом червоних на базі дивізії почалося створення білоруської радянської бригади, яка невдовзі налічувала 10000 вояків, командиром бригади був призначений П. Вент.

П. Вент разом із групою патріотично налаштованих офіцерів свого з'єднання хотів домогтися від червоних швидкої відправки своїх вояків у Мінськ, «щоб вигнати звідти більшовиків».

Проте і цим планам також не судилося бути втіленими у життя. В Одесі розпочався антирадянський виступ отамана М. Григор'єв, до якого приєдналися і білоруси. Однак повстання було придушено, а білоруська бригада термінова була направлена на фронт [11, 105].

Реальний шанс по створенню армії Білоруської народної республіки власне на території Білорусі виник тільки восени 1918 р., коли Німеччина опинилась на порозі революції.

9 листопада 1918 р. білоруський уряд видав постанову про формування армії і

доручив Міністру військових справ ген. К. Кондратовичу та його заступнику – полковнику К. Єзавітову – приступити до створення штабу 1-го Білоруського полку.

Під час свого виступу на сесії Ради БНР 11 листопада 1919 р. генерал Кипріян Кондратович запропонував проєкт організації 200-тисячної армії, заявивши, що віленські банкіри та місцеві поміщики готові виділити на ці цілі необхідні кошти. Потрібна лише тільки згода німецького командування [13, 80; 11, 102-103].

У листопаді 1918 р. керівники Ради та уряду Білоруської народної республіки почали переговори з цього питання з німецькими військовими властями. Але командуючий 10-ї німецької армії генерал Фанкельгейм категорично заявив на переговорах, що «якщо в полі зору німецькими військ з'явиться хоч які-небудь збройні сили, то проти них будуть використані наші кулемети» [13, 80]. Відмовивилась підтримати ідею створення білоруської армії і Рада солдатських депутатів 10-ї німецької армії.

Не вдалося діячам БНР домовитись про створення спільних Збройних Сил і з польськими поміщиками, які приступили до створення своїх військових формувань на території Білорусі за згодою німців для боротьби з Червоною Армією, що почала наступ на білоруські землі після анулювання Брестського мирного договору [13, 80].

Перед загрозою більшовицької навали Білорусь черговий раз залишилась без власної армії. Більшість офіцерів колишніх білоруських формувань вимушена була приєднатися до повстанських загонів, які розгорнули на території Білорусі партизанську війну проти німецьких, а згодом і радянських військ.

10 грудня 1918 р. німецькі війська без бою залишили Мінськ. 1 січня 1919 р. у Смоленську була проголошена Радянська Соціалістична Республіка Білорусь, уряд якої 8 січня 1919 р. переїхав до Мінська. До середини лютого радянська влада була встановлена майже на всій території сучасної Білорусі.

У зв'язку з наближенням радянських військ, члени Ради БНР у другій половині грудня 1918 р. переїхали до Гродно, який перебував під німецьким контролем. Разом з білоруським урядом в Гродно, виїхали генерал К. Кондратович і полковник К. Єзавітов з групою офіцерів-добровольців.

Литовський уряд прагнув анексувати частину білоруських земель, яку Литві згідно умов Брестського мирного договору передали німці, і у листопаді 1918 р. вступив у переговори з Віленською Білоруською Радою. Наслідком цих переговорів стало включення до складу Литовської Тариби (Державної Ради Литви) 6-ти білоруських діячів. Міністром білоруських справ при литовському уряді став Я. Воронко [13, 86].

У грудні 1918 р. литовському уряду вдалося домогтися від німців згоди на формування литовсько-білоруського армії. У складі Військового міністерства Литви постала білоруська секція. Генерал К. Кондратович був призначений віце-міністром Крайової оборони Литви [11, 103].

З цього часу почалося формування у складі литовської армії «білоруських» частин. Перші такі підрозділи почали створюватися в Гродно, куди після залишення німецькими військами Вільнюса, переїхали уряд БНР і Міністерство білоруських справ Литви.

Вже внаслідок перших мобілізаційних заходів в середині лютого в Гродно

знаходилося 80 офіцерів і 63 солдати [11, 104].

Проте процес створення білоруських формувань відбувався доволі повільно. 1-й Білоруський полк (командир – полковник К. Єзавітов) у кількості 800 вояків був сформований лише тільки у квітні 1919 р.

2-й Білоруський полк, який нараховував 350-ть вояків, так і не був до кінця сформований. На його базі пізніше постав спеціальний білоруський батальйон, який підпорядковувався коменданту міста М. Демидову.

Під керівництвом М. Демидова перебувала ще група Гренадерів (командир – поручник Бондарчук), чота гусарів під командуванням ротмістра М. Глинського і військовий оркестр [11, 104].

Однак ці формування проіснували недовго. 27 квітня 1919 р. Гродно зайняли польські війська. Всі білоруські підрозділи, які залишились в місті, через деякий час були роззброєні поляками [11, 104].

Відчайдушна спроба створити білоруську армію з військовополонених білорусів в Німеччині була зроблена урядом Білоруської народної республіки навесні 1919 р. З цією метою активно велися переговори з Литвою, про надання останній своїй території для дислокації білоруського армії.

У Берліні зі згоди німецьких влади було створено Білоруське військо-

ве бюро на чолі з генерал-майором Л. Давидовим. Однак Литва відмовилася надати свою територію для розміщення білоруських військ, та й бажаючих серед білоруських військовополонених в Німеччині не знайшлося у достатній кількості. Від цієї ідеї довелося відмовитися [10, 291].

Отже, з наведеного у цій статті матеріалу можна зробити основні висновки. Білоруський військовий рух в російській армії разом з білоруськими військовими організаціями відіграв важливу роль у започаткуванні у 1917-1919 рр. процесу розбудови Білоруської армії означеного періоду.

Окупація білоруських земель німецькими та радянськими військами, пряма незацікавленість урядів Литви та Польщі у відновленні Білоруської народної республіки, не дали тогочасним білоруським військовим і політичним керівникам можливості на даному історичному етапі створити повноцінну національну армію та відстояти державну незалежність.

Героїчні та трагічні сторінки тогочасної історії Білорусі, непростий досвід власного військового будівництва та державотворення, назавжди залишаться в пам'яті її народу, вимагатимуть подальшого неупередженого дослідження з боку науковців та істориків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архівы Беларускай народнай рэспублікі у 2 кн.: Т. 1., Кн. 1. 1917-1920 гг. / Склад. С. Шупа. – Вільня-Нью-Ёрк- Менск-Прага, 1998. – 870 с.
2. «Білорусь і Украіна – зламалі планы ворагов». – Режим доступу: http://nation.org.ua/articles/articles_102.html.
3. Вашук Д. На пути к самоопределению народов Беларуси и Украины в 1917–1918 гг. // Український історичний збірник / Гол. ред. Т. Чухліб. НАН України. Інститут історії України, Рада молодих вчених. – Вип. 15. – К.: Інститут історії України, 2012. – С. 366-369.
4. Гречанюк Н.М., Попов П.И. Моряки Черноморского флота в борьбе за власть Советов / Н.М.Гречанюк, П.И. Попов. – Симферополь: Крымиздат, 1957. – 134 с.
5. Грицкевич А. Западный фронт РСФСР. 1918-1920. Борьба между Россией и Польшей за Белоруссию. / Научное редактирование А.Е. Тараса. – Минск: Харвест, 2010. – 496 с.
6. Деникин А.И. Очерки русской смуты. Крушения власти и армии (февраль, сентябрь 1917 г.). – М.: Наука, 1991. – 520 с.
7. Дерябин А., Паласиос-Фернандес Р. Гражданская война в России 1917—1922. Национальные армии». – М.: АСТ, 2000. – 48 с.
8. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина: У 10-ти т. / Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк: Наукове Т-во ім. Шевченка, 1955 – 1984. – 4015 с.
9. Иоффе Е. Первая мировая: Белорусское направление // Белорусская нива. № 205. – 15 ноября 2011. – Режим доступу: http://www.belniva.by/news_full.php?id_news=29586.
10. Ковкель И.И., Ярмусик Э.С. История Беларуси с древнейших времен до нашего времени. – Мн.: «Аверсэв», 2000. – 592 с.
11. Коукель І. І. Дзейнасць Беларускіх палітычных партый і арганізацый па стварэнню беларускай арміі (1917-1920 гг.). // Заходні рэгіён Беларусі вачыма гісторыкаў і краязнаўцаў: зб. навук. артыкулаў / Гродз. дзярж. ун-т; Ред.: І. П. Крэнь, У. І. Навіцкі, В. А. Белазаровіч і інш. – Гродна: Гр ДУ, 2006. – С. 97-105.
12. Кукса А. Центральная белорусская войсковая рада (ЦБВР) и её тактика в национальном вопросе (октябрь 1917 – ноябрь 1918 г.) // Матэрыялы V навуковай канферэнцыі Беларускага Гістарычнага Товариства «Беларуская сялянска-работніцкая грамада у кантэксце нацыянальнага адраджэння XIX-XX ст. (Менск, 4-5 чэрвеня 2005). Гыстарычны альманах. Наукowy гістарычны і краязнаўчы часопіс. Том 12. – Мн., 2006. – С. 123-131.
13. Łатыzonek O. Białoruskie formacje wojskowe 1917 – 1923. – Białystok, 1995. – 273 s.
14. Łатыzonek O. Działalność białoruskich wojskowych na terytorium Ukrainy w latach 1917–1919 // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – 1996 – № 5. – S. 113–117.
15. Мартиненко В. В. Проблема кордонів у контексті налагодження українсько-білоруських відносин 1918 р. / В. В. Мартиненко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2009. – Вип. 56. – С. 259–267.
16. Мартиненко В. В. Ставлення німецької окупаційної адміністрації до владних структур Білоруської Народної Республіки в 1918 р. – Режим допуску: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2012_69/ist/ist12.pdf.
17. Панько О. Питання державного кордону в білорусько-українських переговорах 1918 р. // Проблеми слов'язнознавства. – Л., 2002. – Вип. 52. – С. 65-72.
18. Рудовіч С. Час выбару: Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 годзе. – Мн.: Тэхналогія, 2001. – 201 с.
19. Савіцкі В. Беларускаяе войска: ад ідэі да спроб рэалізацыі (1917 г.) // Беларускі гістарычны часопіс. – 1994. – № 3. – С. 56-64.
20. Тинченко Я. Вооруженные формирования Белорусской народной республики на территории Литвы. 1919-1923 // Цейхгауз. – 2010. – №6 (38). – С. 46-52.
21. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918) / Я. Тинченко. – К.-Л., 1996. – 371 с.

22. Френкин, М. С. Захват власти большевиками в России и роль тыловых гарнизонов армии. Подготовка и проведение октябрьского мятежа. 1917-1918 гг. – Иерусалим: СТАВ, 1982. – 400 с.
23. Центральна Білоруська Військова Рада. – Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. – Режим допуску: <http://uk.wikipedia.org/> Централь-на_Білоруська_Військова_Рада.
24. Щавлинский Н.Б. Белорусское национальное движение в годы Первой мировой войны (1914-1918 гг.) // Н.Б.Щавлинский. – Минск, 2001. – С. 16-19.
25. Щавлінський М. Формирование белорусских частей в Одессе в контексте создания белорусской государственности (1917–1919 гг.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 20, 2010. – С. 107-109.
26. Щавлинский Н. Б. Деятельность национальных белорусских организаций в Киеве и Одессе в 1917-1918 годах / Н. Щавлинский // Український історичний збірник. – Вип. 12. – 2009. – С. 176-182.
27. Яровий, В. І. Наслідки укладення Брестського миру для Білорусі та України: втрати й здобутки сторін / В.І. Яровий, В.В. Мартиенко // Российские и славянские исследования: Сб. науч. статей. Вып. 1 / Редкол.: О. А. Яновский (отв. ред.) и др. – Мн.: БГУ, 2004. – С. 181-190.
28. Див.: Національний архів Республіки Білорусь (НАРБ). – Ф. 325. – Од. зб. 2, – Арк. 39.
29. Див.: Національний історичний архів Білорусі (НІАБ). – Ф. 24. – Оп. 1. – Од. зб. 3672. – Арк. 26.
30. Див.: НАРБ. – Ф. 325. – Оп. 1. – Од. зб. 5. – Арк. 59 зв.

Петро СТУЖУК,
*полковник запасу,
кандидат військових наук,
доцент*

УКРАЇНА У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ: БЕЗПОВОРІТНІ ВТРАТИ

Останнім часом стараннями «ревнителів правильної історії» відбулася, і з кожним роком поглиблюється приватизація Росією Великої Перемоги. У черговий раз прагнуть вкрати не тільки славу, але й гірку, історію нашого народу.

До розпаду СРСР глибока оцінка людських втрат для окремих республік або національностей не проводилася. Потреба в них сьогодні, очевидна. Не для того, щоб показати, чий вклад в загальну перемогу вагоміший, або хто більше втратив людей в загальній боротьбі з агресором, а лише для того, щоб об'єктивно відтворити історію свого народу.

Найтяжчими для народів Радянського Союзу наслідками фашистської агресії 1941-1945 рр. є людські втрати. З 1946 по 1990 рік оцінка людських втрат

мінялася 4 рази у бік збільшення, але завжди авторами нових цифр виступали генеральні секретарі КПРС – І. Сталін,

Н. Хрущов, Л. Брежнєв і М. Горбачов.

Офіційно перша цифра військових втрат з'явилася в 1946 р.

І. Сталін в інтерв'ю кореспондентів газети «Правда» заявив: «В результаті німецького вторгнення Радянський Союз безповоротно втратив у боях з німцями, а також через німецьку окупацію і вивезення радянських людей на німецьку каторгу – близько семи мільйонів чоловіків»

Сталінська оцінка людських втрат у війні в Радянському Союзі протрималася 15 років.

Нова цифра була названа Н. Хрущовим в листі прем'єр-міністрові Швеції: «... германські мілітаристи розв'язали

війну проти Радянського Союзу, який втратив два десятки мільйонів життів радянських людей».

Через 7 місяців після відставки Н. Хрущова Л. Брежнєв з нагоди двадцятиріччя перемоги у Великій Вітчизняній війні сказав: «війна забрала більше двадцяти мільйонів життів радянських людей». Ця цифра протрималася до кінця 80-х років.

У 1991 р. Б. Соколов визначає втрати мирного населення в 14,9 млн., а військовослужбовців – в 14,7 млн. Його сумарна цифра дорівнює 29,6 млн. чоловік [17]. А. Шевяков втрати цивільних осіб в 1991 р. вважає близько 19 млн. [19], що разом з військовослужбовцями складає 27,7 млн., а у 1992 р. він збільшує цивільні втрати до 20,8 млн. [20] і загальні – до 29,5 млн. За даними наведеними у [11,15] людські втрати СРСР сягають 26,6 млн. чол.

Цифра втрат, опублікована в Радянському Союзі в 1946 році, на початок 90-х років збільшилася майже в 4 рази [18]. Вона залишається предметом суперечок і досі, що природно. Іноді втрати занижуються, правда, частіше не дуже – на 12-13%, частіше їх завищують в 1,5-2 рази від 26,6 млн. чол.

Наразі найбільш обґрунтованою вважається все ж оцінка безповоротних людських втрат у 26,6 млн. чол. Ця цифра була отримана в результаті тривалих статистичних досліджень учених-демографів та державної комісії з уточнення людських втрат, яка працювала у кінці 80-х початку 90-х років минулого століття [11]. Оприлюднили її на урочистому засіданні Верховної Ради СРСР 8 травня 1990 року, яке було присвячено 45-річниці Перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні.

До зазначених демографічних людських втрат входять: військовослужбовці убиті у бою; військовослужбовці

і партизани, що померли від ран і хвороб; цивільні, що померли від голоду; цивільні, що загинули під час бомбардувань, артилерійського обстрілу і каральних акцій; військовополонені та мирні громадяни, що розстріляні і замучені в концентраційних таборах; військовополонені та цивільні громадяни, вивезені на каторжні роботи в Німеччину та інші країни та не повернулися в країну.

Незалежно від того, який метод оцінки людських втрат використовується він повинен виходити з єдиної, загальної для СРСР величини людських втрат. Інакше сума оцінок людських втрат нині незалежних держав стане немислимою. Тому у подальших міркуваннях і розрахунках будемо виходити з величини загальних втрат в 26,6 млн. чол.

Частіше зазначають, що частка Росії в людських втратах СРСР складає 48,5%, але як надано у російських джерела [15] вона не така велика як питома вага федерації в загальному для країни спаді населення. Російські вчені [10,12,15] вважають, що на Росію припадає 70% із загиблих військовослужбовців і більше 40% [20] втрат цивільного населення від загальних втрат Радянського Союзу. Але слід звернути увагу на те, що у такому разі розподіл між цивільним населенням і військовослужбовцями буде 56% на 44%, що суттєво не відповідає розподілу по СРСР (68% і 32%), тим більше по інших республіках (78% і 22%).

У разі дотримання зазначених вище пропорцій, на частку інших 14 союзних республік СРСР припадає 3 млн. втрат військовослужбовців; але, як відомо, 6 республік, територія яких тривалий час знаходилася в окупації, втратили 10,9 млн. мирного населення [12]. У загальному спаді населення СРСР (з 1940 по 1951 рік) на Росію припадає 49,4%, Україну – 33%, Білорусію – 10,1% [6-12]. Ці цифри значно відрізняються від

розподілу втрат мирного населення, що наводяться у [14]: частка Росії – 10,8%, України – 52%, Білорусії – 22,4%. За таким розподілом Росія втратила 1,3 млн. чоловік мирного населення а, Україна 5,5 млн. чол.

На окупованих територіях інших республік Радянського Союзу втрати цивільного населення складають 21%, а на російських – 24,3% [12,13,20]. Крім того вважається [6,7,11,12], що безповоротні втрати військовослужбовців за Радянський Союз у цілому складають 4,5%, а по Росії – 5,2%. Якщо допустити, що цифра втрат військовослужбовців російської національності та співвідношення з втратами цивільного населення вірні, то потрібно або обґрунтовано зменшити втрати цивільного населення у інших республіках або обґрунтувати збільшення загальних втрат Радянського Союзу.

Разом з тим, за даними оприлюдненими ще у Радянському Союзі [5] установлено, що в окупованій Україні загинув кожен шостий житель. Населення Української РСР у 1940 році становило 41,3 млн. чол., відповідно втрати складуть більше 6 млн. чол. Ще біля 2 млн. людей не повернулися із гітлерівського рабства.

Таким чином, за період Другої світової війни безповоротні людські втрати України сягають більше 8 млн. чол. (близько 2,5 мільйона військових і більше 5,5 мільйона цивільних осіб) або близько 20% від чисельності населення на початок війни. Співвідношення втрат військових і цивільних втрат складає 0,32 на 0,68.

Друга світова війна повністю змінила етнічне обличчя українського суспільства: в Україні «зникла» така національна меншина, як німці (їх вивезли на Схід СРСР в 1941, 1944 і 1945 рр.); дуже постраждали кримські татари, в 1944

році вони були депортовані з Криму в Середню Азію; із майже 3 млн. українських євреїв війну пережили 800 тис. осіб (згодом 140 тис. з них виїхало); із 2,5 млн. поляків до 1950р. залишилося менше 400 тис.[17, 19,20].

На початок війни в Червоній Армії і Військово-морському Флоті за списком перебувало 4826907 військовослужбовців. Крім того, на постачанні в Наркоматі оборони знаходилося 74945 військовослужбовців і військові будівельники, що проходили службу у формуваннях цивільних відомств.

За чотири роки війни у Радянському Союзі було мобілізовано (за вирахуванням повторно призваних та тих, що вже служили до початку війни) 34476,7 тис. чол. [11,12,15]. З призваних до армії більше однієї третини (33%) щорічно знаходилися у строю (за списком 10,5-11,5 млн. чол.). Але лише половина цього особового складу (5,0-6,5 млн. чол.) – воювала на радянсько-німецькому фронті. І цьому є пояснення: велика кількість військ перебувала на Далекому Сході, охороняла і обороняла від повітряного нападу важливі об'єкти у глибині території держави, значна кількість військовослужбовців забезпечувала діяльність навчальних частин, роботу військових заводів і медичних закладів, охороняла військовополонених і засуджених, здійснювали депортацію народів і т. ін. Хто сьогодні може визначити їх національний склад? Ми можемо тільки констатувати, що виходячи із призначення перехованих закладів і установ, а також їх територіального розташування, більшість їх військовослужбовців була росіянами.

У народному ополченні було біля 2-х млн. чол. Від 1.3 до 2-х млн. радянських людей билися в партизанських загонах і підпіллі [6,12].

Близько 200 тис. чол. була призвана повторно (бувши полонені, партизани, підпільники, дезертири). Також 120 тис. українців воювали в арміях країн Антигітлерівської коаліції (США, Канади, Франції, Польщі, Чехословаччини).

До кінця літа 1941 року з території України до Червоної армії було призвано від 3 до 3,5 млн. осіб. У складі військ Південно-західного фронту українці становили до 50% бійців. Навіть у 1942 році, коли територія України була майже повністю окупована німцями, у діючій Червоній Армії українці складали більше 8%. На початку 1943 року їх кількість виросла до 10 – 11%. У 1943 – 1945 рр. з України було призвано до діючої армії ще 4,5 млн. осіб. А з другої половини 1943р. і в 1944 – 1945 рр. українці становили 60 – 80% солдатів у з'єднаннях Українських фронтів.

Таким чином, загальна кількість українців призваних до радянських Збройних Сил сягає 7-7,5 млн. чол. або 21-22% від загальної кількості призваних. Це відповідає архівним даним Міністерства оборони СРСР про національний склад 166 стрілецьких дивізій, у яких в січні-червні 1943 року частка росіян була 63,8-65,6%, але у міру переміщення бойових дій на територію України і Білорусії частка українців, білорусів і деяких інших національностей зростала, а росіян знижувалася. У тих самих стрілецьких дивізіях з 1 січня по 31 грудня 1943 року частка росіян впала з 64,6 до 58,3%, а українців зросла майже в 2 рази (11,8 і 22,3%), білорусів з 1,9 до 2,7% [4,7,12].

У Російських джерелах частіше вказують дані стосовно призову за роки війни, які суттєво відрізняються із наведених вище: 22,7% громадян Росії, близько 17% громадян республік Середньої Азії і Закавказзя, 12,5% – України і 12% – Білорусії [12,17,18].

Найбільшими для Радянських Збройних Сил втрати були в першому періоді війни (37,7 % загальних втрат і 54,6 % безповоротних за усю війну). За перші 1,5 роки війни Червона Армія втратила 6 млн. чоловік .

Втрати в подальші роки не лише менші (приблизно 4 млн. за 2,5 року), але і скорочувалися: 30,9%, 21,6% і 10,0% в січні-травні 1945 року.

Таким чином, частка призваних із Росії у безповоротних втратах Червоної Армії на початковому періоді війни була найбільшою та складала: в 1941 році – 65% від загальносоюзних, в 1942 році – 77,1% і в 1943 році – 69,5%. Пізніше, коли бойові дії, в основному, йшли на території України, Білорусії, Прибалтики і Молдавії, потім за межами СРСР і почалися призови в звільнених районах, частка Росії у безповоротних втратах впала: 1944 рік – 51,8%, 1945 рік – 50,9%. Тобто максимально наблизилась до загальносоюзних співвідношень населення. Якщо врахувати відсоток призваних в Росії евакуйованих із інших республік, втрати партизанів і підпільників України та Білорусії, втрати вояків УПА, які воювали з німецькими загарбниками, то відсоток втрат росіян буде значно нижче 50%.

За роки війни зі Збройних Сил вибуло з різних причин в цілому 21,6 млн. чол., або 62,9 % загального числа тих, що призивалися і перебували на військовій службі. З 994,3 чол. засуджених для 422,7 тис. чол. виконання вироків було відстрочене до закінчення військових дій з направленням до штрафних підрозділів на фронт, 436,6 тис. спрямовані в місця відбування покарання, а 135 тис. розстріляні (враховані в числі не бойових втратах). До цього числа не увійшли 500 тис. військовозобов'язаних, які були мобілізовані в перші дні війни, але в дорозі у військові частини пропали

без вісті. Деякі з них захоплені у полон на окупованій території. [3,13,15]. Є усі підстави вважати, що більшість з них українці. Порядок підрахунків втрат наведений у табл. 1.

Таблиця 1

**Підрахунок безповоротних втрат
військовослужбовців**

№ з/п	Види втрат	Всього втрат (тис. чол.)
1	Убито і померло від ран на етапах евакуації	5 226,8
	Померло від ран в госпіталях	1 102,8
	Разом	6 329,6
2	Небойові втрати:	555,5
3	Пропало безвісті, потрапило в полон	3 396,4
	Невраховані втрати перших місяців війни	1 162,6
	Разом	4 559,0
Всього втрат військовослужбовців		11444,1
4	Не зараховані до списків військ	500,0
Виключено з числа безповоротних втрат (всього):		2 775,7
повторно призвані в армію на звільненій території		939,7
ті, що повернулися з полону після війни		1 836,0
Загальні безповоротні втрати облікового складу		8 668,4

У результаті аналізу і узагальнення донесень про число людських втрат, врахованих в оперативному порядку штабами усіх інстанцій і військово-медичними установами встановлено, що за роки Великої Вітчизняної війни, у тому числі і за кампанію на Далекому Сході в 1945 році, безповоротні втрати Збройних сил СРСР склали 8 млн. 668 тис. 400 військовослужбовців облікового складу. За роки війни зареєстровано 12 млн. 400,9 тис. сповіщень про смерть. Тому до загальних втрат, врахованих в оперативному порядку, можна було б додати ще 956,8 тис. чол., але важко

встановити скільки таких сповіщень були помилковими

У запеклій війні з німецько-фашистськими загарбниками величезними були і санітарні втрати військовослужбовців.

За оперативними даними санітарні втрати наших військ (сил) склали 18 344 148 чол., у тому числі 15 205 592 поранених, контужених і обпалених, 3 047 675 хворих і 90 881 чол. обморожених. Проте, як свідчить військово-медична статистика, масштаби цих втрат були значно більшими. Всього в період з 22 червня 1941 року по вересень 1945 року в лікувальних установах усіх найменувань враховано 22 326 905 чол. поранених, контужених і травмованих [16].

Військово-медична статистика показує, що з числа поранених, контужених і обморожених, таких, що поступили за усю війну на лікування до медичних установ, 71,7 % повернено до строю, 20,8 % визнано непридатними до служби і звільнено з армії з виключенням з військового обліку або направлено в довгострокові відпустки по хворобі, а близько 7,5 % померло.

Усього понад 17 млн. поранених у боях і хворих повернено до строю. А з числа поранених після лікування продовжували битися з ворогом більше 10,5 млн. чоловік.

Таким чином, разом за Велику Вітчизняну війну (включаючи кампанію на Далекому Сході) загальні втрати армії і флоту склали 11 млн. 285 тис. чол. (усіх військовослужбовців – 11444,1 тис. чол.), безповоротні втрати військовослужбовців 8 668,4 тис. чол., а санітарні – 18 млн. 344 тис. чол.[20].

У полоні перебувало біля 3% населення Радянського Союзу або 5,7 млн. чоловік, з яких 0,5 млн. втекли та продовжили боротьбу [1].

До кінця 1941 року німцями було узято в полон 3,9 млн. радянських вій-

У німецькому полоні.
(www.bibliotekar.ru)

ськовослужбовців, з яких більше 1 млн. 300 тис. українців тобто кожний третій. До лютого 1942 року залишилися 1 млн. полонених, погодилися служити в поліції і допоміжних підрозділах вермахту, – 280 тис., інші 2,6 млн., мабуть, загинули. З тих, що потрапили в полон лише кожен п'ятий дочекався кінця війни. Щоденно в концтаборах гинуло до 6 тисяч радянських військовополонених

За перші 6 місяців війни безвісті пропали майже 3 млн. чол. з 5 млн., що припадають на роки війни. До кінця війни загинуло 3/4 військовополонених, що збільшило безповоротні втрати приблизно на 3,4 млн. чоловік. Доля загиблих полонених у безповоротних втратах збройних сил СРСР складає майже 40% [12, 14]. Гірка і страшна цифра.

У 1941 році ворог захопив 58,3% усіх полонених. З числа полонених 1941 року дожило до перемоги 20%, тоді як із полонених у 1944 році таких 48% [7].

У перші місяці війни частина полонених була звільнена. Подібна практика була пов'язана з тим, що фашисти не

були готові до такої кількості полонених. У 1941 році було звільнено з полону 318,8 тис. чоловік, в т. ч. – 277,8 тис. українців. Більшість з яких поповнила партизанські загони, загони УПА та була повторно призвана у Червону Армію. Відмовившись незабаром від подібних заходів, німецьке командування у 1943 році до них повернулося. Але звільняли вже тільки тих, хто вступав в охоронні та інші формування. До травня 1944 року було звільнено понад 0,8

млн. військовополонених [1].

За даними досліджень загальних безповоротних втрат військовослужбовців [14,15] на росіян припало 66,4%, українців – 15,9%, білорусів – 2,9% (табл. 2).

Таблиця 2

Безповоротні втрати військовослужбовців Червоної Армії

Національність загиблих	Число втрат (тис. чол.)	% від загального числа
Росіяни	5756,0	66,402
Українці	1377,4	15,890
Білоруси	252,9	2,917
Інші	1282,1	14,79
Всього	8668,4	100,0

У музеї Пам'яті на Поклінній горі у Москві зібрані дані на 19,5 млн. убитих, померлих і зниклих безвісти громадян СРСР – учасників бойових дій.

В матеріалах зі створення «Книги пам'яті України» зібрані дані на 10 млн. загиблих (в тому числі й цивільних), відомі прізвища 6 млн. загиблих під час бойових дій, з них на 5 млн. зібрані біографічні дані.

У вересневій кампанії 1939 року 112 тис. українців вступили у двобій з Вермахтом у складі Війська Польського, з них 7834 чол. загинули. У складі армій інших країн антигітлерівської коаліції полягло ще не менше 100 тис. українців.

Українці воювали у загонах французького, югославського, словацького опору. До 50 тис. етнічних українців брали участь у війні в рядах Канадської, Американської, Австралійської, Британської армій. Через лави УПА пройшло близько не менше 250 тис. чол., які теж боролись за незалежність своєї Батьківщини.

Визволення території України розпочалося 18 грудня 1942 року. Середньодобові втрати радянської армії під час звільнення України складали 68 тис. чол. Загальні втрати за 1943-1944 рр. склали 3,5 млн. чол. Не менше 50% особового складу військ, які билися з гітлерівцями в Україні, були її мешканцями. Проти гітлерівців воювало понад 7 млн. українців, кожний четвертий загинув. Біля 1 млн. 700 тис. мешканців України повернулися з Червоної Армії інвалідами [10,12].

Великі втрати понесли не тільки українці, але й інші народи, що населяли Україну.

У 1939 року населення Криму у своєму складі мав росіян 558481 – 49,6%; українців 154120 – 13,7%; вірмен 12873 – 1,1%; татар 218179 – 19,4%; німців 51299 – 4,6%; євреїв 65452 – 5,8%; болгар 15353 – 1,4%; греків 20652 – 1,8%; інших 29276 – 2,6%; Всього: 1126385 – 100,0%. У Криму серед партизан було: росіян – 2075, татар – 391, українців – 356, білорусів – 71, інших – 754 людини. Відсоток партизан від загальної кількості населення невисокий фактично для усіх національностей.

З 60 тисяч кримчанин, що воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни,

кожен другий загинув смертю хоробрих [8].

На початок 1943 року під окупацією перебувало близько 2 млн. кв. км радянської території, на якій раніше проживало 88 млн. чол. До окупації територій, з них було призвані у Збройні сили близько 15 млн. чол., а також значна частина людей евакуйована на схід. Залишалося під владою фашистів не менше 73 млн. чол., або 37% від усього населення СРСР.

На окупованій території за час окупації передчасно померли і загинули від окупаційного режиму не менше 4,1 млн. чол. Загальні втрати цивільного населення СРСР складають близько 13,7 млн. чол.

Всього було навмисно винищено мирного населення на окупованій території більше 7,4 млн. чол. З розбиттям по республіках ці відомості представлені в табл. 3 [2].

Таблиця 3

Число мирного населення, які загинули на окупованій території у Другій світовій війні

Республіки	Число жителів, які загинули
Росія	1 800 000
Україна	3 256 000
Білорусія	1 547 000
Інші	891 621
Разом	7 420 379

Великі втрати населенню, що знаходилося під окупацією, заподіяло насильницьке вивезення найбільш працездатної його частини на каторжні роботи в Німеччину і суміжні з нею країни, що перебували також під німецькою окупацією. [19,20].

Із загального числа радянських громадян, вивезених на роботи в Німеччину (5269513 чол.), після закінчення війни було репатрійовано на батьківщину 2654100 чол. Не повернулися з різних

причин і стали емігрантами – 451100 чол. (табл. 4).

Таблиця 4

Чисельність населення, вивезених гітлерівцями на роботи в Німеччину

Республіки	Число вивезених на роботи в Німеччину, чол.
Росія	1 906 661
Україна	2 402 234
Білорусія	399 374
Інші	561 244
Разом	5 269 513

Більше 7 420 400 чол. навмисно винищено фашистами, 216 4300 чол. загинуло на примусових роботах в Німеччині, 4 100 000 чол. загинуло від жорстоких умов окупаційного режиму, число жертв цивільного населення СРСР склало 136 847 000 чол. [1,12].

У різних дослідженнях [2,12,20] розподіл втрат цивільного населення за національним складом дещо відрізняються, але у цілому вони близькі до наведених у табл.5.

Таблиця 5

Оцінка втрат цивільного населення у Великій Вітчизняній війні за національностями

Національність	Втрати (млн. чол.)	Частка втрат (%)
Росіяни	6.9	0,377
Українці	6.5	0,356
Білоруси	1.7	0,092
Інші	3.2	0,175
Всього	18.3	100,0

Найзначніше постраждали під час війни території, що довгий час знаходилися в окупації, у тому числі Україна. У 1959 році чисельність населення тут була на 15% нижчою довоєнної. На цих територіях доля винищених фашистами осіб склала 4% до довоєнної чисельності населення. Приблизно 8,4% населення

цих районів було вивезено в Німеччину.

На територіях, які недовго або частково були в окупації (в основному Росія), загинуло трохи менше одного відсотка. Разом з вивезеними на примусові роботи це дає 1,5%, тобто майже в 8,3 разів менше першої групи територій.

Величезних втрат зазнало єврейське населення України – приблизно 1,5-1,8 млн. на 6,5 млн. усіх цивільних жертв.

За даними [14,19,20] на окупованих територіях було знищено 11,3 млн. мирних громадян і вивезені на роботи в Німеччину 4 млн. чоловік.

Повернення на Батьківщину репатріантів із Німеччини та інших країн носило непростий, а часто трагічний характер. Залишилися на Заході близько 500 тис. чол. (кожен десятий).

Переважну більшість жителів Західної України, Західної Білорусі і

Прибалтики, що опинилися в 1945 році поза зоною відповідальності Червоної армії, західні союзники не видали тому, що за міжнародними законами вони не були громадянами СРСР і не скоювали злочинів по відношенню до чужої Батьківщини. Так з 10 тис. бійців «СС Галичина», узятих в полон союзниками в 1945 році, видали тільки 112 чол., незважаючи на безпрецедентний, майже ультимативний, тиск представників ССРСР у справах репатріації.

За 1944-1953 роки переважно в західних областях України було репресовано радянськими органами більше 500 тисяч осіб, із них заарештовано 134 тисяч, убито понад 153 тис., виселено за межі України 203 тис.

Крім того, у 1941 році на схід Радянського Союзу евакуювали 3,5 млн. мешканців України, значна частина їх на Батьківщину не повернулася.

Трагічна доля і німецького населення, яке проживало у Радянському Союзі, у тому числі в Україні. За переписом на-

*м. Київ, 1941 р. На фашистську каторгу в Німеччину
(www.bibliotekar.ru)*

селення в 1939 році чисельність німців в Україні складала – 392,5 тис. (27,5% від німців у Радянському Союзі). У вересні-жовтні 1941 р. радянськими органами було депортовано та вивезено на схід країни 324,6 тис. етнічних німців [21].

У свою чергу німецькі окупанти напередодні відступу із захоплених радянських територій в 1943-1944 рр. вивезли на захід усе німецьке населення, що проживало там. Окрім цього в ході і після війни в спеціальні поселення поступило 210,6 тис. німецьких репатріантів (у це число увійшли і члени сімей репатріантів, що не були за кордоном) [14,21].

Багато випробувань припала на представників ще одного народу України – кримських татар. 11 травня 1944 року Державний Комітет Оборони прийняв постанову №5859сс «Про кримських татар» за якою усіх їх належало виселити з території Криму і поселити на постійне проживання як спеціальних поселенців в районах Узбецької РСР. З Криму було вивезено 191044 осіб татарської національності. В ході виселення татар було заарештовано антирадянсь-

ких елементів 1137 чол., а за увесь час операції – 5989 чол. тобто 2,7 відсотка заарештованих від чисельності населення татарської національності або 3,1 відсотка від числа виселених [8, 20].

2 червня 1944 року було прийнято постанову ГКО №5984сс про виселення з території Кримської АССР болгар, греків і вірмен. Було виселено болгар – 12 075 чол., греків – 14 300 чоловік, вірмен – 9919 чоловік.

В результаті заходів із виселення населення Криму:

було заарештовано 7833 чол. у тому числі шпигунів 998 чол.; виселено спецконтингенту 225009 чол. Тобто було юридично, навіть не фактично, підтверджено співробітництво з німецькими окупаційними військами лише 0,4 відсотка від кількості виселених.

З 151720 кримських татар, спрямованих в травні 1944 року в Узбецьку РСР, в дорозі до місць поселення померло 191 людина. З моменту депортації по 1 жовтня 1948 року померло 44 887 чоловік з числа виселених з Криму [9], тобто 20% виселеного контингенту. Відсоток померлих набагато більший чим втрати цивільного населення на окупованих фашистами територіях.

У НКВС СРСР поступала значна кількість заяв від офіцерів і бійців Червоної Армії, які просили про звільнення із спеціального поселення своїх родичів. Із виселених з Криму (татар, греків, вірмен, болгар та ін.) за станом на вересень 1948 року було звільнено від спеціального переселення лише близько 1000 чоловік (0,44 відсотка від виселених), з них 581 (0,26 відсотка) з правом проживання в Криму.

Рішення про виселення народів мотивувалися співпрацею частини їх представників з фашистськими окупантами. Подібне мотивування, наслідком якого було позбавлення цілих народів їх історичної Батьківщини, було жахливим саме по собі. Звинувачення в зраді, дійсно здійсненій окремими групами кримських татар, було поширене на увесь кримськотатарський народ.

У операціях у Криму брало участь 23 000 бійців і офіцерів військ НКВС і до 9000 чол. оперативного складу органів НКВС-НКДБ. Тобто 32 тис. військовослужбовців замість того, щоб воювати на фронті, воювали із власним народом.

За роки Другої світової війни український народ зазнав дуже великих втрат. Військові втрати склали 2,5 млн. чол. Крім того, 6,5 млн. чол. загиблих склали військовополонені і мирне населення. По відношенню до загальних втрат

СРСР це складає біля 34%. Якщо до них додати вторинні демографічні втрати (померлі від хвороб і голоду, депортовані, емігранти, втрати в природному прирості населення), то загальні демографічні втрати складуть приблизно 14,5 млн. чол.

Життя кожної людини неповторне і безцінне. Коли гинуть мільйони людей назавжди зникають цілі світи.

Ми маємо пам'ятати про гіркі втрати України у воєнні лихоліття. Це допоможе нам бути сильнішими перед труднощами сьогодення та більше відповідальними за майбутнє наших дітей і онуків.

Необхідно поважати, цінувати і оберігати кожного громадянина України, як найвищу цінність держави, незалежно від його національності, віросповідання та політичних поглядів.

ДЖЕРЕЛА

1. Вторая мировая война / Пер. с немецкого. М., 1997 г.;
2. Великая Отечественная война 1941-1945. Энциклопедия. – М.: 1985г.;
3. Война. Мифы СССР. 1939-1945. В.Р. Мединский. – М.: «ОЛМА Медиа Групп». 2011 г.;
4. «Гриф секретности снят». Потери ВС СССР М.1993 г.;
5. Демографический энциклопедический словарь, – М.: 1985 г.
6. Кваша А.Я. О методике определения людских потерь в Великой Отечественной войне // Социол. исслед. 1990 г. № I.;
7. Козлов В.Н. О людских потерях Советского Союза в Великой Отечественной войне 1941-1945 годов //История СССР. 1989 г. № 2.;
8. Крым многонациональный. Вопросы и ответы. Вып.1. / Сост. Н.Г.Степанова. Симферополь, 1988 г.;
9. Земсков В. Н. Спецпоселенцы в СССР, 1930-1960. – М.: Наука, 2005.;
10. Максудов С. Потери населения СССР в годы Второй мировой. «Население и общество» 1995 г.;
11. Мобилизационное управление ГОМУ Генштаба ВС РФ, д. 142, 1991г.;
12. Людские потери СССР в Великой Отечественной войне. – СПб.: 1995г.;
13. Население СССР за 70 лет. Под редакцией Рыбаковского Л. Л. – М.: 1988 г.;
14. Полян П. М. Жертвы двух диктатур. Остарбайтеры и военнопленные в третьем рейхе и их репатриация. - М.: 1996 г.;
15. Россия и СССР в войнах XX века. Потери вооруженных сил. Статистическое исследование под общ. ред. Г.Ф. Кривошеева. – М.: «ОЛМА-ПРЕСС», 2001 г.;
16. Смирнов Е.И. Фронтовое милосердие. – М.: 1991 г.;
17. Соколов Б. Цена Победы. Великая Отечественная. Неизвестное об известном. – М.: 1991 г.;
18. Соколов Б В. Правда о Великой Отечественной войне. СПб., 1998 г.;
19. Шевяков А.А. Гитлеровский геноцид на территориях СССР//Социол. исслед. 1991 г. № 12.;
20. Шевяков А.А. Жертвы среди мирного населения в годы Отечественной войны // Социол. исслед. 1992 г. № 11.;
21. Чебыкина Т. Депортация немецкого населения из европейской части СССР в Западную Сибирь (1941-1945 гг.);
22. Чуев С. Украинский легион. – М.: Ягуза, 2006 г.

Юрій БАДАХ,
доктор істор. наук,
професор кафедри філософських
та соціальних наук
Київського Національного
торгово-економічного
університету

РАДЯНСЬКО-ІРАНСЬКА ВОЄННО-ПОЛІТИЧНАЯ КРИЗА (1945-1946 рр.)

У статті розглянуті радянсько-іранські відносини з 1941 по 1946 рр. Показаний південний маршрут постачання союзниками ОВТ по ленд-лізу через Перську затоку та висвітлено, що робилось в Ірані для його функціонування. Зроблений аналіз причин виникнення кризи між СРСР та Іраном у 1945- 1946 роках, що стало одним із епізодів початку «холодної війни», яка закінчилась не на користь Радянського Союзу.

Ключові слова: відносини, війська, Іран, криза, нафтові концесії, Північний Азербайджан, постачання ОВТ по ленд-лізу, союзники.

Бадах Ю., Советско-иранский военно-политический кризис 1945-1946 год. Рассмотрены советско-иранские отношения с 1941 по 1946 год. Показан южный маршрут поставок союзниками ОВТ по ленд-лизу через Персидский залив и, что делалось в Иране для его функционирования. Сделан анализ причин возникновения кризиса между СССР и Ираном в 1945-1946 годах, что стало одним из эпизодов начала «холодной войны», который закончился не в пользу Советского Союза.

Ключевые слова: отношения, войска, Иран, кризис, нефтяные концессии, Северный Азербайджан, поставки ОВТ по ленд-лизу, союзники.

Badah Y., Military and political Soviet- Iranian crisis, 1945-1946.

This article analyzes the relationship between Soviet Union and Iran during 1941-1946. It shows the southern route of the ally's vital supplies of weapons and military equipment through the Persian Gulf and also the activity of Iran for its functioning. It proposes the analysis of the reasons of the appearance of Soviet- Iranian crisis in 1945-1946, which became one of the causes of the beginning of the "cold war", that ended not in Soviet Union favor.

Key words: relationships, forces, Iran, crises, petroleum concessions, Northern Azerbaijan, vital supplies of weapons and military equipment, ally.

Відомо, що Іран зіграв особливу місію в політичних і дипломатичних акціях союзників по антигітлерівській коаліції. У 1943 р. в Тегерані відбулася зустріч “великої трійки” – лідерів США, СРСР, Англії, на якій Й.Сталін між іншим заявляв, що війну не можливо виграти без американської промисловості [3, с. 330]. Через Іран і Ірак в роки Другої світової війни, в СРСР (Азербайджан, Армению, Туркменію) пройшло близько 24 % всіх поставок озброєння та військової техніки (ОВТ) по ленд-лізу, яке у один з самих важких періодів війни для Радянського Союзу, осінь 1942 р. направлялось прямо на Кавказ і під Сталінград [4, с. 27].

Проте разом з тим є ще ряд подій, що відбулися у радянсько-іранських відносинах у 1941-1946 рр., які маловідомі не тільки масовому читачеві, але і історикам.

В серпні 1941 р. радянські та англійські війська без дозволу керівництва Ірану увійшли з боями в країну та пробули там до 1946 р. До цієї пори невідомо, які людські втрати при цьому понесла Червона армія? Мало хто знає, що у 1942 р. в найкритичніший для СРСР період, англійці неодноразово висловлювали готовність безпосередньо брати участь в боях на радянській території – південному крилі радянсько-германського фронту, роблячи спробу отримати згоду Й.Сталіна на ввід англійських військ і авіації в Закавказзя. Однак він відмовив запідозрюючи англійців в далекоїдучих прагненнях укріпитися в цьому регіоні після війни [6, с. 20]. Під Сталінградом Червона армія втратила стільки людей скільки збройні сили США за всю Другу світову війну [7, с. 546].

Події, що відбувалися в Ірані у 1945-1946 рр. та викликали кризу, були одними з перших провісників початку “холодної війни” між Радянським Со-

юзом і Заходом. Шах Ірану Мохамед Реза Пехлеві в своїх мемуарах, виданих в Лондоні у 1960 р., писав, що “хоча її симптоми спостерігалися в інших районах земної кулі, історики підтверджують, що “холодна війна” фактично почалася в Ірані” [8, с. 118]. Саме в 1946 р. американці вперше пригрозили Радянському Союзу застосувати проти нього ядерну зброю, коли він не виведе свої війська з Ірану [1, с. 33].

Що ж відбувалося в Ірані під час перебування там військ СРСР, США, Англії?

Як і будь-яка інша криза, радянсько-іранська криза 1945-1946рр. мала свою передісторію. Все почалося з серпня 1941 р., коли радянські та англійські війська увійшли на територію Ірану [2, с. 110]. Це зробити запропонував Й.Сталін, якого «турбувала» велика концентрація німецької агентури, в тому числі і диверсантів, на території Ірану та висока імовірність приєднання цієї країни до германської вісі, що поставило б під загрозу південні кордони Радянського Союзу [11, с. 80].

В своїй праці Ж.Б. Дюррозель відмічає, що більше 2 тис. німців проживали в Ірані у 1941 р., а німецька п’ята колона була дуже активною тому британські комунікаційні лінії та експлуатація нафтових родовищ англійських компаній були під загрозою. [3, с. 33]

Пізніше з серпня 1941 р. визначилась і інша, не менш важлива причина обумовлена необхідністю присутності союзних військ в Ірані. Це військові поставки в СРСР по програмі ленд-лізу. Крім північних портів Радянського Союзу вони йшли через Далекий схід та повинні йти ще третім шляхом на південь СРСР через Тихий і Індійський океани та Перську затоку [5, с. 311]. Відомо також, що Й.Сталін давно хотів щоби сферою впливу СРСР була тери-

торія Ірану, спочатку північного, а далі аж до Перської затоки. Про це ще йшла мова у листопаді 1940 р. під час переговорів В.Молотова з А.Гітлером і останній погодився з цим [9, с. 12]. А тут така негода.

Англійський та радянський уряди за спільною згодою 17 серпня 1941 р. звернулися до керівництва Ірану про вислання з країни німецьких підданих, але іранський уряд відмовився, посилаючись на свій нейтралітет та інші причини. Тоді союзники прийняли рішення перейти до воєнних акцій, попередив про це іранців діючи негайно 25 серпня 1941 р. радянські війська (44-а та 47-а армії) вступили на територію Північного Ірану в так звану провінцію Іранського Азербайджану. Через два дні війська Середньоазійського військового округу перетнули радянсько-іранський кордон на тисячокілометровій ділянці від Каспійського моря до Зульфугара, в складі яких була 53-я окрема Середньоазійська армія. 31 серпня в районі іранської Астарті був висаджений десант в складі дивізії, полку та артилерійського дивізіону, а в порти Пехлеві, Ноушерх, Бендершах увійшли радянські канонірські човни з 2,5 тис. десанту на борту [6, с. 19]. Радянські частини входили в Іран з боями, вступаючи в зіткнення з регулярними військами іранської армії. які чинили невеликий опір.

Англійські війська вступили на територію Ірану також 25 серпня 1941р., рухаючись двома колонами – з Басри на Абадан і на нафтові промисли в районі Ахваза; друга з Багдада на нафтові промисли в районі Занекена і далі на північ [11, с. 41]. 31 серпня 1941 р. англійські та радянські війська з'єдналися.

Союзні уряди повідомили керівництво Ірану, що оскільки іранський уряд відмовився задовольнити їхню вимогу, вони змушені вжити воєнних заходів,

хоча не зазіхають ні на територіальну цілісність Ірану, ні на його незалежність. Союзники уточнили зони окупації, залишивши фактично Тегеран і Мешхед нейтральними, але 17 вересня союзні війська увійдуть і туди.

Союзники вимагали від іранців надати їм засоби для транспортування військового спорядження, та наполягали, щоб німці, за винятком дипломатів, були не вислані, а передані англійській та радянській військовій владі. Деякі з німців зуміли сховатись і організувати мережу опору. Відбулися чисельні акти саботажу і через повстання деяких іранських племен. Проте все пізніше припиниться і з Ірану будуть вислані навіть дипломатичні місії не тільки Німеччини, але і їх сателітів. 16 вересня 1941 р. шах Ірану настроєний пронимецьки зрікся свого трону, передавши його своєму сину Мохамеду Реза Пехлеві та сам виїхав з країни. В 1944 р. він помре в Йоханесбурзі [3, с. 342].

Новий іранський уряд хоча був призначений і ображений на союзників, намагався створити в країні відносно демократичний режим, допомогти окупаційним державам і навіть стати їхнім союзником.

Англійці допомогли Радянському Союзу в організації південного маршруту поставок озброєння та воєнної техніки (ОВТ) від Перської затоки до Каспія не тільки по залізній дорозі, але і по автомобільній магістралі, яку пізніше збудують США.

В кінці 1942 р. також без дозволу керівництва Ірану в країну були введені війська США. До 1944 р. кількість військ США в Ірані виросла до 30 тис.

В січні 1942 р. був підписаний англо-радянсько-іранський договір по якому СРСР та Англія зобов'язувалися поважати територіальну цілісність

Ірану, захищати його від агресії зі сторони Німеччини, утримувати на території Ірану сухопутні, морські та воєнно-повітряні сили та вивести їх у шестимісячний термін після закінчення воєнних дій з Німеччиною. Союзники обіцяли підтримувати економіку Ірану та допомогти подолати труднощі, які виникли у зв'язку з війною. В обмін на це Іран повинен був співпрацювати з союзниками підтримуючи своїми збройними силами внутрішню безпеку на своїй території. У вересні 1943 р. Іран навіть “оголосить війну” Німеччині [5, с. 318].

По мірі змін обстановки на фронті, особливо у важкі дні осені 1942 р., частина радянських з'єднань була перекинута з Ірану на загрозові ділянки радянсько-німецького фронту. Ті радянські частини, що залишилися в Ірані приймали активну участь у транспортуванні військових вантажів.

Як вже було відмічено вище Й.Сталін відмовив англійцям на ввід їх військ в Закавказзя, щоб допомогти Червоній армії. Замість цього Ставка ВГК по його команді перекинула в Закавказзя з Середньої Азії та інших місць, в тому числі Ірану, всі резерви що були [6, с. 20].

Перський коридор зіграв в роки війни велику роль по перевезенню військових вантажів в рамках програми ленд-лізу. Майже дві третини від загального числа всіх машин, поставлених в роки війни, пройшли саме цим шляхом. До осені 1942 р. життєдіяльність всіх транспортних комунікацій в Ірані, які були погані, забезпечували тільки англійці, але з жовтня 1942 р. США взяли контроль за комунікаціями: роботою портів, аеродромів, залізних і шосейних доріг. В березні 1943 р. до США перейшов контроль і за роботою Трансіранської магістралі та портів у Перській затоці. [4, с. 30]

Взагалі західні союзники зробили велику роботу по покращенню інфраструктури Ірану. Так, англійці здійснили роботи по підготовці державної Трансіранської залізної дороги в південній частині Ірану для перевезення вантажів для СРСР. Американська будівельна фірма почала будувати шосе від Хоремшехра на північ і залізничної гілки від Ахваза до цього порту з відгалуженням на Танума. Була проведена реконструкція портів в Хоремшехрі, Бендер – Шахпурі та Басрі. Прямо в порту Хоремшехр з'явилися авіа- та автоскладальні заводи, в порту Бушир – автоскладальний завод. Там збирали: “Віліси”, “Студебекери”, “Доджі” та інші моделі автомобілів. В червні 1943 р. також зробили виробництва в Шуайбе (Ірак) і містечку Андимешк, що лежало на Трансіранській залізничній магістралі. На всіх автоскладальних підприємствах робили місцеві жителі, а адміністрація заводів складалось з американців та англійців, а приймали продукцію радянські військові фахівці [4, с. 33].

В іранські та іракські порти автомобільна техніка прибувала на вантажних суднах у вигляді складальних комплектів – в ящиках. Збирали автомобілі на березі в барачних містечках. З лютого 1942 р. через Перську затоку в СРСР почало поступати приблизно 2 тис., а з 1943 р. – від 5 до 10 тис. автомашин у місяць. Перша колона відбула в СРСР 23 лютого 1942 р. з Бушира [6, с. 21].

Пeregін машин більше чим на 2 тис. км. через гори і рівнини, часто по бездоріжжю, виявився дуже складним. Колони в складі 40-50 машин йшли на північ своїм ходом. Командували колонами радянські офіцери і сержанти, а шоферами були в більшості іранці і араби, які були слабо підготовлені водінню. Охорону траси південніше Тегерану

несли в основному індійські військові підрозділи. Всі машини були сильно завантажені, везли запасні частини, зброю, продовольство та інші товари, що поставлялися союзниками по ленд-лізу. Марші здійснювались по вузьким гірським дорогах, через круті перевали, через пустелю. На трасах з'являлись озброєні банди, що здійснювали диверсії, збройні напади.

Особливо важким завданням була доставка в Радянський Союз авіаційної техніки: літаки чи збирали на заводах в Ірані та Іраку, і переганяли по повітряно на радянські аеродроми, чи направляли на машинах у розібраному вигляді, а потім збирали на радянських авіазаводах. В Маргіле була створена спеціальна авіаційна база, а проміжна в Тегерані. В Азербайджані в СРСР були також підготовлені аеродроми для прийому літаків, їх технічного обслуговування та підготовки льотчиків.

Робота велась в тяжких кліматичних умовах і вимагала великої напруги. Вона починалась в 3-4 годині ранку і закінчувались в 11 годин дня. В інший час робити було фізично неможливо. Спочатку зборку літаків здійснювали англійці, а з 1943 р. почали притягати радянських спеціалістів. Тільки за один рік з липня 1943 – по липень 1944 їм вдалося зібрати і відправити в СРСР біля 2900 літаків [4, с. 131].

Після відкриття союзниками другого фронту у Франції поставки в СРСР південним маршрутом поступово пішли на спад і в жовтні 1944 р. припинились. Всі ленд-лізівські поставки здійснювались тепер тільки через північні і далекосхідні порти СРСР.

Треба відмітити і “нафтову проблему”, яка виникла серед союзників в Ірані. Відомо, що крім військових спеціалістів на території Ірану, насам-

перед на півночі, робив і цивільний персонал з СРСР. Провівши геологічну розвідку радянські спеціалісти доповіли в Москву про перспективні нафтові родовища на півночі Ірану, які зникались з родовищами в Азербайджані та Туркменії і для їх промислової розробки треба великих капіталовкладень і головне “відчуження” частини іранської території. До 1943 р. в Ірані було дві спільні нафтові компанії. На південному заході “англо-іранська” і поблизу Семнана велика радянсько-іранська.

Американців та англійців особливо турбувала нафтова проблема. З кінця 1943 р. початку 1944 р. дві американські нафтові компанії і одна англійська “Шелл” почали при допомозі своїх послів переговори з іранським урядом в Тегерані про надання їм нафтових концесій на півдні Ірану, в Білужистані, Це все стурбувало Москву і прискорило роботу над підготовкою нового проекту договору про заключення теж нафтової концесії з Іраном. Л. Берія особисто займався цим проектом, наполягаючи весною 1944 р. щоби Об'єднання – радянська-іранська нафта і новий договір про концесію мав як можна більше земель в Північному Ірані для розробки нафти, які б займали територію п'яти провінцій, що прилягали до радянсько-іранського кордону. Тому він пропонував “енергійно взятися” за переговори з Іраном, підозрюючи англійців та американців, які можуть протидіяти Радянському Союзу [6, с. 24]. Проте нафта не була для Москви головним питанням, тому що Радянський Союз по нафтових ресурсах в той період був самодостатнім, але СРСР мав бажання міцніше прив'язати Тегеран до радянської політики, не допустити створення блоку капіталістичних країн на своїх південних кордонах. Хоча в Кремлі все

ж розуміли значимість нафти як основного стратегічного енергетичного ресурсу будь-якої країни. Тому Радянський Союз розгорнув боротьбу за іранську нафту у двох напрямках: отримати доступ до нафти і не дати іншим державам володіти нафтовими ресурсами Ірану. Саме тут проявилася характерна риса радянської політики – ні в чому, навіть у самому малому не поступатися західним державам.

Проте переговори радянської урядової комісії, яка прибула в Іран у вересні 1944 р., по укладанню нової нафтової концесії не привела до успіху, як і перемови англійців і американців з іранцями. Голова радянської комісії – заступник народного комісара з питань закордонних справ С. Кавтарадзе заявив протест проти відмови надання СРСР нафтової концесії, зібравши в Тегерані прес-конференцію і заявивши протест про неляльоне і недружнє ставлення уряду до Радянського Союзу, апелюючи безпосередньо до іранської громадськості. Делегацію СРСР підтримала партія “Туде” (прокомуністична партія, що перетворюється в “Азербайджанську політичну партію” – діяла в Іранському Азербайджані) організував масові демонстрації під захистом присутніх у Ірані радянських військ. 8 листопада іранський уряд подасть у відставку. 2 грудня 1944 р. вже Іранський парламент – меджліс також відмовив як СРСР, так і США та Англії, в цьому питанні.

Іран не мав особливих симпатій до Радянського Союзу, а правлячі кола Ірану були схильні до того, щоб у своїй післявоєнній політиці робити ставку на США, бачивши в них надійну протизагу традиційному впливу Лондона і Москви. І американці скористались цим взявши контроль над економікою Ірану. Саме американці і виступили в ролі го-

ловного радника Уряду Ірану, по “наданню СРСР” нафтової концесії на півночі; хоча в Москві вважали винних у цьому англійців.

Правлячі кола Англії були стурбовані укріпленням позицій СРСР в Ірані, що відбулися за роки війни, розглядаючи Іран як власну сферу впливу. Головні надії на зміни положення СРСР вони пов’язували з закінченням війни і виводом радянських військ з північних провінцій.

Але Москва саме тут побачила свій шанс. В її розпорядженні залишився ледь не єдиний важель тиску на іранський уряд з питання про нафтову концесію – затягування виводу військ.

В травні 1945 р. чисельність іноземних військ в Ірані була наступна: англійських приблизно 23 тис. чоловік; американських – 4 тис.; радянських – 30 тис. [4, с.86]. 19 травня 1945 р. іранський уряд звернувся до Англії, США, СРСР з пропозицією про достроковий вивід їх військ з країни, мотивуючи це закінченням війни з Німеччиною.

Англії стурбовані перспективою закріплення “проникнення” СРСР в Іран, підтримали пропозицію Ірану і 31 травня звернулися до уряду Радянського Союзу підтримати пропозицію іранців про достроковий вивід союзних військ з цієї країни. Але радянська сторона мовчала. 14 червня 1945 р. на лист американського посла в СРСР радянському уряду про закінчення місії американського командування в Перській затоці та заходи по скороченню збройних сил США в Ірані. Радянський Союз теж не відповів.

Лише на Постдамській конференції 1945 р. англійській делегації вдалось “привернути увагу” Й.Сталіна до свого плану триступеневого виводу військ, які спочатку повинні були виведені з Теге-

рану, а потім – із всього Ірану. Винятком повинні стати Абадан, де залишалися англійські війська, і зони на північно-сході і північно-заході країни, де залишилися радянські війська. За цим повинен був послідувати повний вивід військ зі всього Ірану. Але троє союзників домовилися тільки у відношенні до Тегерану. Ситуація поступово переходила до гострого протистояння вчорашніх союзників.

Північний Іран керівництвом СРСР був віднесений до сфер радянських національних інтересів. Відділ зовнішньої політики ЦК ВКП(б) активно підключився до реалізації економічних і політичних планів СРСР що оформилися до кінця війни у відношенні Ірану. Радянським керівництвом, з урахуванням зберігаючої воєнної присутності, була зроблена ставка на підтримку національно-визвольного руху в Північному Ірані, що мав глибокі історичні коріння. Тут, в Іранському Азербайджані, де проживало 4,5 млн. азербайджанців були особливо всі біди Ірану – голод, неграмотність, безробіття. Однак всі спроби азербайджанців виступити за свої права жорстко подавлялись місцевою владою. Центральна влада не рахувалась теж з потребами цієї провінції, вивозячи з неї сільськогосподарську продукцію. Азербайджанці не могли розвивати своєї культури: їм було заборонено мати школи з викладанням на рідній мові, видавати книги, газети. Все діловодство велось на перській мові, яку більшість населення не знала.

З закінченням війни ситуація тільки погіршилась. Жандармерія і армія фактично приступили в Іранському Азербайджані до розгрому профспілок, редакцій прогресивних газет, до розгону мітингів і демонстрацій [3, с. 362].

В кінці серпня 1945 р. озброєні загони народної партії Ірану (партія Туде)

зробили спробу оволодіти Тебрізом – столицею Іранського Азербайджану, де дислокувався і штаб радянських окупаційних сил. При підтримці радянських військ повстанці захопили ряд урядових будівель, після чого керівництвом партії був виданий маніфест з вимогою надати іранському Азербайджану адміністративну і культурну автономію. Спроби іранського уряду подавити повстання направивши в Тебріз жандармські підрозділи закінчився тим, що вони не були допущені в радянську зону окупації. Проте в кінці вересня 1945 р. функціонери партії Туде дали згоду покинути захоплені урядові будівлі.

Ще 6 вересня 1945 р. в Іранському Азербайджані була створена демократична партія (ДП), в яку влилася партія Туде і робочі союзи Азербайджану. Основними вимогами Демократичної партії були національна і культурна автономія в межах Ірану і введення в офіційне користування азербайджанської мови.

Москва активно підтримала Демократичну партію, програма якої найбільш повно відповідала її теперішнім інтересам. Ядро цієї партії складали колишні комуністи.

На випадок отримання автономії Іранським Азербайджаном, етнічні зв'язки з Радянським Азербайджаном, та політичний вплив СРСР в Ірані і на всьому Середньому Сході міг би значно посилитись.

16 листопада 1945 р. при підтримці радянських військ збройні формування Демократичної партії підняли повстання, висунувши в якості головної вимоги, надання іранському Азербайджану автономії. Спроби іранського уряду подавити повстання за допомогою військ закінчилося їх зупиненням радянськими військами.

19 листопада іранські війська кількістю до 1,5 тис. чоловік, що були направлені знов, були фактично блоковані радянським гарнізоном в Казвіні. При сприянні радянської сторони в Іранському Азербайджані були створені загони народного ополчення, які перекрили всі дороги, що зв'язували Іран з провінцією.

21 листопада в Тебрізі на засіданні Всенародних зборів Азербайджану, було прийнято Декларацію, яка адресована меджлису, уряду і шаху, з вимогою надати Іранському Азербайджану автономії в складі Ірану з власним урядом і національним парламентом. В Іранському Азербайджані відбулися вибори в меджлис і 12 грудня 1945 р. відбулося перше його засідання, де лідер Демократичної партії Пишеварі очолив уряд і почав соціалістичні перетворення.

Розпорядження уряду Пишеварі, не підкріплені рішенням центральної державної влади, викликали жорстокі та криваві зіткнення у окремих населених пунктах Ірану. Незабаром дії Демократичної партії Іранського Азербайджану, фактично направлені на розподіл країни, підняли проти неї, як і проти Москви, основні політичні сили Ірану. Але на території Іранського Азербайджану знаходились радянські війська, які не дозволяли іранському уряду ввійти в північні райони країни в додаток вже знаходившимся там регулярним іранським військовим частинам і жандармерії ще додаткових урядових військ. В результаті радянсько-іранські відносини стали ще гіршими.

Тегеран вимагав виводу радянських військ, але Москва заявляла, що перекидання Тегераном нових урядових підрозділів в район конфлікту лише посилисть безпорядки і може привести до кровопролиття, проте радянський уряд вводить "в Іран ще додатково війська

для посилення охорони порядку і забезпечення безпеки своїх кордонів" [10, с. 61].

Однак до прямого збройного протистояння між радянськими та іранськими військами справа не дійшла. В СРСР ураховували, що все це могло перерости у воєнне зіткнення з США та Англією.

Тегеран хотів винести своє питання на грудневу 1945 р. Московську нараду міністрів закордонних справ, але радянські співробітники з Народного комісаріату іноземних справ були згодні включити в неї іранську проблему лише при умові розгляду питання про вивід англійських військ з Греції і американських – з Китаю. Для західних столиць такий підхід був однозначно неприйнятним. Тоді Іранський уряд виніс питання про вивід радянських військ в ООН, сподіваючись і на допомогу США.

У Вашингтоні взагалі події в Ірані і Туреччині однозначно тлумачили як спробу СРСР зламати останній бар'єр і піти на південь – до Індії та інших колоній Англії, які остання вже не в змозі була захищати. І для цього у американців були всі підстави, тому що в першу чергу це зробив Радянський Союз ще на Постдамській конференції, пред'явивши територіальні претензії до Туреччини та внісши пропозицію про спільну оборону чорноморських проток, запропонувавши розмістити радянські війська на Босфорі і Дарданелах [12, с.91].

Розуміючи вразливість своєї позиції, Москва робила всі зусилля, щоб уникнути публічного обговорення іранського питання. 19 січня 1946 р., на засіданні Генеральної Асамблеї ООН, що пройшла в Лондоні, коли іранське керівництво передало лист про розслідування фактів "втручання СРСР у внутрішні справи Ірану" радянська дипломатія отримала вказівки "повернути" іранське

питання в русло двосторонніх відносин. Хоча в наступних переговах Москва продовжувала настоювати на своїй пропозиції 1944 р., про надання СРСР нафтових концесій в Північному Ірані. В свою чергу досягнення стабілізації в Іранському Азербайджані і як наслідок – вивід радянських військ Кремль на прямому ув'язував з необхідністю перемов Тегерану з азербайджанськими лідерами.

Тим часом політико-дипломатична ситуація навколо Ірану складалась явно не на користь Москви. До 1 січня 1946 р. Іран покинули американці, англійці збиралися це зробити до 2 березня.

Радянський Союз через ТАРС повідомив, що готовий до 2 березня почати виводити свої війська з “відносно спокійних” північних районів Ірану [5, с. 321].

4 і 5 березня 1946 р. радянські танкові колони почали рух у трьох напрямках: до кордонів з Туреччиною і Іраком, а також до Тегерану. Ці заходи зустріли жорстоку реакцію не тільки Ірану, але провідних столиць. Уряд Ірану 18 березня 1946 р. в гострій формі поставив перед Радою Безпеки питання про негайну евакуацію всіх радянських військ. Москва робила спроби відкласти проведення засідання Ради Безпеки хоча б до 1 квітня. Коли це не вдалось, радянський представник А. Громико покинув засідання ради. Тиск Москви на Іран ні до чого не приводив. Західні країни зайняли жорстку позицію, а суспільна думка була негативною. Це змусило Кремль піти на поступки і 24 березня Москва повідомила, що радянські війська будуть виведені з Ірану протягом 5-6 тижнів.

В рамках досягнутого компромісу Тегеран дав згоду тільки на створення змішаної радянсько-іранської нафтової угоди.

Щодо Іранського Азербайджану Тегераном були висловлені формальні наміри урегулювати взаємні відносини з національним урядом цієї провінції. Хоча іранський уряд наполягав, щоб офіційною мовою там була перська, а не азербайджанська, він дозволив вести діловодство на двох мовах, обіцяв свободу діяльності суспільних і профспілкових організацій, не застосовувати репресій у відношенні населення і лідерів національно-визвольного руху, погоджувався збільшити представництво Іранського Азербайджану в меджлісі пропорційно чисельності населення провінції.

У травні 1946 р. евакуація радянських військ та майна з території Ірану була повністю завершена [12, с. 50].

Відразу іранський уряд забув всі раніше досягнуті домовленості з Москвою. Вже 21 листопада уряд вводить у всі провінції, включаючи Іранський Азербайджан, війська. 11 грудня 1946 р. після вводу військ в Іранському Азербайджані національно-демократичний рух був жорстоко подавлений як і в Іранському Курдістані. Новий склад меджліса відмовився ратифікувати радянсько-іранську угоду про спільне нафтове товариство.

В Москві були розлючені, і у відповідь зробили ставку на іранських курдів, організувавши бази підготовки бойовиків на території радянського Азербайджану. Головна їх ціль полягала у розпалюванні повстання на території Іранського Курдістану.

У 1947 р. озброєні загони курдів чисельністю до 2 тис. чоловік під командуванням мулли М.Барзані перейшли кордон з Іраном і вступили у бій з шахськими військами на території Іранського Азербайджану, однак відійшли під уда-

рами регулярних іранських частин. Барзані наполягав на формуванні курдських бойових формувань, але реалізувати цей план не вдалося. Курдів готували і націлювали на проведення диверсійних операцій на Близькому Сході, в тому числі виведення з ладу нафтопроводів на території Іраку, Ірану і Сирії у випадку виникнення воєнних дій чи прямої загрози ядерного нападу на СРСР. Проте створити Курдську державу не поспішали ні СРСР, ні США, ні Англія [3, с. 404].

Таким чином, підтримка Радянським Союзом опозиційного етнополітичного руху в Ірані привела до виникнення радянсько-іранської кризи 1945-1946 рр.

В радянсько-іранській кризі 1945-1946 рр. СРСР в якості приводу для потайного втручання робив спробу використати іредентистську (воз'єднальну) проблему. Однак азербайджанський

іредентизм в Ірані як національний рух знаходився на низькому рівні.

Це був випадок, коли навіть фактор присутності радянських Збройних сил не став головним для вирішення кризи на користь СРСР.

В цілому наслідки "іранської кризи" далеко вийшли за регіональні рамки. Події навколо Ірану вплинули на становлення тих компонентів післявоєнної системи міжнародних відносин, які склали основу політики "холодної війни".

Українському керівництву, враховуючи важкий політичний, економічний та соціальний стан в державі, при спробі поділити країну, треба спиратися на міжнародну спільноту, органи безпеки ООН, Євросоюзу та ін. організації, вести виважену політику в середині держави, пам'ятаючи про кризи.

ДЖЕРЕЛА

1. Бадах Ю.Г. "Холодна війна" та її виміри. / Ю.Г. Бадах. – К.: КНТЕУ, 2009. – 457 с.
2. Доронина Н.И. Международный конфликт. / Н.И. Доронина. – М.: МО, 1991. – 242 с.
3. Дюррозель Ж.Б. История дипломатии від 1919 року до наших днів: пер. з фр. / Ж.Б. Дюррозель – К.: 2005. Основи, – 903 с.
4. Зорин Л.Н. Особое задание. / Л.Н. Зорин. – М.: Политиздат, 1987. – 372 с.
5. История внешней политики СССР 1917-1980. т.2. / Под. ред. А.А. Громыко, Б.Н. Пономарева. – М.: Наука 1981. – 419 с.
6. Лавренев С. Советский Союз в локальных войнах и конфликтах. / С. Лавренев, И. Попов – М.: Астрель 2003. – 778 с.
7. Магочій П.Р. Історія України. / П.Р. Магочій. – К.: Критика 2007. – 640 с.
8. Mohammed Reza Pahlavi, Shahanshah of Irak? Mission of my Country. – London., 1974. – 374 с.
9. Chubin Sh. and Zabin S. The Foreign Relations of Iran: A Developing state in a zone of Great-Power Conflict. Berkley and Los Angeles: University of California Press., 1974. – 312 с.
10. Советская внешняя политика в ретроспективе. – М.: Наука 1993. – 318 с.
11. Советско-английские отношения во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. т. 2. – М.: Политиздат 1983. – 349 с.
12. Wezch A. Russia at war 1941-1945. – London: Pan Books, 1964. – 496 с.

Віктор КАРПОВ,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільних наук
Національної академії
керівних кадрів культури
і мистецтв

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ТА ОПРАЦЮВАННЯ ЇЇ СИМВОЛІКИ

Стаття посвячена символіке одного из военных формирований Украины – Национальной гвардии. Раскрывается история создания Национальной гвардии Украины, возникновения и использования ее подразделениями символики, принципы ее построения. Утверждается, что символика возрожденной в 2014 году гвардии входит в единую систему военных знаков и символов Украины.

Article is devoted to the symbolism of one of the military units of Ukraine - National Guard. Opens up the history of creation of the National Guard of Ukraine, and the use of symbols of its units, the principles of its construction. It is argued that the symbolism Restored in 2014 Guard part of the unified system of the military insignia and symbols of Ukraine.

З проголошенням у 1991 році політики незалежності перед керівництвом молодшої Української держави постало питання про організацію системи захисту її суверенітету та територіальної недоторканності. І хоча на той час на території України перебувала значна кількість військ та озброєнь Збройних сил колишнього СРСР, все ж упевненості у їхній готовності до виконання завдань оборони держави не було. Розглядалося декілька концепцій побудови українсь-

кого війська. Однак до часу їх реалізації було прийнято рішення про сформування військових підрозділів національного характеру.

Таким військовим формуванням постала Національна гвардія України, яку створено рішенням Верховної Ради України від 4 листопада 1991 року [1, с. 771]. Як було зазначено в прийнятому законі, Національна гвардія України «є державним озброєним органом, створеним на базі внутрішніх військ,

покликанням захищати суверенітет України, її територіальну цілісність, а також життя та особисту гідність громадян, їх конституційні права і свободи від злочинних посягань та інших антигромадських дій» [2, с. 8].

Відповідно до закону, основними завданнями Національної гвардії були: захист конституційного ладу України, цілісність її території від спроб змінити їх насильницьким шляхом; участь у підтриманні режиму надзвичайного стану в порядку, передбаченому законодавством України; участь у ліквідації наслідків аварій, катастроф та стихійного лиха; формування в особовий період частин для охорони і оборони найбільш важливих державних об'єктів; надання допомоги прикордонним військам у затриманні порушників державного кордону України силами частин, дислокованих у прикордонних районах; участь у бойових діях по відбиттю нападу ззовні та захисту безпеки України; охорона посольств України в іноземних державах; участь у церемоніях, зустрічах та провадках офіційних представників іноземних держав, державних святах і торжествах.

До складу новоствореної Національної гвардії увійшли військові частини спеціального призначення, які дислокувалися на території України. За законом Національна гвардія підпорядковувалася Верховній Раді України. Її першим командувачем став полковник В. Кухарець, який приступив до виконання своїх обов'язків 30 жовтня 1991 року. [1, с. 798]. Згодом послідовно командувачами були генерал-лейтенант І. Вальків, генерал-лейтенант О. Кузьмук та

генерал-лейтенант О. Чаповський. Найбільшого розквіту гвардія набула у 1995 – 1996 роках під керівництвом генерал-лейтенанта Олександра Кузьмука. У цей час до її складу увійшли механізовані й танкові підрозділи, частина морської піхоти, розпочалося форму-

вання гірсько-стрілецьких частин, значно покращилося матеріально-технічне забезпечення.

У 1992 році підрозділи Національної гвардії брали участь у прикритті державного кордону з Молдовою у районі Придністров'я, де палала громадянська війна, у 1993 – 1994 роках гвардія стала стабілізуючим фактором утвердження державності у Криму, гвардійці ліквідували повені та стихійні лиха у Закарпатті та на Волині, забезпечували громадський порядок під час шахтарських заворушень у Донбасі.

Уже через декілька років після формування військові спеціалісти зауважили, що Національна гвардія стала високоефективним збройним формуванням України, здатним виконувати актуальні завдання у сфері національної безпеки та правопорядку.

Символіка Національної гвардії України через нетривалий час її існування та особливо через нерозвиненість на той час української школи символіки в історіографії відображена недостатньо. З даної тематики публікацій обмаль, а узагальнюючої праці з історії діяльності Національної гвардії України ще не з'явилося взагалі. Тож актуальним є проведення системних та всебічних досліджень за цією проблематикою.

Стосовно питання опрацювання символіки Національної гвардії України слід зазначити, що це був один із пріоритетів у роботі керівництва військовим формуванням. У липні 1992 року командувач Національної гвардії України генерал-майор гвардії В.О. Кухарець затвердив «погони та знаки відзнаки Національної гвардії України» [3, НДФ, № 4136] для форми одягу військово-службовців гвардії. І уже у першу річницю незалежності України національні гвардійці брали участь у парадах у місцях дислокації у новій формі.

Особливістю символіки Національної гвардії є те, що вона, при усьому розмаїтті, ґрунтувалася на принципі поєднання символіки територій розташування окремих підрозділів із функціональним тематичним символом підрозділу гвардії. Приміром, 3-й полк НГУ розмістив на своїй емблемі герб міста Харкова, а 5-й окремий полк НГУ – герб міста Львова. У практику діяльності формувань Національної гвардії було введено використання нарукавних знаків, які стали основним носієм символіки гвардії і є первістками військової символіки України.

Нарукавні знаки із символікою Головного управління командувача та п'яти дивізій Національної гвардії України із доволі вдалою композицією були запроваджені у 1992 році. Нарукавні знаки опрацьовані із використанням орнаменту у стилі українського бароко, а також символів історичних земель України, на території яких дислокувалися дивізії. Символами Головного управління командувача стали схрещені пернач та

булава, над якими розташований Тризуб, в обрамленні орнаменту у стилі українського бароко.

Для 5-ї Західної дивізії НГУ [4, с. 46] основним елементом нарукавного знака стало зображення лева – історичного символу земель Галичини, на території якої дивізія дислокувалася. Символіка Тернопільського батальйону 5-ї дивізії НГУ мала за основу давній герб Галичини – чорну короновану галку на білому (срібному) фоні. У 1996 році була затверджена символіка батальйону спеціального призначення «Скорпіон». Цікавим є девіз батальйону, розташований навколо зображення: «Де сила – там воля». Це слова гімну «Соколів» – першої молодіжно-патріотичної організації в Галичині, заснованої у Львові в 1894 році. «Соколи» були провісниками українського національного війська – Українських січових стрільців [5, с. 11].

Невеликі підрозділи дивізії також прагнули мати свої символи. У 1997 році дістала нарукавну нашивку рота з охорони дипломатичних і консульських представництв іноземних держав у Львові «Центуріон». У червні 1998 року була виготовлена емблема для сформованої у складі дивізії розвідувальної роти і спецпризначення (автор полковник М. Слободянюк). Символом роти став лев з герба міста Львова на фоні парашута.

У складі 7-ї Кримської дивізії НГУ була найбільша кількість підрозділів, які мали свою символіку, відображену у нарукавних знаках. Більшість знаків для Кримської дивізії розроблені В. Тамбовцевим-Лисенком та узгоджені командиром дивізії генерал-майором В.

Шевченком. При розробці символіки 7-ї дивізії НГУ автор опирався на національні традиції українського народу. Загальна емблема 7-ї дивізії НГУ являє собою зображення козака-характерника, прообразом якого став отаман Іван Сірко.

Фігура козака взята з репродукції великого художника-баталіста М. Самокиша і показує його готовість до завдання блискавичного і смертельного удару ворогові. За автором, якщо обертати нарукавний знак за годинниковою стрілкою навколо своєї осі, то руки з шаблями утворюють індоіранський (арійський) коловорот, що означає захист держави зусібіч і від будь-якого ворога. Ліва рука з шаблею позначає захист півдня України. Права – «Ми завжди на сторожі». На стрічці вміщено козацький девіз І. Сірка – «Наша правда на лезі шаблі». Також на стрічці зображена дата «1245» – це останній рік існування Київської Русі. Свою символіку мали й інші підрозділи 7-ї дивізії НГУ і, на відміну від 5-ї дивізії, вона була об'єднана єдиною формою. [7, 245 – 247]

Символіка 1-ї Київської дивізії мала зображення святого архистратига Михайла, що також є елементом герба міста. Після розформування дивізії цей символ використовувався частинами 24-ї бригади (м. Київ). Символом 3-ї Південної дивізії (м. Одеса) стало зображення лука із накладеною стрілою вістрям угору, розміщеного над хвилями моря. Після розформування дивізії нарукавний знак уживали частини 25-ї бригади (м. Одеса). Символом 2-ї Східної (м. Харків) і 6-ї дивізій (селище Башкирівка Харківської області) було обрано козака з

мушкетом. До появи власного нарукавного знака в Харківському військовому інституті Національної гвардії України використовувалася символіка 2-ї дивізії. 4-та Північна дивізія за символ обрала сокола, що тримає стрілу у своїх лапах. 26-та бригада – стрілу, яка вражає змія, та перехрещені гармати. 1-ша бригада (м. Павлоград) у центрі композиції

символіки розмістила малий Державний герб на лезі меча вістрям угору. Герб тримають два леви. Меч вістрям угору, покладений на перехрещені стріли, – символ окремого батальйону спеціального призначення «Грім».[9]

Аналіз символіки військових частин Національної гвардії України свідчить про те, що було опрацьовано систему символів на рівні командування гвардії та її дивізій, однак її характерною особливістю є відсутність системності та взаємодії символів на рівні підрозділів дивізії. Символ дивізії, за деяким винятком, не використовувався її структурними підрозділами і важко визначити за їхньою символікою, до якого з'єднання вони належать. Символи окремих підрозділів не були об'єднані у єдину систему і залежали від уподобань та смаків командування цих підрозділів. Очевидно, що процес запровадження системності символіки НГУ, продемонстрований символікою дивізій та Головного управління, не був завершений.

Національна гвардія України розробила та запровадила свій офіційний символ. Цей символ за формою подібний до герба. Він був уведений в дію наказом командувача гвардії за № 214 від 11

червня 1999 р. – за півроку до розформування Національної гвардії України. У описі символу зазначено, що він складається з чотирьох основних елементів: гербового щита, щитотримачів, навершя та стрічки з девізом. Гербовий щит синього кольору містить зображення малого Державного герба України, що спирається на перехрещені пірнач та булаву. Щитотримачами виступають святий архистратиг Михайло і лев, що загрозливо стоїть. Навершям слугує фігура золотавого сокола, який розправляє крила. Він сидить на гербовому щиті, тримаючи у лапах золотаву стрілу. Щитотримачі спираються на стрічку жовтого кольору, на якій розміщено девіз Національної гвардії України: «Відданість, честь, патріотизм» [6, с. 12].

Проаналізувавши матеріали стосовно запровадження символіки Національної гвардії України, доходимо висновку, що робота з опрацювання прапора гвардії не була проведена. Встановлено, що у військових частинах під час урочистих заходів та військових ритуалів використовувався Державний прапор України. Із запровадженням офіційного символу восени 1999 року було виготовлено штандарт командувача Національної гвардії України – квадратне полотнище синього кольору із зображенням на ньому символу гвардії.

До комплексу символіки Національної гвардії також належать нагрудний знак «Гвардія» та нагрудні знаки класної кваліфікації. Їх розробив художник Кидалов С. з міста Чернівці, де вони і були виготовлені. Всього було вироблено 5 тисяч знаків «Гвардія», 2550 знаків класної кваліфікації офіцерського складу й така сама кількість знаків класної кваліфікації для особового складу строкової служби.

Знак «Гвардія» являє собою зображення малого Державного герба України, накладене на схрещені мечі вістрями вгору. Над гербом розміщено напис «Національна», а під гербом – «гвардія». Ця композиція обрамлена вінком з дубового листа, перевитим стрічкою національних кольорів. Вінчає знак зображення орла перед злетом [2, с. 13].

Знак класної кваліфікації офіцерського складу – це зображення малого Державного герба України, накладене на схрещені мечі вістрями вгору. Над гербом розміщено напис «Національна гвардія України» на вузькій горизонтальній стрічці. Справа і зліва від гербового щита розпростерті крила. Над стрічкою зображено національний стяг України. Під гербовим щитом у ромбічному щитку – літера «М» або цифри «1», «2», «3», залежно від класу знака. Ром-

бічний щиток знизу обвитий лавровим листям.

Знак класної кваліфікації для особового складу строкової служби являє собою зображення малого Державного герба України, накладене на схрещені мечі вістрями вгору. Над гербом розміщено напис «Національна гвардія України» на вузькій дугоподібній стрічці. Справа та зліва від гербового щита розпростерті крила. Крила перетинає шеврон національних кольорів кутом униз. Під гербовим щитом у квадратному щитку – цифри «1», «2», «3», залежності від класу знака. Квадратний щиток знизу обвитий лавровою гілкою, зліва – зображенням полотнища національного стяга.

На клас спеціаліста Національної гвардії України, крім цифр, вказує також колір щитка: для першого класу він чорної емалі, для другого – синьої, для третього – зеленої. Як вважає дослідник Сергій Литвин, цим підкреслюється традиція кольорового позначення класу або ступеня відзнаки [2, с. 13].

11 січня 2000 року Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів України ухвалила рішення про розформування Національної гвардії України як військового формування, яке виконало поставлені завдання. Відповідний закон 27 січня 2000 року підписав Президент України Л. Кучма [2, с. 14]. З особового складу Національної гвардії, що становив 26 600 осіб, Міністерству внутрішніх справ України було підпорядковано 16 000 гвардійців, решта підрозділів з важким озброєнням передано до Міністерства оборони України.

Тож, аналіз діяльності Національної гвардії України в галузі символічного означення військових підрозділів засвідчує, що командуванню вдалося запровадити систему знаків, яка відповідала

функціональному призначенню військового формування. Повною мірою системному символіки запровадити не вдалося, нагородна система не створювалася, що пояснюється нетривалим часом функціонування та ліквідацією Національної гвардії України.

За своїм змістом символіка має національний характер. При її опрацюванні бралися за основу державні символи України. Символіка нарукавних знаків має елементи українського барокового стилю та історичних символів земель України. Офіційний символ Національної гвардії України показує готовість українського війська до захисту держави й відображає споконвічну ідею єдності регіонів України. Після розформування Національної гвардії України її символіку не використовували, і лише деякі її елементи ужито у символіці окремих підрозділів Збройних Сил України та Внутрішніх військ МВС України.

Разом з тим, історія Національної гвардії України продовжилась у 2014 році коли вона була відроджена на основі Внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України. Передумовою цьому постали історичні події на Майдані Незалежності у Києві і згодом воєнні дії у Криму та у Донецькій та Луганській областях. Звідси виникла потреба у символічному означенні новоствореного військового формування.

Виконуючий обов'язки Президента України, Голова Верховної Ради України Олександр Турчинов 12 травня 2014 року відповідно до статті 112 Конституції України Указом Президента України заснував емблему та прапор Національної гвардії України, бойові прапори оперативних територіальних об'єднань, з'єднань, військових частин, вищих навчальних закладів Національної гвардії України та штандарт командувача На-

ціональної гвардії України. Ця символіка постала на заміну символіці внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України і відповідно Указ Президента України від 28 січня 2002 року № 75 «Про символіку внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України» втратив чинність.[8]

Емблемою Національної гвардії України постав прямий рівносторонній хрест з розбіжними кінцями крапового кольору, в центрі якого у восьмиграннику темно-зеленого кольору вміщено зображення малого Державного Герба України. Пружки хреста і восьмигранника золотистого кольору.

Прапором Національної гвардії України є прямокутне полотнище синього кольору зі співвідношенням сторін 2:3, у центрі якого вміщено емблему Національної гвардії України. Сторони прапора, крім лівого краю полотнища, прикрашено бахромою золотистого кольору. На зворотній стороні полотнища розташовано напис «НАЦІОНАЛЬНА ГВАРДІЯ УКРАЇНИ», виконаний літерами золотистого кольору. Древо прапора дерев'яне, темного кольору. Верхівка древа прапора стріловидна з жовтого

металу, у центрі якої вміщено малий Державний Герб України.

Таким чином, встановлена символіка входить до усталеної системи символів військових формувань України об'єднаної єдиним знаком – хрестом. Однак при опрацюванні новітньої символіки не було враховано здобутки у розробці символіки Національної гвардії України раннього періоду, яка має за основу принцип поєднання символіки гвардії та територіальної символіки міст у яких дислокуються підрозділи. Неврахування такого досвіду призведе до виникнення символіки, яка матиме неофіційний характер, але буде більш повно відображати функції покладені на Національну гвардію України. Також слід звернути увагу на той факт, що уодноманітнення символіки військових формувань на основі використання об'єднуючого знака – рівнораменного хреста, як основи на яку покладається символ відповідного формування, призводить до зниження сприйняття такої символіки і, очевидно, що такий підхід до організації системи військової символіки України підлягає переосмисленню.

ДЖЕРЕЛА

1. Якимович Б. До питання про українську національну символіку / Б. Якимович // Тернопіль. – 1992. – № 5 – 6.
2. Литвин С. Нагрудні кваліфікаційні знаки України: довідник-каталог / С.М. Литвин. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. – 344 с.: іл.
3. Національний військово-історичний музей України. – НДФ. – № 7084; НДФ. – № 383; НДФ. – № 4136.
4. Слободянюк М. Символіка 5-й дивізії Національної гвардії України. 1992 – 2000 / М. Слободянюк // Форменная одежда (Однострій) [украинский униформологический журнал (на русском языке)]. – 2002. – № 7.
5. Мартин О. Відзнаки підрозділу Національної гвардії України «Скорпіон» / О. Мартин // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 1999. – Ч. 18.
6. Слободянюк М. Символ Національної гвардії України / М. Слободянюк // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 2000. – Ч. 22.
7. Карпов В. Військова символіка держави / В. Карпов, Д. Табачник. – К. : Либідь, 2007. – 296 с.; іл.
8. <http://www.president.gov.ua/documents/17635.html>
9. <http://www.uarmy.com.ua/emblem/index.php3?context=list&lang=U&no=8>

ДИСЕРТАЦІЇ З ВОЄННО-ІСТОРИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ, ЗАХИЩЕНІ У 2014 РОЦІ

1. **ОСТРІВ ХОРТИЦЯ ТА ЙОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНЕ ЗНАЧЕННЯ В ПРОЦЕСІ ВИНИКНЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦТВА**, дис.... д-ра істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **СОКУЛЬСЬКОГО Арнольда Леонідовича**, ст.н.с. Національного заповідника «Хортиця». Спецрада Д 27.053.01 у ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний ун-т ім. Г. Сковороди.

2. **КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ЗОНА ВІЙСЬКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ)**, дис.... д-ра істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ТИТАРЕНКА Дмитра Миколайовича**, ст. викладача кафедри філософії та політології Донецького юридичного інституту МВС України. Спецрада Д 35.222.01 в Інституті української історіографії ім. Івана Крип'якевича та Інституті народознавства НАН України.

3. **МЕЧІ ВІКІНГІВ**, дис.... д-ра істор. наук, спеціальність 07.00.04 – археологія, **АНДРОЩЮКА Федора Олександровича**, тимчасово не працює. Спецрада Д 26.234.01 в Інституті археографії НАН України.

4. **ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ В КРИМУ 1941-1944 РР. У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ**, дис.... д-ра істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ПОЛЯКОВА Володимира Євгеновича**, доцента Кримського інженерно-педагогічного ун-ту. Спецрада Д 26.235.01 в Інституті історії України НАН України.

5. **НЕУРЯДОВА СТАРШИНА УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ (СЕРЕДИНА XVII – 80-ТІ РОКИ XVIII СТ.)**, дис.... д-ра істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **КРИВОШЕЇ Ірини Іванівни**, зав. кафедрою історії культури та методики навчання гуманітарних дисциплін Уманського державного педагогічного у-ту ім. П.Тичини. Спецрада Д 27.053.01 у ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний ун-т ім. Г. Сковороди.

6. ВОЄННО-ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА ЗА ЛЬВІВ У 1919 РОЦІ: НА ПРИКЛАДІ ВОВЧУХІВСЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ, дис.... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **МАРЧЕНКА Ярослава Вікторовича**, викладача Академії Сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного. Спецрада К 48.125.02 у Національному у-ті «Острозька академія» МОН України. Науковий керівник – Ткачук П.П., д-р істор. наук, професор, начальник академії Сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного.

7. ЧЕСЬКІ ТА СЛОВАЦЬКІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ У РОСІЇ: ГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ (1914-1918 РР), дис.... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **ДМИТРИЄВОЇ Оксани Євгенівни**, вчителя історії Харківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступеня № 8. Спецрада Д 64.051.10 у Харківському національному у-ті ім. В. Каразіна МОН України. Науковий керівник – Йолкін А.І., канд. істор. наук, доцент (Харківський національний ун-т ім. В. Каразіна).

8. ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП ЗВІЛЬНЕННЯ ТЕРИТОРІЇ СРСР У ВИСВІТЛЕННІ МЕМУАРІВ ПРЕДСТАВНИКІВ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК РСЧА (ГРУДЕНЬ 1943 – ЛИСТОПАД 1944), дис.... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **ЗАЛЄВСЬКОГО Віталія Вадимовича**, консультанта з питань історії ТОВ «Блам! ГЕЙМС». Спецрада Д 41.051.08 в Одеському національному у-ті ім. Мечникова МОН України. Науковий керівник – Гребцова І.С., д-р істор. наук, професор (Одеський національний ун-т ім. Мечникова).

9. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ РАДЯНСЬКИХ ПАРТИЗАН НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ, дис.... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ДАНІЛОВОЇ Анни Олександрівни**, аспіранта кафедри історії України Донецького національного ун-ту. Спецрада Д 11.051.02 у Донецькому національному у-ті МОН України. Науковий керівник – Грідіна І.М., д-р істор. наук, професор (Донецький національний ун-т).

10. ВІЙСЬКОВА СПРАВА ПЕЧЕНІГІВ І ПОЛОВЦІВ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ СТЕПІВ В 915-1223 РР., дис.... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **САНДАЛІЄВА Еміля Ісайовича**, заст. ген. директора з наукової роботи Бахчисарайського історичного краєзнавчого заповідника. Спецрада Д 26.174.01 в Інституті сходознавства ім. А. Кримського НАН України. Науковий керівник – Герцен О.Г., канд. істор. наук, доцент (Таврійський національний ун-т ім. Вернадського).

11. **ГАЙДАМАЦЬКИЙ РУХ 1715-1760 РР.: ПЕРЕБІГ ТА СПРИЙНЯТТЯ СУЧАСНИКАМИ**, дис.... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **КУШНІРА Олександра Олександровича**, тимчасово не працює. Спецрада Д 26.001.20 у Київському національному у-ті ім. Тараса Шевченка МОН України. Науковий керівник – Надтока О.М., канд. істор. наук, доцент (Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка).

12. **УКРАЇНЦІ У СКЛАДІ АРМІЇ ГЕНЕРАЛА АНДЕРСА У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**, дис.... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ПИЛИПОВИЧА Тараса Васильовича**, вчителя історії Рівненської гімназії «Гармонія» Рівненської міськради. Спецрада Д 48.125.02 у Національному ун-ті «Острозька академія» МОН України. Науковий керівник – Постолюк Р.М., канд. істор. наук, професор (Рівненський державний гуманітарний ун-т).

13. **БЛАГОДІЙНІСТЬ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ (СЕРЕДИНА XVII - XVIII СТ.: СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ**, дис.... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни, **КОЦУР Віти Анатоліївни**, аспіранта кафедри історії України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний ун-т ім. Г. Сковороди». Спецрада К 27.053.02 у ДНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний ун-т ім. Г. Сковороди». Науковий керівник – Борисенко В.Й., д-р істор. наук, професор (Національний педагогічний ун-т ім. М. Драгоманова).

14. **ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНІ СПОРУДИ XIX-XX СТ, ЯК ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ**, дис.... канд. істор. наук, спеціальність 26.00.05 – музеєзнавство, пам'яткознавство, **МАШТАМІРА Вадима Віталійовича**, начальника інформаційно-аналітичного відділу Генерального штабу Збройних сил України. Спецрада Д 26.252.01 у Центрі пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії і культури. Науковий керівник – Гріффіс Л.О., д-р техн. наук, професор (Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії і культури).

15. **ЗАПОРІЗЬКЕ ВІЙСЬКО У ПОВСТАННЯХ 1625 ТА 1630 РР. В УКРАЇНІ: ВНУТРІШНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ВОЄННЕ МИСТЕЦТВО**, дис.... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **КОВАЛЕЦЬ Тараса Васильовича**, аспіранта кафедри історії України Чернівецького національного ун-ту ім. Ю. Федьковича. Спецрада Д 76.051.06 у Чернівецькому національному у-ті ім. Ю. Федьковича. На-

уковий керівник – Добржанський О.В., д-р істор. наук, професор (Чернівецький національний ун-т ім. Ю. Федьковича).

16. ПІДГОТОВКА ВИХОВАНЦІВ У ВІЙСЬКОВИХ ГІМНАЗИЯХ ТА КАДЕТСЬКИХ КОРПУСАХ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ (1865-1917 РР.), дис.... канд. істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **СКРЯБІНА Олександра Леонідовича**, ад'юнкта Національного ун-ту оборони України ім. І. Черняхівського. Спецрада К 26.709.04 у Національному ун-ті оборони України. Науковий керівник – Науменко А.О. канд. істор. наук, ст.н.с. (Національний ун-т оборони України ім. І. Черняхівського).

17. ФОРМУВАННЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН НА ТЕРИТОРІЇ СРСР В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ЇХ УЧАСТЬ У ФРОНТОВИХ ОПЕРАЦІЯХ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ (1941-1945 РР.), дис.... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **СКОПНЕНКА Богдана Олександровича**, пом. керівника ФОП «Гуменюк А.О.». Спецрада Д 26.001.01 у Київському національному у-ті ім. Тараса Шевченка. Науковий керівник – Яровий В.І., д-р істор. наук, професор (Київський національний ун-т ім.Тараса Шевченка).

18. ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ І ВІЙСЬКА ДОНСЬКОГО (1917-1921), дис.... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **МАРАЄВА Владлена Ростиславовича**, аспіранта кафедри давньої та нової історії України Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. Спецрада Д 26.001.20 у Київському національному у-ті ім. Тараса Шевченка. Науковий керівник – Колесник В.Ф., д-р істор. наук, професор, член-коресподент НАН України (Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка).

19. ПЕРЕМІЩЕННЯ І ВТРАТИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ М. ЛЬВОВА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ, дис.... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ДЗЮБАНА Романа Володимировича**, м.н.с. Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Спецрада Д 35.222.01 в Інституті української історіографії ім. І.Крип'якевича та Інституті народознавства НАН України. Науковий керівник – Романюк М.М., д-р істор. наук, професор (Львівська національна бібліотека ім. В.Стефаника).

20. ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ ПАРТИЗАНІВ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ В 1941-1943 РР., дис... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **БІЛОУСА Олександр**

дра Павловича, аспіранта кафедри новітньої історії України Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. Спецрада Д 26.001.20 у Київському національному у-ті ім. Тараса Шевченка. Науковий керівник – Патриляк І.К., д-р істор. наук, доцент (Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка).

21. СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (1991-2005), дис.... канд. істор. наук, спеціальність 20.02.22 – воєнна історія, **ВОРОБІЙОВА Геннадія Петровича**, першого заступника Генерального штабу Збройних сил України. Спецрада К 26.709.04 у Національному у-ті оборони України ім. І.Черняховського. Науковий керівник – Шевчук В.П., д-р істор. наук, професор (Національний ун-т оборони України ім. І.Черняховського).

22. РОСІЙСЬКІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ В АВСТРО-УГОРСКИНІ ТА НІМЕЧЧИНІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ, дис.... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **МІНАЄВОЇ Тетяни Василівни**, ст.. лаборанта кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного ун-ту ім. Ю.Федьковича. Спецрада Д 26.051.01 у Чернівецькому національному у-ті ім. Ю.Федьковича. Науковий керівник – Сич О.І., д-р істор. наук, професор (Чернівецький національний ун-т ім. Ю.Федьковича).

23. РАННЯ ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ГВИНТОКРИЛІВ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХІХ-ПОЧАТОК ХХ СТ.), дис.... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.07 – історія науки і техніки, **ПЕРЕМИГІНОЇ Любови Сергіївни**, зав. відділом науково-освітньої роботи Державного політехнічного музею при Національному технічному ун-ті «Київський політехнічний інститут». Спецрада Д 26.189.02 у Центрі досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.Доброва НАН України. Науковий керівник – Єльченко М.Ю., д-р тех. наук, професор (Національний технічний ун-т «Київський політехнічний інститут»).

24. ВПЛИВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ОДЕСИ (1914-ЛЮТИЙ 1917 РР.), дис.... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ДЖУМИГИ Євгена Юрійовича**, вчителя історії загальноосвітньої школи ІІ-ІІІ ст. Іллічівської міськради Одеської області. Спецрада Д 41.051.08 в Одеському національному ун-ті ім. І. Мечникова МОН України. Науковий керівник – Вінцовський Т.С., канд. істор. наук, доцент (Одеський національний ун-т ім. І. Мечникова).

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК МАТЕРІАЛІВ, НАДРУКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ В 2014 РОЦІ

ОФІЦІЙНА ІНФОРМАЦІЯ

«ОДА ДО СМУТКУ» ЗА НЕБЕСНОЮ СОТНЕЮ.....	1-2
Парламентські слухання на тему: «Оборозодатність України у ХХІ столітті: виклики, загрози, та шляхи їх подолання».....	3-4
<u>ЕКСПЕРТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕМУ: Зниження (часткова втрата) оборонного потенціалу України у 2004-2014 рр.</u>	3-4
Міжнародна науково-практична конференція на тему: «Битва під Оршею 1514 року – яскрава сторінка спільної боротьби проти московської агресії».....	5-6

ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ

АСТАПЕНКО А. Князі Острозькі і національна ідея.....	5-6
БАДАХ Ю. Радянсько-іранська воєнно-політична криза (1945-1946 рр.).....	5-6
ВИЗДРИК В. Український селянський рух міжвоєнного періоду в Другій Речі Посполитій.....	1-2
ДОРОШ М. Битва під Оршею 1514 року – Україна 2014 року: історичні паралелі.....	5-6
ЗАХАРЧЕНКО О. Ідеологічний наступ нацизму в умовах «тотальної війни».....	1-2
ЗЕРКАЛЬ М. Перша світова війна: початок трагедії народів та сучасна потреба історичного вибору українців (до 100-річчя початку війни).....	3-4
КАЛІБЕРДА Ю. 39-та жіноча сотня самооборони Майдану та її участь в Революції Гідності в Україні (листопад 2013 – лютий 2014 рр.).....	1-2
КАЛІБЕРДА Ю. Литовська визвольна армія: історія створення та боротьба за державну незалежність Литви у 1941-1953 рр.....	5-6
КАЛІБЕРДА Ю. Білоруський військовий рух та процес розбудови армії Білоруської Народної Республіки у 1917–1919 рр.....	5-6
КРОЧАК І. Тернопільська Скала-Подільська та океанські мандри і простори.....	1-2
ЛИТВИН С. Правові основи захисту культурної спадщини України в умовах військового конфлікту в Криму.....	3-4
ЛИТВИН С. Литовська доба в історії України: повернення із забуття, нові погляди та переоцінки історичного і культурного спадку.....	5-6

ПАНЧЕНКО О. Підпільна Україна, 1943-йй: націоналізм, - чи демократія й інтернаціоналізм?!	1-2
ПАШКОВЕЦЬ М. Тернистий шлях до Орші. Князь Костянтин Іванович Острозький – великий гетьман Литовсько-Руської держави	5-6
ПОГОРЄЛОВ А.А., ГУБАНОВ О.О. Провал організації підпільно-партизанських груп у деяких районах Миколаївщини напередодні німецько-румунської окупації	1-2
РАДЗІЄВСЬКИЙ В. Феномен України як соціокультурна реальність	3-4
СТЕПАНЮК В. Методичні засади творення в молоді позитивного образу воїна-захисника на основі історичних джерел про битву під Оршею 1514 року	5-6
СТЕЦЕНКО С. Майдан: погляд учасника подій (грудень 2013 – лютий 2014)	1-2
СТУЖУК П. Про історію зрад і зради новітні	3-4
СТУЖУК П. Україна у Другій світовій війні: безповоротні втрати	5-6
ТИМКІВ І. Битва князя Костянтина Острозького з татарами під Вишневцем у 1512 році	5-6
ТРОХАНЮК О. Бойові дії Першої світової війни в Галичині по лінії фронту Золота Липа на території Бережанського повіту	3-4
ХАЄЦЬКИЙ О. Слід Туркестанського легіону в Україні в роки Другої світової війни	1-2
ЯКИМ'ЯК С. Уроки з досвіду діяльності Військово-Морських Сил Збройних Сил України під час окупації Криму та антитерористичної операції	3-4

ПОСТАТІ

АНТОНЮК І. Командир УПА Порфирій Антонюк ("Сосенко", "Кліщ")	1-2
АНТОНЮК Я. Останні постріли: Григорій Грушовець ("Хома") – керівник підпілля ОУН Турійщини	1-2
МАТІВОС Ю. Син скіфського степу. Гайдамацький ватажок Марко Мамай	1-2

ВІЙСЬКОВА ІСТОРИОГРАФІЯ

НЕФЬОДОВ Д. Рух опору на Півдні України у вітчизняних наукових дослідженнях 70-х – першої половини 80-х рр. ХХ ст.	3-4
--	-----

СИМВОЛІКА

КАРПОВ В. Становлення Національної гвардії України та опрацювання її символіки	5-6
--	-----

ДИСЕРТАЦІЇ З ВОЄННО-ІСТОРИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ,
ЗАХИЩЕНІ В 2014 РОЦІ.

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Редакційна колегія журналу «Воєнна історія» запрошує Вас до активної співпраці!

Журнал розрахований на широкий загал науковців, викладачів воєнної історії та всіх, хто цікавиться українською історією. Він надходить до найвідоміших бібліотек країни, наукових установ і навчальних закладів.

До розгляду приймаються статті державною мовою загальним обсягом не більше 10 машинописних сторінок (формат А4, кількість рядків на сторінці - не більше 29, кегль - 14, друкування з одного боку аркуша).

Рукописи слід подавати у роздрукованому та електронному вигляді; вони мають супроводжуватися інформацією про автора (авторів): військове та вчене звання, науковий ступінь, прізвище, ім'я та по-батькові (повністю), місце роботи і посаду, яку обіймає автор, адреса для листування, номери телефонів, факсів, адреса електронної пошти, а також обов'язково додається фото автора (авторів).

Матеріали можна подавати безпосередньо у редакцію за адресою:

Україна, м. Київ, вул. Грушевського, 30/1, кім. 101, редакція журналу «Воєнна історія» (телефон головного редактора: (067) 974-15-82) або представникам журналу у регіонах, адреси яких подані на обкладинці журналу.

Електронна адреса: serlytyyn@ukr.net

У науковій статті повинні бути такі елементи:

1. Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор; формулювання мети статті; виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у напрямку.

2. Мова публікації - українська.

3. До статті додається перелік ключових слів та анотація обсягом до 1/4 сторінки машинописного тексту (українською, російською та англійською мовами).

4. Усі скорочення при їх першому згадуванні мають бути розшифровані. Використання скорочень у назві та резюме статей не допускається.

5. Усі рисунки повинні бути підписані та пронумеровані відповідно до посилань на них у тексті.

6. Таблиці повинні мати назву та порядковий номер.

7. Бібліографічні описи посилань у переліку, скорочення слів і словосполучень оформляють відповідно до чинних стандартів з бібліотечної та видавничої справи (ГОСТ 7.1-84, ГОСТ 7.12-93, ГОСТ 7.11-78, ДСТУ 3008-95).

8. **УВАГА!** Посилання подаються у тексті в квадратних дужках: номер у списку джерел та, через кому, сторінка цитування.

9. Список джерел подавати за абеткою.

Додаткові вимоги до матеріалів в електронному вигляді:

1. Текстові файли повинні бути у форматі Microsoft Word. Текст слід складати без примусового переносу слів. Абзацні відступи зазначаються при форматуванні, а не шляхом використання пробілів.

2. Таблиці мають бути розміщені у тому ж текстовому файлі.

3. Графічний матеріал (фотографії та рисунки) має бути поданий окремими файлами форматів TIFF або EPS роздільною здатністю 300 dpi - для растрових зображень, 600 dpi - для графічних.

Запропоновані роботи не мають бути одночасно подані для публікації в інших видання або не повинні бути раніше опублікованими.

Відповідальність за зміст матеріалів несуть автори.

Усі наукові статті проходять процедуру рецензування.

Редакція залишає за собою право скорочення і виправлення надісланих статей, їх публікацію у вигляді коротких повідомлень і анотацій.

Не прийняті до публікації матеріали авторам не повертаються.

Редакційна колегія